

RABIES COLONIALIS

Afrikka ja siirtomaavalta suomalaisessa lehdistössä 1870–1899

Markus Roth

Suomen historian Pro gradu -tutkielma

syksy 2017

Historian ja etnologian laitos

Jyväskylän yliopisto

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Markus Roth	
Työn nimi – Title Rabies colonialis – Afrikka ja siirtomaavalta suomalaisessa lehdistössä 1870–1899	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu
Aika – Month and year Elokuu 2017	Sivumäärä – Number of pages 103 s.
Tiivistelmä – Abstract	
<p>Tutkielmassa tutustutaan suomalaisessa lehdistössä 1800-luvun lopulla julkaistuihin kuvauksiin siirtomaavallasta Afrikassa. Tutkittavana ovat Suomessa esiintyneet afrikkalaisia koskeneet diskurssit aikakaudella, jolloin Euroopan suurvallat levittivät omia, kolonialismin oikeuttamiseen tähdänneitä näkemyksiään laajalti. Keskeinen kysymys on, kuinka nämä mielipiteet näkyivät Suomessa – mitä hyväksyttiin kyseenalaistamatta, mitä kiellettiin ja mistä siirtomaavallan piirteistä muodostettiin omintakeisia diskursseja.</p> <p>Diskurssianalyysin menetelmin tutustutaan tutkittavan ajanjakson merkittävimpiin sanomalehtiin ja Suomen Lähetysseuran aikakausjulkaisuihin niin, että ensimmäinen käsittelyluku keskittyy Suomen Lähetysseuran ja Missionstidning för Finlandiin ja erittelee, millainen oli lähetysseurain Afrikasta ja afrikkalaisista luoma mielikuva. Toisessa käsittelyluvussa todetaan, että uskonnollis-eettinen näkemys kantautui myös maalliseen lehdistöön, ja Suomessa yleisesti hyväksyttiin käsitys, jonka mukaan oli eurooppalaisten velvollisuus viedä sivistystä Afrikkaan. Pakanallisuuden sijaan afrikkalaisten ongelmaksi maallisessa lehdistössä nähtiin kuitenkin kyvyttömyys omaehtoiseen kehitykseen.</p> <p>Kolonialismissa nähtiin myös useita ongelmia, jotka liittyivät ennen kaikkea siitä seuranneeseen kansainvälisten suhteiden kiristymiseen ja voimatasapainon horjumiseen. Britannian nähtiin saaneen monopolistisen aseman siirtomaapolitiikassa ja estävän muita kansakuntia toteuttamasta jokamiehen oikeuttaan Afrikassa. Vastauksena tähän Suomessa haaveiltiin yleiseurooppalaisesta yhteistyöstä, jonka toivottiin toteutuvan Belgian kuningas Leopold II:n Kongon hankkeen myötä.</p> <p>1890-luvun monien siirtomaaskaandaalien tullessa ilmi Suomessa alettiin yleisesti kyseenalaistaa siirtomaajärjestelmää, mutta tässäkin vaiheessa käsitykset afrikkalaisista eivät juuri muuttuneet, vaan kyseenalaiseksi tuli eurooppalaisten oma siveellisyys. Kolonisaation taustalla olevat itsekkäät motiivit saivat sivistystehtävää suuremman roolin ja omaneduntavoittelun kritiikki ulottui lopulta myös Afrikan ainoaan suomalaiseen toimijaan, Lähetysseuraan.</p>	
Asiasanat – Keywords kolonialismi, Afrikka, sanomalehdet, 1800-luku, lähetystyö	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopiston kirjasto, JYX-julkaisuarkisto	
Muita tietoja – Additional information	

Sisältö

1. Johdanto.....	1
1.1 Tutkimustilanne ja kysymyksenasettelu.....	1
1.2 Lähteet.....	4
1.3 Menetrit.....	7
1.4 Käsitteistä ja rakenteesta.....	10
2. Jumalan johdatuksesta – Lähetyslehdet.....	12
2.1 Suunnaksi Ambomaa.....	12
2.2 Ambomaan lähetyksen perustelut.....	15
2.3 Kristuksen muutosta aikaan saava voima.....	19
2.4 Kääntymisen edellytykset.....	24
2.5 Lähetysaarnaajien omakuvia.....	27
3. Tauti ja sen hoito.....	31
3.1 Luontainen pahuus.....	31
3.2 Eristysdiskurssi.....	33
3.3 Afrikan monet despotiat.....	38
3.4 Unelma eurooppalaisesta yhtenäisyydestä.....	43
4. Suuri siirtomaakuume.....	47
4.1 Ensimmäinen buurisota.....	49
4.2 Saksa haastaa Britannian.....	56
4.3 Seikkailijoita ja pyhimyksiä Kongossa.....	64
5. Kuumeesta raivotautiin.....	76
5.1 Kongon unelma särkyy.....	76
5.2 Saksalaisia, ranskalaisia ja englantilaisia skandaaleja.....	83
5.3 Fin de siècle näkemykset sivistystyöstä ja Suomen roolista siinä.....	92
6. Taudinkuva – Yhteenvetoja.....	100
Lähdeluettelo.....	105

1 Johdanto

1.1 Tutkimustilanne ja kysymyksenasettelu

Berliinin konferenssin alla Suomalaiseen Wiralliseen Lehteen kirjoitettu ennuste pistää silmään niin pahaenteisyydessään kuin toiveikkuuudessaankin.

"Siirtomaan asiat ovat viime aikoina tulleet maailman politiikin tärkeimmiksi esineiksi. Toivottavaa olisi että wallat sopisivat keinoista, jotka edistäisivät Afrikan rauhallisella tawalla walloittamista Euroopan olosuhteille, mitkä tuolta luonnonmaasta itse imisivät tuoretta woimaa ja uusia olemiseu [sic] keinoja. Mutta mahdotonta ei myöskään ole että Afrikan asioista vielä tulewaisuudessa saattaa tulla monien selkkausten ja weristen taisteluiden runsasta aihetta."¹

Kirjoitus kertoo riskistä, jonka ottamisen kannattavuudesta ei olla täysin varmoja. Kuitenkin maaliskuuhun 1885 mennessä Suomi, niin kuin koko muukin Eurooppa, oli siirtynyt tukevasti suurimperialismin aikakaudelle.

Suomen historiassa on toisinaan ollut tapana tulkita kansainvälisen kontekstin hallitsemattomuus vapaudeksi vastuusta, kuten esimerkiksi ajopuuteorian tai kolonialismin kohdalla. Huomiotta jää kuitenkin maan sisäinen toiminta, joka oli suomalaisten omassa hallinnassa autonomian aikana ja mahdollisti suomalaisten muodostaa oma näkemyksensä kolonialismista. Tämä tutkimus keskittyy tuon käsityksen selvittämiseen.

Amerikassa ja Euroopassa Edward Saidin *Orientalismin* (1978) tunnetuksi tekemää jälkikoloniaalista tutkimusta alettiin harjoittaa Suomen historian piirissä vasta 2000-luvulla, johtuen ennen kaikkea siitä, ettei Suomen menneisyydestä löydy helposti hahmotettavaa tutkimuskohdetta siirtomaavallasta kiinnostuneelle tutkijalle. Jälkikoloniaalinen teoria näkee,

1 Suomalainen Wirallinen Lehti (SWL) 22.10.1884.

että siirtomaavalta oli luonteeltaan paitsi poliittista myös ideologista ja mentaalista ja pyrkii purkamaan noita ideologisia ja mentaalisia jälkiä niin siirtomaavaltojen kuin alistettujen kansojen kulttuurissa². Poliittisesta näkökulmasta on perinteisesti ajateltu, ettei siirtomaajärjestelmä juuri liittynyt Suomeen, sillä eihän Suomi ollut vielä edes itsenäinen. Toisinaan on myös väitetty, että Suomen asema muistutti pikemminkin siirtomaan kuin isäntämaan asemaa³. Poikkeuksena tähän voidaan pitää saksalaisen Nils Ole Oermannin tutkimusta *Mission, church and state relations in South West Africa under German rule* (1999) ja Martti Eiolan *Ovambogefahria* (1992), jotka ottavat vakavasti suomalaisen Afrikan lähetyksen poliittiset ulottovuudet.

Viime aikoina kolonialismin historiaan on kuitenkin alettu kiinnittämään enemmän huomiota myös Pohjoismaissa⁴. Tämä tutkimus ei ole ollut historioitsijoiden tekemää, vaan yleensä asialla ovat olleet kulttuurintutkijat ja sosiologit, jotka ovat pyrkineet tutkimuksillaan liittämään Pohjoismaita osaksi Euroopan yleistä kulttuurista kehitystä 1800–1900-luvuilla. Globalisaation, tai konkreettisemmin maahanmuuton ja Euroopan unionin jäsenyyden myötä on alettu kiinnittämään aiempaa enemmän huomiota suomalaisten suhtautumiseen ympäröivään maailmaan eri aikoina. Tähän trendiin voidaan liittää jälkikoloniaalisen tutkimuksen lisäksi esimerkiksi Suomen osallisuutta holokaustiin uudelleenarvioiva tutkimus⁵, joka jakaa siirtomaa-ajan tutkimuksen kanssa myös kirjoittajiensa lähtökohdan oikeudenmukaisuutta korostavassa poliittisessä ilmapiirissä.

Vaikka nämä tutkimukset ovat pyrkineet ennen kaikkea selventämään Pohjoismaiden suhdetta nykyisiin vähemmistöihinsä ovat ne toimineet myös aiheellisina muistutuksina historioitsijoille, siitä että vaikka Suomi ja muut Pohjoismaat eivät osallistuneet kolonialismiin isäntämaan roolissa, hyötyivät ne kuitenkin siirtomaista, lähinnä kaupan kautta: monista siirtomaatuotteista, kuten kahvista tuli jokapäiväisiä kulutustuotteita. Tämän lisäksi on syytä huomata, että suomalaisetkin osallistuivat kolonialismia määrittäneiden vallan muotojen ylläpitämiseen, esimerkiksi tuottamalla vallinneita rotukäsityksiä tukevaa antropologista

2 Young 2001, 57.

3 Esim. *Kuriton kansa* kokoomateoksessa sovelletaan jälkikoloniaalista teoriaa sortovuosien Suomeen.

4 Ks. Keskinen et al. 2009; Loftsdottir & Jensen 2012.

5 Esim. Muir & Worthen 2013.

tutkimusta, sekä toisaalta viemällä länsimaisia arvoja ja maailmankuvaa lähetystyön kautta Afrikkaan.⁶

Tutkielmassani otan ensisijaiseksi kohteeksi sanomalehdistön, jossa esitettyjen mielipiteiden voidaan katsoa olevan lähempänä ”yleistä mielipidettä” kuin tiedemiesten tai lähetysaarnajien näkemysten. Lehdistön kautta selvitän, millainen oli suomalainen ”siirtomaamieli” eli millaisia toiveita ja pelkoja Afrikkaan liitettiin, kuinka oikeutettuna kolonialismi nähtiin ja millä perusteilla sekä millaiseksi paikallisten rooli siirtomaissa nähtiin.

Suurimpana innoittajanani on toiminut Pekka Rantasen ja Petri Ruuskan artikkeli *Alistetun viisaus* (teoksessa *Kuriton kansa*, 2009), joka tarkastelee suomalaisten näkemyksiä siirtomaista sortovuosien aikaan. Heidän johtopäätöksensä näistä käsityksistä oli, että suomalaista ajattelua leimasi 1900-luvun alussa ns. alistetun viisaus eli tapa samastua muihin alistettuihin kansoihin ja kyky kyseenalaistaa imperialistiset diskurssit ja siirtomaavallan oikeutukset. Artikkelin lukeminen herätti kuitenkin kysymyksen siitä, kuinka antikolonialistiset mielipiteet olivat syntyneet ja olivatko ne todella vain vastaus venäläistämispolitiikkaan vai pidemmän, nimenomaan Euroopan ja siirtomaiden välisiä suhteita koskeneiden mielipiteiden kehityksen tulos.

Suomen historia suhteessa kolonialismiin liittyy siis olennaisesti Suomen Eurooppa-suhteen historiaan ja yksi tämän tutkimuksen lähtökohdista on, että kirjoittaessaan Afrikasta suomalaiset kirjoittivat myös Euroopasta. Juhani Paasivirran kolmiosainen tutkimus Suomen ja Euroopan välisistä käsityksistä toisistaan vuosina 1808–1956 on alansa perusteos ja erityisen merkittävä omalle tutkimukselleni, koska hän käyttää pääasiallisena lähteenään lehdistöä. Kolonialismin teos kuitenkin sivuuttaa lähes täysin, koska Paasivirran mukaan Suomessa seurattiin vielä 1800-luvun lopulla ulkomaanuutisia hyvin vähän, ja oikeastaan vasta toinen buurisota herätti laajempaa keskustelua kansainvälisestä politiikasta.⁷ Tämä näkemys on epäilemättä vaikuttanut myös muiden tutkijoiden innokkuuteen tutkia suomalaisten suhdetta siirtomaajärjestelmään. Tutkimuksessani kartoitan siis myös

6 Vuorela 2009, 21–22.

7 Paasivirta 1978, 384.

suomalaisten käsityksiä eurooppalaisesta kulttuurista ja erityisesti sen ekspansiivisesta luonteesta.

Laajin jälkikoloniaalia teoriaa suomalaiseen aineistoon soveltanut tutkimus on Olli Löytyn väitöskirja *Ambomaamme* (2006). Hänen tutkimuksensa edustaa kuitenkin ennen kaikkea kirjallisuuden tutkimusta, ja esitys käy läpi suomalaista lähetyskirjallisuutta noin sadan vuoden ajalta keskittymättä pidemmälti mihinkään tiettyyn ajanjaksoon. Esitys antaa hyvän yleiskuvan tietyistä Afrikkaa koskevan kirjallisuuden tendensseistä, mutta historiantutkimuksen näkökulmasta tietyn ajanjakson valottaminen on hedelmällisempää. Oma tutkimukseni ajallinen rajaus alkaa vuodesta 1870, jolloin suomalaiset lähetyssaarnaajat saapuivat Ambomaalle ja päättyy vuosisadan loppuun, jolloin siirtomaahallinnon ongelmat olivat jo Euroopassa yleisesti tiedossa, vaikka konkreettisia toimia niiden korjaamiseksi saatiinkin vielä odottaa. Erityisesti tutkimuksen päättämistä vuoteen 1899 perustelee myös alkava buurisota, joka herättämällään laajalla polemiikilla aloitti ikään kuin uuden aikakauden siirtomaiden historiassa, ja tämän muutoksen käsitteleminen olisi liian suuri aihe mahtuakseen samaan tutkimukseen sitä edeltävän aikakauden kanssa⁸.

1.2 Lähteet

Jälkikoloniaalisen teorian puitteissa sanomalehdistön käyttö ei ole ollut yhtä yleistä kuin kaunokirjallisten tekstien tarkastelu ennen kaikkea siksi, että tutkimusta on tehty eniten kulttuurin ja kirjallisuuden saralla. Lehdistön käyttöä perustelee kuitenkin niiden rooli kansallisen yhtenäisyyden luomisessa, jonka Benedict Anderson on nostanut esille. Hänen mukaansa sanomalehden yhtäaikainen lukeminen on ”massaseremonia”, jossa tuhannet tai miljoonat ihmiset kuluttavat saman sisällön samanaikaisesti tietoisena siitä, että myös muut niin tekevät. Sanomalehti on siis yksi kansallisen yhteisön esiasteista.⁹ Hänen väitettään voidaan kritisoida lukijoiden oman tulkitsemisprosessin aliarvioimisesta, mutta yhtä kaikki sanomalehdistön rooli yhtenäisen ja kansallisesti koherentin näkökulman luomisessa ympäröivästä maailmasta on otettava vakavasti. Jälkikoloniaalisessa teoriassa esiintyvä

8 Young 2001, 2.

9 Anderson 2006, 25, 34–35.

toiseuttaminen puolestaan on yksi tämän kansallisen fiktion tuotantotavoista.

Andersonin ajatukset nostavat esille myös sen, ettei sanomalehdistöä pidä lähestyä julkisen mielipiteen ilmaisuna niin kuin usein tehdään, vaan sen muokkaamisena. Tämä on erityisen merkittävää sellaisen tutkimusalueen kohdalla kuin Afrikka, josta suurella osalla lukijoista ei (ainakaan tutkittavan ajanjakson alussa) ollut selkeää näkemystä. Kyseenalaisena voidaan pitää myös sitä, kuinka selkeä kuva itse toimittajilla oli aiheesta, koska huomattava osa aineistosta oli käännöksiä. Toisinaan käännösjutun luonne kerrotaan suoraan lehdessä, mutta usein tätä ei pysty pintapuolisesti kirjoituksesta toteamaan, mikä tekee tällaisten juttujen poissiivoamisen aineistosta vaikeaksi. En kuitenkaan lähde tätä seikkaa sen kummemmin problematisoimaan, vaan katson, että kaikki kolonialismia käsittelevät jutut, riippumatta siitä mistä ne ovat peräisin, ovat antaneet oman panoksensa aiheesta yleisölle muodostuneeseen mielikuvaan ja Suomessa käytyyn keskusteluun.

Sanomalehdistön ulkomaita koskenut aineisto voidaan jakaa viiteen kategoriaan, joista ensimmäinen, sähke, oli yleisin. Sähkeet painettiin lehtiin käännöksinä ja toisinaan ne varustettiin lauseen tai kahden kommentilla, mutta yleisesti ottaen ne ovat aineistona kaikkein merkityksettömin niiden lyhyden ja kovissa faktoissa pitäytyvän tyylin vuoksi. Afrikkaa käsittelevät sähkeet olivat, jos ei yleisiä, niin ainakin tavallisia jo 1870-luvulla. Lähdekriittisesti merkille pantavaa on, että juuri tutkittavan ajanjakson alussa, vuonna 1870, Euroopan kolme suurta uutistoimistoa Havas, Reuters ja Wolff jakoivat Euroopan vaikutusalueisiin ja saksalainen Wolff sai Pietarin ja Moskovan. Suomeen sähkeet tulivat Pietarin kautta, joten kaikki Suomessa luetut sähkeet olivat itse asiassa peräisin Saksasta ja myös Saksan hallituksen esisensuroimia.¹⁰

Toinen tekstityyppi, jolla oli vakituinen asema sanomalehtien Afrikan kuvauksessa jo 1870-luvulla olivat matkakertomukset ja -kirjeet. Jokapäiväisiksi matkakuvaukset nousivat vain Henry Stanleyn maineen ollessa korkeimmillaan 1880-luvulla, jolloin myös muiden kuuluisien tutkimusmatkailijoiden kirjoja alettiin kääntää¹¹, mutta jo edeltävältä vuosikymmeneltä

10 Rantanen 1990, 30–31, 41.

11 Ainakin osa lehdissä julkaissuista katkelmista oli tarkoitettu mainoksiksi.

voidaan löytää suomalaisten Pohjois-Afrikasta lähettämiä kuvauksia, jotka saattoivat paisua pitkiksi artikkelisarjoiksi. Sanomalehtien toimitukset tuottivat itse kolmen tyyppisiä kuvauksia. Ensin olivat tietysti uutiset, jotka saattoivat olla joko käännöksiä ulkomaisten lehdistä tai itse tuotettuja, viimeksi mainittujen osuuden kasvaessa mitä pidemmälle tutkimusjaksossa edetään. Toiseksi olivat kolumnit, jotka saattoivat olla myös toimitukselle lähetettyjä kirjoituksia. Kolmanneksi olivat suhteellisen harvinaiset kaskut jostakin eksoottisesta afrikkalaisesta tavasta tai piirteestä. Näiden tapahtumapaikka (ja siis todennäköinen alkuperä) oli yleensä jossakin päin Keski-Eurooppaa.

Kansalliskirjaston digitoima sanomalehtiaineisto mahdollistaa kaikkien 1800-luvun sanomalehtien käytön sekä hakutoiminto sen suhteellisen helpon löytämisen, mikä on selkeä etu tämän tutkimuksen kohdalla, koska pidemmät siirtomaita käsittelevät kirjoitukset olivat harvinaisia varsinkin 1870-luvulla. Olisi kuitenkin epärealistista kohdistaa systemaattista tutkimusta koko suomalaiseen sanomalehdistöön, minkä vuoksi erityisen huomion kohteeksi valikoitunut senaatin julkaisemat viralliset lehdet *Finlands Allmänna Tidning* (perustettu 1820) ja *Suomalainen Virallinen Lehti* (perustettu 1856), liberaalien *Helsingfors Dagblad* (1862–1889), suomalaisen puolueen *Uusi Suometar* (1869–1918), *Morgonbladet* (1871–1884), ruotsalaisen puolueen *Nya Pressen* (1882–1900), *Hufvudstadsbladet* (perustettu 1864) ja nuorsuomalaisten *Päivälehti* (1889–1904). Lehtien valikoimisessa olen pyrkinyt saamaan mukaan eri poliittisia näkemyksiä edustaneita lehtiä sekä maan suurimpia. Edellä mainittujen lisäksi voidaan mainita *Åbo Underrättelser*, johon ei kohdistettu systemaattista tutkimusta, mutta joka, sisältämänsä runsaan materiaalin vuoksi, nousi merkittävään asemaan tutkimusta tehtäessä. 1870-luvun vähäistä sanomalehtiaineistoa paikatakseni olen kirjoittanut erillisen luvun *Suomen Lähetyssanomien* ja *Missionstidning för Finlandin* Ambomaasta välittämästä kuvasta.

Uutisen, kommentin ja kaskun erot saattoivat olla joissain tapauksissa hyvinkin häilyväisiä, mihin liittyy tutkimuksen tärkein lähdekriittinen huomio: vaikka aineistona on sanomalehdistö, ei kaiken siinä painetun materiaalin funktiota pidä ymmärtää pelkästään informatiiviseksi. Eksotiikka ja viihdyttävyyden olivat selkeästi piirteitä, jotka myös vaikuttivat

monen Afrikkaa koskevan kirjoituksen laatimiseen. Toisaalta on tärkeää erottaa myös moderniin uutiseen liitettävä informaatioarvo ja 1800-luvulla monessa kohtaa käytössä ollut kansanvalistuksellinen arvo, jossa näkökulma oli korostetun kasvatuksellinen.

Toinen lähdekriittinen huomio liittyy tulosten yleistettävyyteen. Tutkittavaksi valittujen lehtien välillä oli huomattavia eroja Afrikkaan ja ulkomaita yleisesti käsittelevien uutisten määrässä, joka myös korreloi lehtien poliittisten suuntausten kanssa. 1870- ja 80-luvuilla senaatin viralliset lehdet, erityisesti *Allmänna Tidning*, muodostivat tärkeimmän ulkomaiden uutisia käsitelleen median. Kiinnostus Suomen ulkopuolisia tapahtumia kohtaan kasvoi kuitenkin liberaalin lehdistön parissa, josta *Helsingfors Dagblad* nousi ensimmäisenä haastamaan *Allmänna* lähes monopolistista asemaa. Liberaalien ja konservatiivisten lehtien välinen ero kutistui huomattavasti 1890-luvulla, mutta yhä edelleen erityisesti *Nya Pressen* voi nähdä olleen muita lehtiä edellä. Näin ollen on väistämätöntä, että liberaali näkökulma kolonialismiin korostuu myös tutkimuksessa, jota virallisten lehtien asiapohjainen reportaasi tasapainottaa puutteellisesti.

1.3 Metodit

Jälkikoloniaalisen tutkimuksen piirissä aina *Orientalismista* asti suosittu diskurssianalyysi toimii myös tämän tutkimuksen keskeisimpänä metodina. Diskurssianalyysin lähtökohta on sosiaalinen konstruktionismi, jonka perusteeksi on, että todellisuus muodostuu sosiaalisesti. Tällä tarkoitetaan sitä että tapa, jolla asiat ja ilmiöt saavat merkityksensä on vuorovaikutuksellinen.¹² Koska ihmiselle luontaisin sosiaalisen toiminnan muoto on kieli, seuraa tästä että yhteisön luomat arvotukset voidaan lukea heidän puheestaan sekä yhteisön tuottamista teksteistä. Diskurssilla tarkoitetaan siis jaettua puhumisen tapaa, joka muokkaa sitä, kuinka ajattelemme puheen kohteesta.¹³ Kielen lisäksi samaa periaatetta voidaan soveltaa mihin tahansa muuhun symbolisen kommunikoinnin muotoon, esimerkiksi kuviin. Arvotusten lisäksi myös kieli muodostuu sosiaalisesti, josta seuraa ettei se ole aina samanlaista, vaan muuttuu ympäröivän kontekstin mukaan. Käsitteet saavat uusia

12 Pynnönen 2013, 9.

13 Mäntynen & Pietikäinen 2009, 25–26.

merkityksiä ja sävyjä ajasta ja paikasta riippuen, ja sama koskee myös kokonaisia diskursseja.¹⁴ Toisin sanoen diskurssilla on kaksinainen rooli: se on sekä sosiaalisen todellisuuden tuote että sen tuottaja.

Koska puhe ymmärretään sosiaalisesti toiminnaksi pelkän kommunikoinnin sijasta, on sillä aina myös seuraamuksia. Sen sijaan, että tutkittaisiin, mitä teksti kertoo kuvaamastaan todellisuudesta, diskurssianalyysi tutkii sitä, *miten* se siitä kertoo. Tutkimuksen kohteena on siis itse teksti, ei sen takana oleva fyysinen todellisuus. Tiedon tuottaminen eli objektista puhuminen vaatii kuitenkin aina merkityksen antamista sille.¹⁵ Tietoa puolestaan hyödynnetään erilaisissa valtasuhteissa, jonka vuoksi useat diskurssin tutkijat, kuten Michel Foucault, ovat keskittyneet tiedon, vallan ja diskurssin välisiin suhteisiin. Voisi helposti ajatella, että tällainen kysymyksenasettelu tuottaisi tietoa siitä, miten kirjoittaja ympäröivän todellisuutensa näkee, mutta Foucault ei anna juuri painoarvoa yksittäisen kirjoittajan näkemyksille (mistä häntä toisinaan kritisoidaan), vaan hänen analyyseissään valta henkilöityy insituutioihin. Hänen mukaansa diskurssit ovat niin hallitsevia, ettei yksittäinen kirjoittaja voi niitä täysin välttää, vaikka olisikin niistä tietoinen, koska tietyn diskursiivisen kontekstin sisällä ymmärretyksi tuleminen edellyttää argumentointia vallitsevien diskursiivisten sääntöjen mukaan.¹⁶

Diskurssit tuottavat representaatioita ja identiteettejä. Kirjoittaessaan ilmiöstä kirjoittaja joutuu pukemaan näkemänsä asiat, fyysisen maailman, sanoiksi, mutta koska sanat eivät ole neutraaleja, maailmaa sinänsä kuvaavia symboleja, tulee hän luoneeksi tekstuaalisen representaation ilmiöstä tai fyysisestä kohteesta ja arvottaneeksi sen. Näillä representaatiolla on erittäin paljon valtaa siihen, kuinka me näemme ympäröivän maailman.¹⁷ Klassinen esimerkki tästä on Edward Saidin *Orientalismi*, jossa hän tutkii sitä, kuinka Lähi-itää on lännessä representoitu ja millainen vaikutus sillä on ollut näkemyksiin tuosta alueesta, aina yliopistoja myöten.

14 sama, 49–51.

15 Suoninen 1999, 18. Hall 2001, 73.

16 Hall 2001, 79–80.

17 Mäntynen & Pietikäinen 2009, 53–62.

Representaation käsitettä käytetään kuvaamaan sitä, millainen vaikutus diskursseilla on siihen, kuinka ihmiset näkevät ulkoisen maailman; identiteetti puolestaan kuvaa sitä, millainen vaikutus niillä on ihmiseen itseensä. Käytännössä se, että jonkun ulkopuolisen kirjoittamat tekstit voisivat vaikuttaa siihen, kuinka lukija mieltää itsensä on tietysti riippuvainen jonkinlaisesta samastumisesta kirjoittajan kanssa ja sen hyväksymisestä, että kirjoittajalla on oikeus puhua myös hänen puolestaan.¹⁸ Juuri näiltä osin diskurssianalyysi yhdistyy Benedict Andersonin mainittuihin teorioihin lehdistön vaikutuksesta lukijoihinsa. Suomalaisittain klassinen esimerkki identiteettiä rakentavasta tekstistä on Zachris Topeliuksen *Maammekirja*, jolla oli merkittävä vaikutus monen suomalaisen omakuvaan. Oman tutkimukseni näkökulmasta on kuitenkin tärkeää huomata, että identiteettiä voidaan muokata myös ”toiseutta” kuvaamalla, jolloin omakuva muodostuu siitä kulttuurisesta kontrastista, jolle teksti lukijan altistaa.

Diskurssianalyysi on tullut tunnetuksi siitä, että sen kenttä ja kirjo laajenee jatkuvasti niin, että on käytännössä mahdotonta tehdä minkäänlaista yleispätevää ohjenuoraa tällaisen tutkimuksen suorittamiselle,¹⁹ joten jokainen tutkija joutuu rakentamaan omakohtaisen sovelluksen tutkimistavasta diskurssien saavuttamiseksi. Aloittelevalle tutkijalle on kuitenkin olemassa joitakin aputyökaluja ja vakiintuneita sovelluksia. Yksi tapa hahmottaa tutkimuksen mahdollisuuksien karttaa on neljän käsiteparin kautta: 1. tilanteisuus – kulttuurinen jatkumo, jossa tehdään valinta siitä tutkitaanko yhden tekstin kielenkäyttöä vai laajempaa diskursiivista perinnettä; 2. merkitykset – merkitysten tuottamisen tavat, eli onko tutkimuksessa keskeistä tunnistaa se, kuinka asia kuvataan vai miksi se kuvataan niin; 3. retorisuus – responsiivisuus, joista ensimmäisessä tutkittava viesti on yhteisölle suunnattua suostuttelua ja jälkimmäisessä kahden osapuolen vuorovaikutusta jossa sosiaalinen todellisuus syntyy; ja 4. kriittisyys – analyttisyys, jossa keskeinen kysymys on se tehdäänkö tutkimusta aineisto- vai teorialähtöisesti.²⁰

Käytännössä Jokisen ja Juhilan luomat diskurssianalyysin ulottuvuudet tuovat ilmi kahta

18 Mäntynen & Pietikäinen 2009, 63–66.

19 Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 17.

20 Jokinen & Juhila 1999, 54–66.

diskurssianalyysin pääalajia. Toinen on sosiaalipsykologisesti suuntautunut analyysi ja toinen ns. kriittinen diskurssianalyysi, jossa keskitytään kielen ja vallan välisiin suhteisiin. Sosiaalipsykologinen diskurssianalyysi käsittelee tekstejä ainutlaatuisina ja painottaa niistä löytyvien diskurssien monimuotoisuutta ja vuorovaikutuksellisuutta. Kriittinen diskurssianalyysi puolestaan on kiinnostunut siitä, kuinka jotkut diskurssit nousevat hegemoniseen asemaan muihin nähden, jolloin se korostaa pitkiä kehityslinjoja ja merkityksen tuottamisen tapoja sekä tekstien retorisuutta.²¹

Käytännössä metodini on ollut mieltä, minkälaisia eri tapoja ilmiön tulkitsemiseen ja siitä kirjoittamiseen kirjoittajalla on ollut käytettävissään ja selittää, miksi kirjoittaja päätyi lopputulokseensa. Lopputulemaa voidaan selittää pinnallisilla puolin kirjoittajan tietoisilla valinnoilla ja syvällisemmin tiedostamattomilla eli aikakauden diskursseilla. Koska kyseessä on historiantutkimus, joka keskittyy suhteellisen lyhyen kolmenkymmenen vuoden jaksoon, kiinnitän huomiota myös kirjoittajien välittömään poliittiseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin ja heidän sen perusteella tekemiinsä tietoisin valintoihin. Tutkimukseni on siis joiltakin osin lähempänä retoriikan analyysia. Tämä puoli korostuu erityisesti niissä alaluvuissa, joissa huomion kohteena ovat eri siirtomaavallat poliittisina toimijoina.

1.4 Käsitteistä ja rakenteesta

Jälkikoloniaalinen teoria on synnyttänyt monia käsitteitä, joista omalle tutkimukselleni tärkeitä ovat erityisesti ”toiseus” ja ”ambivalenssi”. Homi Bhabhan mukaan koloniaalisen diskurssin tarkoitus on oikeuttaa kolonisointi, ja sen tärkein strategia on toiseuttaminen eli kolonisoitavan kansan kuvaaminen pohjimmiltaan erilaiseksi. Kuitenkin kolonialismiin liittyvän sivistystehtävän tarkoitus oli muuttaa toinen samanlaiseksi, josta syntyvästä ristiriidasta käytetään nimitystä ambivalenssi. On tärkeää huomata, etteivät nämä koloniaalisen diskurssin piirteet päde vain kolonisoijien kuvauksiin kolonisoiduista, vaan myös toisin päin. Samoin kuin kolonisoija pyrkii kuvaamaan kolonisoidun subjektin perustavalla tavalla erilaiseksi, mutta kuitenkin potentiaalisesti samanlaiseksi, kolonisoitui myös sekä

21 Valtonen 1998, 97.

ihailee että halveksii kolonisoijaa.²²

Kolonialismin ja imperialismin käsitteet ovat aiheuttaneet jälkikolonialisessa tutkimuksessa jonkin verran sekaannusta. Robert Young on määritellyt imperialismin ideologiaksi, jossa keskeistä oli imperiumin rakentaminen ja kolonialismin erääksi tavaksi toteuttaa tuota ideologiaa. Siinä valtaa imperiumiin liitetyillä alueilla pitävät ulkomaalaiset hallitsijat, joiden päätöksentekoa ohjaavat emämaan intressit, eivät hallittavan alueen eli siirtomaan.²³ Imperialismin käsitettä käytettiin tässä mielessä myös Suomessa tutkimusajanjaksona, mutta kolonialismin käsite sen sijaan ei ollut vielä käytössä. Siirtomaakin (ja siirtokunta) oli käsitteenä vielä varsin uusi: sitä käytettiin lehdistössä ensimmäisen kerran vuonna 1845²⁴. Aiemmin vakiintunutta termiä ei ollut olemassa, mutta laajinta suosiota näyttää nauttineen ”uudismaa” tai ”uudisasunto”.

Kolonialismi on siis käsitteenä anakronismi suomalaisessa kontekstissa. ”Siirtomaajärjestelmä” sen sijaan tuli käyttöön tutkittavan ajanjakson lopulla. Näiden etymologisten huomioiden perusteella voisi esittää hypoteesin, että suomalaisilla oli taipumus lokeroida kolonialismin piirteitä esimerkiksi lähetystyöhön, sivistämiseen, siirtomaakauppaan, siirtomaasotiin ja siirtomapolitiikkaan, ja suhtautuminen näihin nykyään kolonialismiksi kutsutun ilmiön piirteisiin vaihteli kohdasta toiseen.

Nämä kolonialismin piirteet muodostavat tutkimukseni rakenteen perustan, mutta sovellan temaattisen käsittelytavan rinnalla myös kronologista. Tällainen lähestymistapa on nähdäkseni sopiva tapa esittää juuri diskurssianalyysin tuloksia, koska diskurssit ovat luonteeltaan pitkäkestoisia ja kolmenkymmenen vuoden jaksossa niissä ei voi nähdä mullistavia muutoksia. Näin ollen olisi turhaa esitellä jonkin tietyn diskurssin ilmentymistä kolmenkymmenen vuoden ajalta, kun on mahdollista rakentaa jokseenkin kattava kuva vain kymmenen vuoden tai lyhyemmänkin jakson perusteella. Tutkimukseni jakautuu siis päälukuihin vuosikymmenittäin ja jokainen pääluku keskittyy myös erilliseen teemaan:

22 Bhabha 1994, 70–71; McLeod 2000, 51–55.

23 Young 2001, 16–17.

24 Maamiehen Ystävä 12.4.1845 ”Ulkomaalta”.

Toisessa pääluvussa katson lähetyssaarnaajien 1870-luvulla Ambomaasta maalaamaa kuvaa, kolmannessa puolestaan keskityn saman vuosikymmenen maallisiin kuvauksiin. Neljäs pääluku keskittyy 1880-lukuun, jolloin keskustelu pyöri pitkälti siirtomaavallan poliittisessa puolessa. Viidennessä siirryn 1890-luvulle, jolloin siirtomaavalta oli jo vakiintunut Afrikassa ja sen monet ongelmat alkoivat nousta esille. Käsitellyissä diskursseissa tapahtuvia pieniä muutoksia otan esille kronologisen periaatteen mukaan sen ajanjakson kontekstissa, joka ne aikaan sai.

Ennen sanomalehdistön käsittelyä keskityn ensimmäisessä pääluvussa lähetyislehdistöön. Kuten todettua lähetyislehdistön sisällyttäminen tähän tutkimukseen on seurausta 1870-luvun maallisen aineiston vähäisestä materiaalista, mutta lähetystyön tekijöille ominaisten puheentapojen analysointi on arvokasta myös sen vuoksi, että se mahdollistaa vertailun maallikoiden puhetapoihin, jonka kautta on mahdollista tunnistaa myös erilaisten tiedon intressien vaikutukset diskursseihin.

2 Jumalan johdatuksesta – Lähetyislehdet

2.1 Suunnaksi Ambomaa

Suomalaisten henkilökohtainen suhde Afrikkaan syntyi, kun Suomen Lähetysseura alkoi tehdä lähetystyötä Ambomaalla, Lounais-Afrikassa vuonna 1870. Lähetysseura oli perustettu jo vuonna 1859, ja sen pidemmän aikavälin tavoitteena oli aina ollut kotimaisen lähetystyön aloitus, mutta ensimmäiset kymmenen vuotta toiminta oli keskittynyt pääasiassa lähetyssaateen levittämiseen. Tämä oli tärkeää jo siksi, että lahjoitukset muodostivat suuren osan seuran rahoituksesta. Toki jo ennen Lähetysseuran virallista perustamista oli tavoitteeksi asetettu suomalaisnuoren lähettäminen eurooppalaiseen lähetysskouluun, jotta suomalaiset näin saisivat ensimmäisen lähetyssaarnaajansa. Tavoite myös toteutui, kun Alexander Malmström ja Karl Emanuel Jurvelin lähtivät Hermannsburgin Lähetysseuran koulutettavaksi Saksaan. Kolmas suomalaisten ehdottama oppilas oli närpiöläinen Helena Margareta Dahl, mutta Hermannsburgin johtaja Ludwig Harms kieltäytyi kouluttamasta naista

lähetyssaarnaajaksi, koska Afrikan ilmastoa ei pidetty naisille soveliaana. Myös Jurvelin palasi myöhemmin takaisin Suomeen ja pääsi Afrikkaan vasta Suomen Lähetysseuran mukana, mutta Malmström päätyi hermannsburgilaisten kanssa Kapmaahan eli nykyiseen Etelä-Afrikkaan. Pidemmän aikavälin tavoite – täysin kotimainen lähetys – vaati kuitenkin laajan perustan rahoitukselleen, mikä taas edellytti yleisen mielipiteen kääntämistä lähetystyölle edulliseksi.²⁵

Kun Lähetysseuran perustamisesta alettiin 1850-luvun jälkipuoliskolla puhua, käynnistyi lehdistössä väittely siitä, millaiset olivat Suomen edellytykset ja motiivit lähteä kaukomaille kristinuskoa levittämään. Yleisin vastaväite, joka suomalaiselle ulkolähetykselle esitettiin oli se, että työtä oli vielä ylenmäärin tehtäväksi kotimaassakin. Suomen oma henkinen ja sivistyksellinen taso oli heikko, miksi siis lähteä ulkomaille sanaa levittämään? Toisaalta epäilyksiä herätti myös lähetystyön kalleus. Eikö olisi mielekkäämpää käyttää vähiä varoja oman maan asiantilan parantamiseen? Jyrkimmät vastaväitteet jopa vertasivat eurooppalaista lähetyssaarnausta ristiretkiin ja ennustivat sen johtavan vain väkivaltaan.²⁶

Tällaisen väittelyn vaikutuksesta alkoi seura perustamisensa jälkeen julkaisemaan kahta lehteä, *Suomen Lähetysseuran Sanomaa* (SLS) ja *Missionstidning för Finlandia* (MTF), jotka kertoivat uutisia lähetystyön etenemisestä maailmassa, raportoivat seuran oman toiminnan edistysaskeleista ja loivat suomalaisille mielikuvia pakanoiden valtakunnista. Nämä lähetyslehdet olivat ylivoimaisesti aikansa suosituimpia uskonnollisia julkaisuja, mikä kertoo siitä, että ne houkuttelivat myös sellaisia lukijoita, joihin vetosi aihepiirin eksoottisuus eikä suinkaan uskonnollinen tunne. Ilmiö oli havaittavissa myös kirjastoissa, joissa maalliset matkakirjat olivat suosittuja, mutta lähetyssaarnaajien tekstit puolestaan jäivät hyllylle pölyttymään.²⁷ Kyseiset lehdet lienevätkin vaikuttaneet suomalaisten varhaisiin mielikuviin Afrikasta enemmän kuin mitkään muut suomalaiset julkaisut.

Huolimatta rahan riittävyyteen kohdistetuista epäilyistä perustettiin Helsinkiin lähetyskoulu

25 Paunu 1909, 33–37; Peltola 1958, 12–14; Kena 2000, 115.

26 Paunu 1908, 200–216.

27 Tommila 1963, 295; Luukkanen 2016, 213–215.

vuonna 1862. Kouluun valittiin oppilaita hakemusten sekä suositusten perusteella. Oppilaat olivat nuoria, pääasiassa alle 20-vuotiaita miehiä, jotka oli valittu maan lyseoista ja oppikouluista hakemusten ja oletettavasti suositusten perusteella. Tämän johdosta Helsingin lähetyškoulun tehtävä olikin tarjota oppilaille peruskoulutus – Raamatun tuntemusta, suomen kielioppia, saksaa, piirtämistä ja musiikkia – jonka jälkeen tulevat lähetyssaarnaajat jatkaisivat toimintaansa jonkin eurooppalaisen lähetykseuran suojeluksen alaisina.²⁸ Vieraaksi kieleksi tosin valikoitui saksa, joten ilmeisesti pidettiin todennäköisenä, että yhteistyötä tulitaisiin tekemään jonkin saksalaisen lähetykseuran kanssa. Toinen huomionarvoinen asia on, että koulussa opiskeltiin suomea, ei ruotsia, ja päätellen varsinkin Kurvisen ja Rautasen kirjeiden murteellisista ilmaisuista, käytiin seuran sisäinen kirjeenvaihto suomeksi.

Sopiva lähetykseura yhteistyötä varten löytyi lähetyškoulun ensimmäiseksi johtajaksi valitun Klemens Sireliuksen ollessa opintomatalla Euroopassa. Tutustuessaan keskieuropalaisten lähetykseurojen ja -koulujen toimintaan hän tapasi Reinin Lähetykseuran edustajan Hugo Hahnin, joka oli toiminut Lounais-Afrikassa nama- ja hereroheimojen keskuudessa vuodesta 1841 asti ja oli palannut Saksaan, koska alueella jatkuvasti käydyt heimosodat estivät tehokkaan lähetystoiminnan ja vaaransivat saarnaajien turvallisuuden. Hahn ei enää uskonut, että alueen heimot voitaisiin sivistää pelkästään Raamatun avulla, minkä vuoksi hän oli tullut esittämään lähetykseuransa johdolle uutta toimintamallia, jossa saarnaajien lisäksi kohdemaahan lähetettäisiin käsityöläisiä ja kauppiaita. Paikalliset kuninkaats ja heimopäälliköt eivät juuri arvostaneet kirkonmiehiä, mutta olivat erittäin halukkaita kaupankäyntiin eurooppalaisten kanssa, joten Hahn laskeskeleli, että muuttamalla lähetyksasemat käsityön ja kaupankäynnin keskuksiksi olisivat paikalliset myös halukkaampia suojelemaan niitä vihamielisten heimojen hyökkäyksiltä.²⁹

Toinen osa Hahnin suunnitelmaa oli muodostaa liitto hereroheimojen ja heistä pohjoiseen sijainneiden ovambojen kanssa namakansoja vastaan (ks. liite 1), joista oli Jonker Afrikaner -nimisen päällikön alaisuudessa tullut alueen suurin voima. Jonker Afrikaner oli karkottanut Reinin Lähetykseuran edustajat mailtaan vuonna 1844, mikä oli vakuuttanut Hugo Hahnin

28 SLS 1862 (12), 10–11.

29 Peltola 1958, 25–29.

siitä, että lähetystyön onnistuminen edellytti Jonkerin kukistamista. Ovambojen käännytystä varten Reinin Lähetysseuralla ei kuitenkaan ollut riittävästi saarnaajia, joten Sireliuksen tavattu Hahn heti tarjosi Ambomaata uudelle suomalaiselle lähetysseuralle toimintakentäksi. Hän näki huomattavan paljon vaivaa saadakseen suomalaiset Lounais-Afrikan lähetyskentälle ja muunmuassa kävi Euroopassa ollessaan luennoimassa lähetystyöstä Helsingissä. Paikallisten heimojen sisäisten kiistojen lisäksi kiirettä Ambomaan lähetysten aloittamiseen lisäsi Hahnin pelko, että mikäli luterilainen lähetystyö ei käynnistyisi ovambojen keskuudessa ehtisivät katolilaiset ensin.³⁰ Syy pelkoon oli siinä, että nykyisen Angolan portugalilainen asutus alkoi laajentua. Varsinkin vuonna 1840 perustetulla Moçâmedeen siirtokunnalla lienee ollut suuri vaikutus, sillä se puolitti etäisyyden Ambomaan ja portugalilaisten välillä.³¹

Lopullinen päätös Ambomaan valinnasta syntyi kuitenkin vasta 18.9.1867 ja varsinainen matka alkoi alle vuotta myöhemmin, juhannuksena 1868.³² Lähetysseurasta ja – Hahnin opin mukaisesti – kaksi käsityöläistä lähti matkaan Helsingistä, josta he kulkivat laivalla Englannin Portsmouthiin, astuivat siellä uuteen laivaan ja rantautuivat Kapkaupungissa 30.12.1868.³³

2.2 Ambomaan lähetysten perustelut

Hugo Hahnin kampanjointi suomalaisen lähetysten saamiseksi Ambomaalle näkyi myös lähetyslehdissä, joissa alettiin julkaista hänen kirjoittamiaan kirjeitä ja kuvauksia lähetystyöstä. Ensimmäisen kerran Hahnin kirjoitukset päätyivät lehden sivuille jo vuonna 1862, muutama kuukausi sen jälkeen, kun hän oli vierailut Helsingissä.³⁴ Alkaen MTF:n ensimmäisestä vuoden 1864 numerosta, muodostivat hänen kirjeensä pysyvän osan ruotsinkielistä lehteä aina suomalaisten oman lähetysten alkamiseen asti. SLS:ssä Hahnin vaiheita seurattiin vähemmän, mikä todennäköisesti johtui siitä, ettei lehdellä ollut pätevää kääntäjää toimituksessaan.³⁵

30 Peltola 1958, 30; Siiskonen 2000, 346–347.

31 Hammond 1966, 66–67.

32 SLS 1868 (7), 7; 1868 (10), 10.

33 SLS 1869 (3), 1–2.

34 SLS 1862 (10), 7–11; 1862 (11), 1–9; MTF 1862 (8), 1–7; 1862 (9), 1–14.

35 Paunu 1909, 221–222.

Tätä taustaa vasten onkin yllättävää, että virallinen päätös Ambomaasta lähetyksen tulevana kohdemaana tehtiin vasta 1867, mutta syynä tähän lienee olleet ne samat tekijät, joiden vuoksi Hahn halusi suomalaisten Ambomaalle lähtevän – eli alueen epävakaisuus. Näin ollen lähetyssaarnaajien ollessa jo matkalla Kapmaahan, esitettiin MTF:ssä epäilyksiä siitä pääsisivätkö he koskaan Ambomaalle. Kyseisessä artikkelissa tulee ilmi kolonialismin yhteydet myös suomalaiseen lähetystyöhön, sillä artikkelissa esitetään toivomus, että Kapmaan englantilainen kuvernööri ottaisi Walvis Bayn (Walaskalasadatama) haltuunsa ja kukistaisi Jonkerin. Itse asiassa lehdessä arveltiin, että näin olisi jo käynyt, sillä sen tietoon oli kantautunut uutisia, joiden mukaan Jonker olisi perääntynyt etelään.³⁶ Tämä oli kuitenkin toiveajattelua, sillä vaikka Jonkerin ja hererojen (heimo, joka asutti Ambomaan ja Kapmaan välistä aluetta) välinen sota oli todellakin tauonnut, oli syy todellisuudessa siinä, että Jonker oli käytännössä voittanut sodan.³⁷

Lähetyslehdissä sodan loppumista ei juuri mainittu tämän jälkeen, koska rauhansopimusta ei oltu vielä kirjoitettu, ja Hereromaa oli yhä vaarallinen alue. Tämä olikin syy sille, minkä vuoksi suomalaiset saarnaajat joutuivat vuoden verran odottamaan Stellenboschissa ja Otjimbingwessa ennen kuin pääsivät Ambomaalle matkustamaan.³⁸ Kun rauha viimein solmittiin, otettiin se vastaan viestinä korkeammalta taholta, kuten monet muutkin lähetystyön suuntaa ohjanneet tapahtumat. Jumala oli raivannut lähetyssaarnaajille tien Ambomaalle ja siis selkeästi osoittanut, minne Hän tahtoi suomalaisten lähetyssaarnaajien sanaa vievän.³⁹ Tämä diskurssi säilyi vahvana lähetyslehdissä ja nostettiin esille aina, kun lähetystyö kohtasi vaikeuksia. Jumala oli näyttänyt Ambomaan heille työkentäksi, joten ei ollut epäilystäkään, etteikö lähetysseuran työllä olisi ollut Jumalan tukea, ja koska työllä oli Jumalan tuki, oli täysin mahdotonta, ettei se ennen pitkää kantaisi hedelmää.⁴⁰ Äärimmäisimmän muotonsa tämä sai, silloin kun lähetyssaarnaajia suoraan verrattiin israelilaisiin ja Ambomaata Luvattuun maahan. Luvattun maan diskurssi oli kuitenkin selkeästi

36 MTF 1868 (11), 5–8.

37 Oermann 1999, 52.

38 Peltola 1958, 13–14.

39 SLS 1869 (3), 2.

40 ks. esim. SLS 1869 (10); 1870 (1); 1871 (11); 1874 (12).

vain ensimmäisten lähetysvuosien puhetapa, joka hävisi pian sen jälkeen, kun vaellus lähetyskentälle oli ohi ja varsinainen työ alkoi.⁴¹

Luvatun maan -diskurssin rinnalla paljon pienemmässä roolissa oli velvollisuusdiskurssi, josta voidaan erottaa kahta eri versiota. Kristillisen velvollisuuden diskurssi oli lehdissä yleinen, löytyyhän lähetyskäsky Raamatusta, mutta tämän rinnalla, ja sitä harvemmin esiintyvä oli diskurssi, joka korosti Suomen kansallista velvoitetta, ja toi yleensä esille, kuinka kaikki muut eurooppalaiset valtiot tekivät jo lähetystyötä.⁴² Tämä puhetapa tietysti edellytti kansallista heräämistä ja osaltaan myös tuki sitä, joten voisi olettaa, että vaikka tällaista ajattelua esiintyi myös lähetyslehdissä, oli se paljon yleisempää maallisissa painatteissa. Yllättäen kuitenkin tällä puhetavalla oli jokseenkin pitkä perinne suomalaisessa lähetysretoriikassa, ja yksi ensimmäisiä lähetystyöstä suomeksi kirjoitettuja julkaisuja oli nimeltään *”Kehoitus Suomen kansan ottamaan vaari nykyisen ajan merkeistä”* vuodelta 1818.⁴³

Ennen lähetyksen alkua ääniä, joiden mielestä lähetyksen pitäisi ensin keskittyä kotimaisen asiantilan parantamiseen, oli pyritty vaimentamaan kertomalla, että ulkolähetyksellä olisi elähdyttävä vaikutus myös kotimaiseen kirkkoelämään.⁴⁴ Tämä diskurssi oli epäilemättä peräisin siitä kritiikistä, jota luterilainen kirkko kohtasi 1800-luvulla. Yhä useampi koki, että valtion kirkon hallinnollinen rooli oli kasvanut liian suureksi, ja se oli unohtanut todellisen tehtävänsä, eli sielujen hoidon, jonka myötä herätysliikkeet kasvattivat suosiotaan. Myös Lähetysseura oli osa tämän kriisin hoitoa, ja sen perustamisessa oli herätysliikkeillä ollut merkittävä rooli, vaikka seurasta lopulta muodostui kirkkorajat ylittävä organisaatio. Osa perustajista ajatteli, että lähetys voisi eheyttää kirkkoa ja tuoda herätysliikkeitä takaisin virallisen kirkon piiriin.⁴⁵ On vaikea sanoa, milloin, jos milloinkaan, tällaisista ajatuksista luovuttiin. Lähetyslehdissä niistä ei juuri puhuttu sen jälkeen, kun työ Ambomaalla oli alkanut. Mikä on tosin täysin luonnollista, sillä tällaisten etäisten ja idealististen tavoitteiden toteutuminen ei oikeastaan ollut lähetysseuran käsissä, eikä varsinkaan riippuvainen siitä,

41 SLS 1869 (3); 1871 (6); 1871 (11); 1872 (3)

42 SLS 1871 (8), 8; Paunu 1908, 180–185.

43 Löytty 2006, 84.

44 Paunu 1908, 196.

45 Juva 1950, 63, 212–213; Soikkanen 1991, 224.

mitä työ lähetyskentällä todellisuudessa oli.

Merkittävin argumentti Ambomaan lähetykselle oli se, että paikalliset kuninkaat olivat pyytäneet kristinuskon opettajia luokseen. Tämä diskurssi on varsin yleinen kaikissa lähetystyötä käsittelevissä artikkeleissa,⁴⁶ mutta Ambomaata koskien se on peräisin Hugo Hahnilta, joka alkuperäisessä vetoomuksessaan Suomen Lähetysseuralle kertoi luvanneensa kohtaamalleen päällikölle – tässä vielä nimeämättömälle – lähettävänsä opettajia Euroopasta heidän luokseen.⁴⁷ Tämä oli tärkeää tulevalle lähetystyölle, sillä täytyihän retken rahoittajien tietää, että sen onnistuminen oli mahdollista. Yleensä pakanoista välitetty kuva oli niin sotaisa ja raakalaismainen, että saarnaajien lähettäminen heidän keskuuteensa ilman minkäänlaista taetta heidän turvallisuudestaan olisi ollut mahdotonta. Näihin pyytöihin siis uskottiin vilpittömästi, mikä on varmasti myös herättänyt oikeaa halua vastata niihin ja viedä kristinuskoa ensin niille kansoille, jotka sitä jo odottivat. Kääntymisen vapaaehtoisuus muodostikin tärkeän osan lähetystyön moraalista perustaa, ja lehdissä toisinaan tuotiin ilmi sitä, ettei lähetyksellä ollut toivoa menestyksestä, jos sitä pakottamalla harjoitettiin.⁴⁸ Toisaalta se, että lehdissä tuotiin ilmi afrikkalaisten todellinen halu kääntymykseen oli myös vastaus lähetystyön vastustajille, joiden merkittävin argumentti Suomessa oli, että lähetysten pitäisi ensin keskittyä kotimaiseen työhön ja suomalaisten auttamiseen ja sielunelämän elähdytykseen.⁴⁹

Anomusdiskurssi on osa edellämainittua ambivalenssia, joka oli olennainen osa siirtomaadiskurssin afrikkalaisista luomaa kuvaa. Afrikkalaisia saatettiin kuvata kannibaaleiksi ja villeiksi, mutta jo pelkkä ajatus, että afrikkalaiset haluavat oppia kristinuskoa toi heitä henkisesti lähemmäs Eurooppaa, koska kristinuskko ja sen moraalit edustivat eurooppalaista ideaalia. Hyvä kristitty oli ihminen, joka eli eurooppalaisittain moraalisesti. Tästä näkökulmasta anomusdiskurssi loi kuvan, että afrikkalainen omatunto oli samanlainen kuin eurooppalainen, mikä oli itse asiassa lähes päinvastainen yleensä kirjallisuudessa korostettuun diskurssiin pakanoiden barbaarisuudesta. Tämän lisäksi voidaan tietysti ajatella,

46 Esim. SLS 1862 (5), 2; 1865 (12), 2; 1870 (6), 3.

47 SLS 1862 (11), 8.

48 SLS 1862 (6), 10; 1870 (8), 3; 1871 (5), 4.

49 Paunu 1908, 275–287.

että se loi hierarkiaa afrikkalaisten ja eurooppalaisten välille. Afrikkalaiset *pyysivät*, jopa *anelivat* kohtaamiltaan eurooppalaisilta *opettajia*.

Anomukset olivat tärkeässä roolissa myös myöhemmin, kun lähetystyötä Ambomaalla laajennettiin eri kyliin. Tietyn kylän valitsemisen perusteena oli käytännössä aina se, että paikallinen kuningas oli pyytänyt opettajaa.⁵⁰ Huomionarvoista anomusdiskurssissa on se, että sen kautta lähetyslehdet tunnustivat erinäisten kuninkaiden poliittisen vallan; kuninkaan anomus oli riittävät peruste ulottaa saarnaustyö koko hänen kansaansa. Saattaa olla, että lähetyssaarnaajien taipumus käyttää ”valtion” ja ”kansalaisen” tapaisia sanoja Ambomaan eri heimoista kirjoitettaessa oli osa tällaista yhteistyöhaluisen kuninkaan vallan legitimizeettiä korostavaa diskurssia, samoin kuin ”kuninkaan” arvonimen myöntäminen heille esimerkiksi ”päällikön” sijaan.⁵¹

Saarnaajat saivat kuitenkin huomata, etteivät kuninkaiden motiivit opettajien pyytämiseen olleet aina kovinkaan hengelliset. SLS:n raporteista voi lukea sen järkytyksen, jonka lähetyssaarnaajat kokivat, kun Oukuambin kuningas Najuma karkotti lähetyssaarnaajat kylästään ja hävitti kylänsä lähetysaseman.

2.3 Kristuksen muutosta aikaan saava voima

Pohjimmiltaan kaiken lähetystyön taustalla ja sen perusteena oli ajatus, että kristinuskolla on voima muuttaa ihmistä. Lähetystyön tavoitteena ei ollut luoda tapakristityttyjä, jotka kävivät sunnuntaisin kirkossa ja pukevat ristin kaulalleen, mutta samalla jatkoivat Jumalan lakeja rikkovaa elämää. Tarkoituksena oli perustavalla tavalla muuttaa sitä, kuinka ihmiset käyttäytyivät, toisin sanoen luoda syntisille pakanoille kristitty omatunto eli jumalanpelko.⁵² Tästä seuraa, ettei afrikkalaisia voida lähetystyön kontekstissa nähdä sellaisten rotuteorioiden valossa, joiden mukaan biologia olisi heidät ikuisiksi ajoiksi määrännyt sille moraaliselle kehitysasteelle, josta saarnaajat heidät löysivät.

50 SLS 1871 (9), 6; 1871 (11), 8; 1872 (5) 11; 1873 (8), 13; 1876 (12), 8; 1877 (8), 7.

51 SLS 1872 (1), 14; 1873 (8), 14.

52 Mudimbe 1988, 51–52.

Aikakaudella oli vallalla kahta erilaista näkemystä rotujen historiasta ja niiden kehittymisestä. Monogenistit uskoivat, että eri rodut olivat kehityksen tulosta ja saman prosessin myötä ne saattoivat kehittyä edelleen. Polygenistit uskoivat, että kaikki rodut olivat samanaikaisen luomisen tulosta ja olivat säilyneet sellaisina, jollaisiksi ne oli alunperin luotu. Tämän teorian puitteissa rodut eivät voineet kehittyä, vaan ne oli ennaltamäärätty tietyille kehitysasteelle.⁵³ Vaikka näistä jälkimmäinen oli siis lähetystyölle mahdoton premissi, ei saarnaajien kirjeiden luoma kuva afrikkalaisista ja heidän edistyksensä vuosien mittaan ollut myöskään puhtaan monogenistinen. Tyypillistä on, että kirjeissä näkyvät kummankin teoriaan viittaavia piirteitä jokseenkin erilaisilla painotuksilla, riippuen siitä, kuka kirjeen on kirjoittanut ja minkälaisia tapahtumia se pitää sisällään.

Ensi kosketuksissa afrikkalaisiin Lähetysseuran lähettiläät keskittyvät heidän surkuteltavaan asemaansa. Pietari Kurvinen kuvaili kohtaamista Kapkaupungin satamassa näin:

”[Laivan] sillalle noustuamme seisomme walkoisten ja mustain ihmisten keskellä, joista wiimeksimainitut kyynäspäätä myöten paljain käsin ja jaloin kantawat meidän ja muiden wäskyjä; hiki waan wuotaa mustia kaswoja alas auringon kuumuudessa.”

Lähetysaarnaajat tulivat siis kasvokkain siirtomaan hierarkian kanssa. He eivät kuitenkaan hyväksyneet sitä itsestäänselvyytenä, sillä myöhemmin Kurvinen kirjoittaa: *”Hollantilaiset, jotka owat ottaneet asukasten maan, kohtelewat mustia asukkaita hywin ylönpäällä; eiwätpä anna heidän tulla kirkkoonkaan.”* Kurvisen oma asenne paikallisia kohtaan oli pikemminkin sääliä: heiltä puuttuu sekä kengät, rohkeus että Jumala. Kengättömyys liittyi vahvasti Kapkaupungin mustien asemaan, koska lain mukaan orjien oli tullut kulkea kengittä, ja kuten Kurvisen kuvaus osoittaa, heidän asemansa ei ollut sittemmin juuri parantunut. Toisaalta kengättömyys myös symboloi afrikkalaisten lapsenomaista kehitysastetta. Afrikkalaiset eivät tässä kuvauksessa olleet suinkaan pelottavia vilttejä, vaan ”sulosilmäisiä” ja viattomia uhreja.

53 Conrad 2012, 105–106; Halmesvirta 1990, 87–88.

Myös Karl August Weikkolin huomautti kirjeessään, että hollantilaiset eivät sallineet paikallisten tulla kirkkoihinsa, vaan näillä oli erilliset palvomispaikat. Hän katsoi jopa, että hollantilaiset, eli buurit, kohtelivat afrikkalaisia *"niinkuin orjia; jaa, puolittain niinkuin eläimiä."* Weikkolin ja Kurvinen näkivät kuitenkin, että eurooppalaisten rakentamat kaupungit, Kapkaupunki ja Stellenbosch olivat *"paratiiseja maan päällä"*. Heille kaupungit eivät edustaneet vain eurooppalaista sivistystä Afrikan karun luonnon keskellä (*"Edemmä kaupungista tultuamme näimme äärettömän erämaan, jossa ei ollut paljo muuta kuin santaa ja kitukaswuisia pensaita ja kanerwaa, ja yksi jos toinen ruskiain ja mustain ihmisten hökkeli"*), vaan myös kristinuskoa. Kumpikin kiinnitti kaupunkiin tullessaan ensimmäisenä huomiota niiden kirkontorneihin.

Tärkeä merkitys teksteille oli myös sillä, että Weikkolinin ja Kurvisen tuleva isäntä, Reinin Lähetysseura, piti majaa Stellenboschissa. Ei liene sattumaa, että kirkko, jossa kylän mustat joutuivat käymään, koska buurit eivät heitä omiin kirkkoihinsa päästäneet, oli Reinin Lähetysseuran rakentama ja hallinnoima. Kylän kuvattiin seisovan *"pilwiin kohoawain wuorten juurella"*, joilta virtaava vesi sai koko seudun kukkimaan. Myös yhteys pilviin voitaisiin ymmärtää yhteytenä Jumalaan, jonka myötä seutu oli muuttunut hedelmälliseksi ympäröivän kuivuuden keskellä, josta kertoo myös Weikkolinin toteamus, *"tämän on warmaan kristillisyyt matkaansaattanut"*.⁵⁴

Edistys Afrikan oloissa oli siis kristinuskon aikaansaannosta. Käänteisesti oli maallisten olosuhteiden kehitys myös yksi lähetyksen tavoitteista. Tällä selittyy myös se ihailu, jolla Martti Rautanen viisi vuotta myöhemmin kuvaili kehitystä Otjimbingwessä, joka oli Reinin Lähetysseuran tukikohtana Lounais-Afrikassa. Kaupankäynti ja kaupunkien kasvaminen kuvattiin tässäkin merkittävänä tekijänä matkalla kohti lähetyssaarnaajien tehtävän onnistumista, sillä se mahdollisti saksalaisella järjestelmällisyydellä organisoidun kristinuskon opetuksen. Tämän oli epäilemättä tarkoitus vertautua suomalaisten omaan lähetykseen, joka oli usein vielä riippuvainen paikallisten kuninkaiden hyväntahtoisuudesta, jonka saarnaajat usein kokivat ailahtelevaisena. Rautanen katsoo kuitenkin, että *"aika on Owambomaassaki suhdat muuttava ja opettawa heitä tuntemaan, mitä on sekä heidän hengelliselle, että*

54 SLS 1869 (4), 1–5; Fransen & Cook 2004, 177.

*ulkonaisellekin elämälle hyödyksi”.*⁵⁵

Hengellinen muutos tietysti edellytti vanhoista jumaluuksista luopumista. Fabien Eboussi-Boulagan nimeämistä lähetydiskurssin piirteistä on yksi pakanajumalien pilkkaaminen.⁵⁶ SLS:n lähetykskirjeissä pilkan kohteena ovat useimmiten kuitenkin lähetyssaarnaajat itse.⁵⁷ Tosin osansa tässä on saattanut olla lähetykseen liittyvillä kieliongelmillä, jotka saivat Kurvisen kolme vuotta lähetyksen alkamisen jälkeen pohtimaan työnsä tuloksia kertomalla, kuinka

”Tuli kerran Oukuambista yksi pilkkakirwes luokseni ja alkoi lörpötellä siitä, mitä oli saarnoissa kuullut ja nurin ymmärtänyt. Muistutukselleni miksi eiwät he nyt tule sanaa kuulemaan, wastasi hän: ”kyllä me sen jo hywin tiedämme, Jesus asuu sieramessa [...] ja antaa sieltä hengähdystä”.”⁵⁸

Kuvaus epäilemättä edustaa kristinuskon ja taikauskon yhdistelmää ja se kuvaa pakanuuden huvittavassa valossa. Pilkan kohteena on kuitenkin myös lähetyssaarnaajien oma työ, joka kyseisen vaikutelman on ”pilkkakirveelle” antanut.

SLS:n lähetykskirjeissä on silmiinpistävää se, miten harvoin pakanajumalista edes puhuttiin. Viittauksia ovambojen taikauskoisuuteen löytyy runsaasti, mutta jumalien nimeäminen oli hyvin harvinaista. Oikeastaan ainoa esimerkki, jossa pakanajumalia nimettiin oli Weikkolinin varovainen kristinuskon ja ovambojen oman uskonnon vertailu.⁵⁹ Esimerkiksi kuivuuden aikana ovambot eivät kääntyneet kristityn Jumalan puoleen niin kuin lähetyssaarnaajien mielestä tietysti pitäisi, mutta eivät myöskään omien pakanajumaliensa puoleen, vaan tulivat lähetyssaarnaajien luokse ja pyysivät heitä tekemään sadetta.⁶⁰ Kaikkein selvimmin tällainen uskonnollinen terra nullius -diskurssi tulee ilmi Pietari Kurvisen pitkässä selostuksessa ovambojen kulttuurista, jossa käsiteltiin heidän historiansa, yhteiskuntarakenteensa,

55 SLS 1874 (11), 10–11. Vrt. Löytty 2006 191–193.

56 Eboussi-Boulaga 1984, 31–32; Mudimbe 1988, 51–52.

57 SLS 1872 (1); 13; 1872 (5); 1872 (11), 12.

58 SLS 1873 (11), 8.

59 SLS 1872 (5), 8–9.

60 SLS 1872 (11), 4–5.

ulkonäkönsä, kielensä sekä tieteensä ja taiteensa, mutta uskontoa ei mainittukaan.⁶¹

Taikauskaisuuteen todella suhtauduttiin tietyllä huvittuneisuudella silloin, kun kyseessä oli kuultu kertomus. Saarnaajien omia kohtaamisia taikauskon kanssa kuitenkin sävytti pikemminkin pelko, koska ovambojen käsityksen mukaan saarnaajat olivat itse jonkinlaisia noitua, ja heitä saatettiin pyytää tekemään taikoja, kuten esimerkiksi sadetta. Kuninkaiden toiveiden peittämiseen liittyi aina vaarantunnetta heidän arvaamattomuutensa vuoksi. Tällainen oli esimerkiksi kuningas Tjikongon tapaus, joka sairasti jonkinlaista silmätautiä ja pyysi saarnaajilta siihen helpotusta. Hänen saamistaan lääkkeistä ei kuitenkaan ollut apua, joka sai kuninkaan epäilemään, että saarnamiehet olivat liitossa vihollisheimon noitien kanssa, jotka olivat taudin hänelle antaneet.⁶² Saarnaajien pelko sai oikeutuksena kolme vuotta myöhemmin, kun vietettiin Tjikongon hautajaisia. Syy hänen kuolemastaan oli siirtynyt lähemmäs kotia, kun hautajaisten yhteydessä tapettiin ainakin kolme hänen vaimoistaan.⁶³

Yleisesti barbaria siis liittyi ovambojen uskontoon, vaikka sitä ei sellaiseksi haluttu kutsua. Käännytystyön oli tarkoitus "parantaa" tällainen käytös ja tuoda ovamboille kristillinen moraalikäsitys. Tätä tarkoitusta varten oli kotimaasta tuotu lähetyssaarnaajien lisäksi myös maallikkotyöläisiä, joiden ajateltiin toimivan esimerkkinä paikallisille hyvistä, työteliäistä kristityistä.⁶⁴ Tosi asiassa pelkkä kristinusko ei saanut yhdestäkään sotapäällikköstä säyseää uskovaista. Jonker Afrikanerin kuvaukset SLS:ssä 1860-luvun lopussa olivat jokseenkin oireellisia niistä näkemyksistä, joita lähetyssaarnaajat tulisivat välittämään myöhemmin. Jonkerin aloitettua sotansa hereroja vastaan raportoitiin SLS:ssä (Hugo Hahnin tiedonantojen perusteella), että päällikkö oli hylännyt kristinuskon ja palannut raakaan pakanuuteen ja sen takia nyt hyökkäili hererojen kimppuun ja hääti Reinin Lähetykseuran mailtaan.⁶⁵ Tosiasiassa Jonker ei suinkaan ollut hylännyt kastettaan, vaan oli yksinkertaisesti päättänyt korvata Reinin saarnaajat wesleyläisillä saarnaajilla, koska onnistui solmimaan näiden kanssa

61 SLS 1876 (1), 1876 (2), 1876 (3)

62 SLS 1874 (12), 2–3.

63 SLS 1875 (8), 13–14.

64 Paunu 1909, 90.

65 SLS 1868 (4), 1–2.

itselleen edullisemman sopimuksen.⁶⁶ Barbarian ja pakanuuden välinen yhteys oli siis kaksisuuntainen: pakanaus sisälsi aina barbariuden, mutta barbarius oli myös jumalattomuuden oire.

2.4 Kääntymisen edellytykset

Merkittäväksi käännepisteeksi ovambojen kuvauksessa muodostuivat tapahtumat keväällä 1872:

”Tähän supistuiki hengellinen vaikutuksemme. Nayuma sai vielä yhden nyhjäyksen ja riivautui viimeiseen wimmaansa. Jo ennen weli Piiraisen tuloa puhui Nayuma ”Kanjimin” tulosta (eräs englantilainen kauppias), sanoi hänen tulewan pois meitä ajamaan. Huhtikuun 20 p. tuliki sama kauppias Oukuambiin. Ja merkillistä kyllä, alkoi hän, luoksemme tultua, kohta puheen poismenostamme, sanoi ei woiwamme olla Oukuambissa, kuin Nayuma on nurja. Minä sanoin, ettemme voi jättää huoneitamme aiwan niin tuostaan [...] Tämän kanssa meni hän Nayuman luo ja puhui hänelle, ettemme lähde pois, jos emme tule pakoon lyödyksi eli ajetuksi.

[...]

Ihmiset ahdistawat paimeniamme. Karjaa täytyy pitää aiwan pihalla nälässä. Toukokuun 17 p. täytyy Weikkolinin mennä härkiä kedolle saattamaan, mutta ei kauaksi lasketa. Malmströmin kanssa, joka sattui luoksemme, koetimme vielä kuninkaan luo, mutta ei meitä lasketukaan sisälle, waan miehet yksimielisesti mutisewat: ”pois, pois maastamme”.

[...]

Sitten tulee sanoma: huoneemme on hajotettu.”⁶⁷

Lähetyksen ensimmäisinä vuosina oli saarnaajien ovamboista välittämä kuva pääasiassa positiivinen, vaikka kristinuskon vaikutus alueella oli vielä minimaalista. Yleisesti heitä kuvailtaan valistuksen perinteen mukaisesti jaloina villeinä; saarnaajat saivat ystävällisen

66 Siiskonen 2000, 346–347.

67 SLS 1872 (11), 12–13.

vastaanoton minne tahansa menevätkin ja ovambot tulivat myös mielenkiinnolla kuuntelemaan jumalanpalveluksia, vaikka niitä pidettiin toistaiseksi naapuriheimo hererojen kielellä.⁶⁸ Varsinkin Pietari Kurvisen teksteistä paistoi ihastuminen paikalliseen kansaan, millä oli myös varsin suuri merkitys lehtien yleisesti välittämään kuvaan, koska Kurvinen oli yksi ahkerimpia lähetyskirjeiden kirjoittajia. Kurvinen toistuvasti kuvaili ovamboja kauniiksi kansaksi ja keskittyi kohtaamisissaan heidän kanssaan erityisesti lapsiin, joiden kohdalla ovamboihin yleisesti liitetyt negatiiviset piirteet eivät nousseet juuri koskaan esille.⁶⁹

Tyypillisiä negatiivisia asioita, joita ovamboista esille nostettiin olivat hyvin samanlaisia kuin ulkomaalaisten lähetysaarnajien ja tutkimusmatkailijoiden esiin nostamat asiat. Keskeisiä niistä olivat varastelu, valehtelu ja laiskuus sekä ajoittain epäkunnioituksen osoitus jumalanpalveluksissa, esimerkiksi puhumalla papin päälle, mikä kuitenkin näinä ensimmäisinä vuosina yleensä ohitetaan tietämättömyytenä ja annettiin auliisti anteeksi. Yleisesti ottaen oli varhaisissa kirjeissä myös laiskuus huomattavasti epärehellisyyttä yleisempi piirre, mutta vuosien kuluessa vilpillisyyteen aletaan kiinnittää enemmän huomiota. Näiden lisäksi kiinnitettiin huomiota luonnollisesti myös kansan syntiseen elämäntapaan silloin tällöin, mutta ensimmäisinä vuosina aikana ei syytöksien taustalla teksteissä ollut mitään yksittäistapauksia, joten ovambojen negatiiviset piirteet voitaisiin tulkita toimivan vain yleisluontoisia huomioina siitä, millä tavoin pakanuus ihmisen käytöksessä ilmenee, mikä puolestaan liittyy siihen, että käännytystyön tarkoituksena oli muuttaa ovambojen käyttäytymistä.⁷⁰ Toisaalta sama ilmiö voidaan tulkita myös kyseisen diskurssin kestävyudeksi siitäkin huolimatta, etteivät Ambomaan tapahtumat antaneet runsaasti anekdootteja todisteeksi.

Lähetysaarnajien mielestä ovamboilla oli *”hyvä ymmärrys ja sukkela järki”*. Raamatun historian ja lukemaan oppimisen (joita ovamboille ensisijaisesti opetettiin) esteenä ei siis suinkaan ollut heikot hengen lahjat. Sen sijaan ongelmaksi muodostui työmoraalin puute.

68 SLS 1871 (11), 1872 (5), 1872 (6), 1873 (11), 1873 (12).

69 SLS 1870 (1); 1873 (10); 1873 (11). Olli Löytty kutsuu tätä suomalaisen lähetysdiskurssin piirrettä ambofiliaksi (2006, 196).

70 SLS 1872 (6), 1872 (12), 1873 (10), 1874 (12).

Oppilaat eivät jaksaneet istua oppitunneilla riittävän kauan, jotta edistystä ehtisi tapahtua.⁷¹ Saksalaisen Lounais-Afrikan siirtomaan perustamisen jälkeisenä aikana tapahtunutta ahkeruuden opettamista on selitetty sillä, että paikalliset olivat ainoa käytettävissä oleva työvoima,⁷² mutta 1870-luvulla Ambomaa ei vielä ollut minkään valtion kolonia. Joutilaisuus ja laiskuus liittyivät kuitenkin 1800-luvun puheessa usein moraalittomuuteen, joka tuli ilmi myös esimerkiksi suomalaisessa irtolaiskeskustelussa.⁷³

Ovambojen älykkyyden ja taikauskon irrationaalisuuden välistä ristiriitaa voidaan selittää sillä, että taikausko ilmeni usein mielivaltaisuuksina ja eräänlaisena heikkona perusteluna moraalittomalle käytökselle. Lähetysaarnaajien näkökulmasta etiikka oli uskonnosta lähtöisin, ei toisin päin,⁷⁴ ja koska oli olemassa vain yksi oikea uskonto, oli olemassa vain yksi oikea etiikka, joka tuli ilmi Jumalan käskyissä. Kaikki muut uskonnot olivat ihmisen luomia ja ihmisen luomat moraalijärjestelmät vain tekosyitä ja valheita, joiden avulla moraalitonta käytöstä perusteltiin.

Najuman hyökkäys lähetysaarnaajia vastaan asetti kyseenalaiseksi lähetystyön onnistumisen mahdollisuudet. Lähetyslehdistä voi lukea, kuinka optimistisia aiemmat käännytysrytykset olivat olleet. Ovambokylissä pidettiin saarvoja, mikäli kuningas antoi siihen luvan, mutta niiden vaikutukseen suhtauduttiin usein epäilyksellä, koska saarnaajien kielitaito ei vielä ollut riittävällä tasolla. Toinen, Jurvelinin mukaan merkittävämpi keino, olivat pakanoiden kanssa käydyt kahdenkeskiset keskustelut.⁷⁵ Tämän syyt voidaan löytää toisesta Eboussi-Boulagan lähetysdiskurssin piirteestä, jonka mukaan kristinuskon oletettiin olevan itsessään todistusvoimainen. Irrationaaliseen taikauskoon verrattuna kristinuskoko muodosti koherentin järjestelmän, minkä vuoksi lähetyslehtien käännytystapahtumat olivat pikemminkin väittelyitä, joissa kristillinen totuus tuotiin kuulijalle ilmi:⁷⁶

”Kerranki parjasi hän [Najuma] sanaa walheeksi, ja kelläsi meitä kerjäläisiksi, jotka

71 SLS 1872 (6), 8.

72 Conrad 2012, 92–95.

73 Nygård 1998, 38.

74 Mudime 1988, 51–52.

75 SLS 1872 (8), 8–9.

76 Eboussi-Boulaga 1984, 34.

olemme tulleet ruokaa ja maata etsimään; ”sen”, sanoi hän,” sanoi Kanjimi (Härisson niminen Irlantilainen) aikaa”. – Sanoipa wielä: anna meille sota-onnea härkiä saada, mitä te meille tuotte j. n. e. Minä sanoin: ”kuule Nayuma! sinä ja minä, niinkuin muutki ihmiset, kuolemme. Waikka sulla olisi koko maailman härät, et niitä mukaasi ota. Tyhjänä manalaan menet. Ainoastaan jos Jumalan ystävä olet, jos hänen sanaansa kuulet, opit etsimään ja löydät hänen suosionsa, niin tulet taiwaaseen, jossa saat ijäiset taiwaan tawarat, ilon ja riemun. Tosin olet kelwoton hänelle, syntinen, mutta Jumala on armollinen ja ottaa pois synnit, kuin häneltä anteeksi pyydät j. n. e. Tämä puhe vaikutti hiljaista ajattelemista. Toisen kerran wäitellessä näytin hänelle, ettei hän yhdestäkään walheesta ole minua tawannut, johon hän itse todistuksen antoi: ”en ole”. Kuinka sitte pelkää, että sinulle sitä opettaisin, mikä on walhe? Siksi kerraksi waikeni taas.”⁷⁷

Kääntymisen piti siis lähteä liikkeelle kohteen sisältäpäin sekä älyllisesti (johon ovamboilla uskottiin olevan kapasiteettia), että moraalisesti. Pakanoiden kyky tuntea moraalista pakotusta kristinuskon oppien hyväksymiseen tuli vahvasti kyseenalaiseksi Oukuambin tapauksen jälkeen. Sen sijaan alettiin ajatella, että Jumalan täytyisi aukaista ovambojen silmät ennen kuin nämä voivat kääntymyksen tehdä.⁷⁸

Syytä ei ole unohtaa myöskään rahallisten tekijöiden merkitystä ovambojen kuvauksessa, sillä Najuman hyökkäyksen aikoihin kääntyy myös Lähetysseuran toiminta tappiolliseksi. Eino Lyytinen on tullut tutkimuksessaan siihen johtopäätökseen, että negatiivinen kuva afrikkalaisista oli tarkoituksenmukainen, koska sen ajateltiin tuovan lisää rahaa heidän sivistämiseensä tähtäävälle työlle.⁷⁹

2.5 Lähetysaarnajien omakuvia

Lähetyslehtien pääasiallinen tarkoitus oli toimia Lähetysseuran äänenkannattajina. Lähetystyö oli kallista ja saarnaajien toimeentulo Afrikassa hataralla pohjalla. Seuran tulot

77 SLS 1872 (11), 5–6.

78 SLS 1876 (8), 11–12.

79 Lyytinen 1978, 248–249.

koostuivat yksinomaan lahjoituksista, joista myös lehden sivuilla pidettiin tarkkaa kirjaa.⁸⁰ Saarnaajat itse viljelivät maata kehnolla menestyksellä ja maallikkoveli Antti Piirainen koetti hankkia lähetysjoukolle lisätuloja tekemällä jopa asesepän töitä, jonka hän totesikin olleen kaikkein rahakkain työnsarka lähetysasemalla.⁸¹ Tämä yhdessä lähetyskoulun kustannusten kanssa tarkoitti sitä, että seuran toiminta kääntyi nopeasti tappiolliseksi.⁸² Asian tilan huomioon ottaen oli ensiarvoisen tärkeää, että Ambomaan työ näyttäytyi mielekkäältä lehden lukijoille ja toisaalta, että saarnaajat itse näyttivät olevan avun tarpeessa.

Seuran varojen käyttö oli herättänyt epäilyksiä ja kaikenlaisia huhuja aina perustamisestaan asti.⁸³ Lukijat eivät suinkaan kyseenalaistamatta nielleet lehden välittämään kuvaa ainaisessa puutteessa elävistä lähettiläistä, vaan esittivät epäilyksiä, että saarnamiehet tosiasiasa eläisivät yltäkylläisyydessä Afrikassa. Näitä huhuja torjumaan painettiin lehden sivuilla kauppias Frederick Greenin alun perin kapmaalaiseen lehteen kirjoittama artikkeli, jossa hän surkutteli Suomen Lähetysseuran köyhyyttä.⁸⁴ Tähän mahdollisesti liittyvä ilmiö oli myös se, että lähetyskirjeissä toistuvasti tuotiin esille kuningas Najuman väite, että saarnaajat olivat tulleet Afrikkaan hakemaan ruokaa⁸⁵. On mahdollista, että nälkävuonna 1868 lähteneitä saarnaajia kohtaan oli esitetty myös kotimaassa samanlaisia syytöksiä, jotka haluttiin osoittaa pahantahtoiseksi valehteluksi laittamalla ne vihamielisen pakanan suuhun⁸⁶.

Oukuambin lähetysaseman tuhon myötä lähetyslehdet valtasi pessimismin aalto. Lähetyskirjeissä toistuvasti ilmoitettiin, että lähetystyö ei edistynyt eivätkä paikalliset halunneet tulla jumalanpalveluksiin. Lopulta saarnaajat joutuivat myöntämään, että syy, jonka takia kuninkaat olivat heidät kyliinsä kutsuneet ei ollut halu oppia kristinuskoa, vaan käydä kauppaa ja erityisesti ostaa aseita.⁸⁷ Näin ollen muuttui myös saarnaajien tekemästä

80 Lähes joka numeron yhteydessä ilmestyi myös lisälehti, johon oli tarkasti merkitty tulleet lahjoitukset: summa sekä lahjoittaja.

81 SLS 1870 (1), 12.

82 Paunu 1909, 328–329; Peltola 1958, 52.

83 Paunu 1908, 215–216.

84 SLS 1872 (6), 2–7.

85 SLS 1872 (5), 3; 1872 (8), 11, 15; 1872 (11), 5–6.

86 Lehdistössä tähän suuntaan tosin viittaa vain David Mustosen kirjoitus, jossa hän syytti Lähetysseuraa rikkaiden varojen viemisestä Ambomaalle, kun niitä olisi tarvittu hätäavun rahoittamiseen. (Oulun Wiikko-Sanomia 10.10.1868).

87 SLS 1873 (10); 1875 (8); 1876 (2).

työstä välitetty kuva. Varsinaisesta lähetystyöstä tuli hyvin pieni osa kirjeiden sisältöä, ja yleensä aiheesta tyydyttiin vain toteamaan, ettei edistystä ollut vielääkään tapahtunut. Sen sijaan suurempaa huomiota kiinnitettiin saarnaajien omiin asuinjärjestelyihin, uusien talojen rakentamiseen sekä peltotöihin.⁸⁸ Tällainen siirtolais- tai uudisraivaajadiskurssi ei suinkaan syntynyt tässä yhteydessä, vaan se oli vahvasti osa lähetyskirjeiden välittämää kuvaa alusta asti, sillä luonnollisesti lähetysten alkuvaiheessa saarnaajat joutuivat rakentamaan itselleen taloja ja toisaalta pitämään huolta omasta toimeentulostaan. Lähetysten niinkin kaukaiseen maahan, ja toisaalta Hahnin vaatimusten mukaisesti yhdessä siirtolaistoiminnan kanssa, oltiin myös osattu ennakoida olevan kallista, minkä vuoksi maallisella työllä myös haluttiin lisätuloja saarnaajille.⁸⁹

Dramaattisempi lähetysaarnaajien omaa roolia koskeva diskurssi löytyykin luvattu maa-diskurssin yhteydestä ja sen jatkona. Saarnaajilla oli tapana usein viitata itseensä israelilaisina, minkä johdosta he myös nimesivät omat lähetysasemansa raamatullisten paikkojen mukaan.⁹⁰ Ambomaata myös usein kuvattiin paikaksi, jossa Jumala vaikutti olevan lähempänä kuin Euroopassa ja esimerkiksi ihmeiden merkitys oli lähetyskirjeissä huomattava.⁹¹ David Cannadine on kirjoittanut brittiläisen aateliston lähteneen siirtomaihin etsimään kadotettua kartanotaloutta massapolitiikan ja demokratian uudella aikakaudella. Woodruff D. Smith on esittänyt käytännössä saman teorian saksalaisen kolonialismin luonteesta, kun taas John Philip Short on todennut kolonialistisen tieteen olleen yritys luoda uudelleen massamedian myötä kadonnutta rajaa sivistyneistön ja rahvaan välillä.⁹² Lähetysaarnaajien yhteydessä vaikuttaisi olevan läsnä pyrkimys paeta maallistuvaa Eurooppaa erämaahan varhaisten munkkien tapaan ja löytää Jumala sieltä.

Huomattavaa on se, että kielelliset viittaukset pohjautuivat lähes poikkeuksetta Vanhaan testamenttiin. Tätä voidaan pitää sikäli odottamattomana, että lähetystyön perusteet, kuten lähetyskäsky, kuuluvat Uuden testamentin piiriin. Saattaa olla, että Vanhan testamentin

88 SLS 1873 (12); 1874 (4); 1874 (10)

89 Peltola 1958, 31–32.

90 Esimerkiksi lähetysasemien nimet Elim ja Rehoboth ovat Vanhasta testamentista (SLS 1872 (8), 7).

91 SLS 1870 (1), 10–15.

92 Cannadine 2001, 41–57; Smith 1978, 11–12; Short 2012, 12–16. Suomalaiseen lähetysdiskurssiin kaupungistumisen ja teollistumisen kritiikki tuli 1950-luvulla (Löytty 2006, 208–9).

tarina, varsinkin Luvaton maan valloittaminen jumalattomilta kansoilta, sopi paremmin lähetyksen eetokseen kuin Uusi testamentti, mutta toisaalta on huomattava, että saarnaajat toisinaan kertoivat olevansa valmiita ryhtymään marttyyreiksikin ja jopa ennustavat itselleen sellaista kohtaloa⁹³. Usein tällaiset viittaukset esiintyivät vastoinkäymisten sattuessa ja niitä selittääkseen: kun kuningas Najuma liittoutui portugalilaiset kanssa, verrattiin hänen kansaansa gibeonilaisiin, jotka pettivät israelilaiset; ja kun kuningas Kambonde päätti takavarikoida lähetyssaarnaajien pellot, vertasivat he itseään israelilaisten pappissukukunta leeviläisiin, joilta maanomistus oli kielletty.⁹⁴ Se millaisen raamatullisen esikuvan saarnaajat itselleen ottivat näyttää riippuneen siitä, millaisena he näkivät työnsä sen hetkisen tilan. Pessimistit ennustivat pikaista kuolemaa ja optimistit odottivat Afrikan valtausta Jumalalle.

Toisinaan esikuvia haettiin myös historiasta, kuten Kurvisen kirjeessä vuodelta 1876:

”Mitä apostoli Paawali sinä yönä ja hetkenä tunsin, kuin [...] ”yksi Makedonian mies” näyssä ilmestyy, ”seisoo ja rukoilee häntä: tule Makedoniaan auttamaan meitä”, sen osottawat seuraawat sanat: ”Ja tämän näyn nähtyänsä hankitsimme me kohta Makedoniaan menemään, tietäin täydellisesti Herran meitä kutsuneen heille ewankeliumia saarnaamaan”. Samaa tunsin se hurskas Romin piispa muinoin, joka kuullessaan sinä aikana vielä pakanoilta asutun Irlandin nimen, lausui sen asukkaista: jaa, ja he owat wihan maasta⁹⁵, ja toimitti heille kohta lähettiläitä, ewankeliumin saarnaajoina, jotta niistä wihan lapsista tulisi, autuaita Jumalan lapsia.”⁹⁶

Lopulta kirjeiden sisältö muuttuu niin pessimistiseksi, että vuonna 1876 SLS:ssä julkaistiin lähetyksenjohtaja Sireliuksen laatima kirjoitus, jossa laajasti kommentoitiin lähetyksen kohtaamia vaikeuksia ja toisaalta vahvistettiin uskoa siihen, että lähetyksen tulisi kantamaan hedelmää ennen pitkää.⁹⁷

93 Marttyyriydestä ks. SLS 1872 (3), 4–5.

94 SLS 1872 (11), 3; 1875 (8), 10.

95 Latinaksi ira = viha.

96 SLS 1876 (1), 14.

97 SLS 1876 (3), 4–8.

3 Tauti ja sen hoito

3.1 Luontainen pahuus

Lähetysdiskurssilla on monia olennaisia eroja maalliseen siirtomaadiskurssiin, kuten esimerkiksi Olli Löytty korostaa, mutta myös yhtäläisyydet ovat huomattavia. Tämä nousee esiin erityisesti, kun tarkastellaan 1870-lukua eli aikaa ennen kuin suurin osa Afrikasta oli kolonisoitu. Kyse ei siis tarkalleen ottaen ole vain siirtomaadiskursseista, vaan myös kolonisointia edeltäneistä näkemyksistä Afrikasta, joiden varaan valloitusten perusteluja osaltaan saatettiin myöhemmin rakentaa. Käytännössä Afrikan valloittamista voitiin suomalaisessa lehdistössä perustella monenlaisilla reaalipoliittisilla näkökulmilla, kuten taloudella tai geopolitiikalla, mutta merkittävin ilmituotu motiivi oli humanitarianismi. Ero esimerkiksi ranskalaiseen siirtomaadiskurssiin oli pieni, mutta merkillepantava: talouden, politiikan ja humanitarismin kolmiyhteys toimivat myös trikolorin lipunkantajina, mutta merkittävin oli politiikka.⁹⁸ Vailla poliittisia intressejä Afrikassa suomalaiset näkivät inhimillisyyden edistämisen eurooppalaisten tärkeimmäksi tehtäväksi, ja poliittiset ja taloudelliset toimet saivat usein arvonsa niiden humanitaarisen ja sivistyksellisen merkityksen puitteissa.

Humanitarismin yhteydessä voidaan puhua interventiodiskurssista, joka esiintyy kaikissa tulkinnoissa eurooppalaisten harjoittamasta sivistystyöstä. Tämän interventiodiskurssin taustaoletus oli Afrikan luontainen pahuus, jolla oli taustansa valistuksen aikaisissa ilmastollisissa kehitysteorioissa, erityisesti paroni Montesquieun kirjoituksissa. Niiden mukaan Afrikan kuuma ja kostea ilmasto esti kulttuurin ja sivistyksen kehittymisen, minkä seurauksena Afrikka kuvattiin historiattomana, kulttuurisesti staattisena kokonaisuutena. Teshale Tibebe on esittänyt, että syy sille, miksi tämä staattisuus alettiin, varsinkin valistuksen aikakauden päätyttyä, kuvata moraalisesti pahana on Hegelin historianfilosofiassa, jossa historia oli ”hengen tulemista tietoiseksi itsestään” eli vapautumista – ilman historiaa ei voinut olla vapautta. Tämä oli merkittävä muutos valistusajatteluun, jossa luonnontila nähtiin

98 Cooper 2004, 234–235.

positiivisesti. Rousseau kutsui sitä jopa ainoaksi todelliseksi vapauden muodoksi. Hegelin myötä afrikkalaisen ihmisen osaksi jäi kärsiä ”luonnon tyrannian” ikeen alla, jossa henki ei voinut kehittyä. Hegelille historian edistys oli hengen voittokulku luonnosta, joka ei ollut Afrikassa päässyt alkamaan.⁹⁹

Montesquieun ilmastollisilla teorioilla oli vaikutuksensa myös Suomen diskursiiviseen muotoitumiseen. Päivi Kannisto on eritellyt luonnon ja väestön suhdetta erityisesti J. L. Runebergin kirjoituksissa ja todennut, että hänelle luonto ja ihmiset olivat pitkälti vastakkaisia – luonnon ja ihmisen yhtäaikainen kukoistus oli mahdotonta, minkä vuoksi luonnon ylistyksen vastapari oli rahvaan asumusten halveksiminen.¹⁰⁰ Vertaaminen Afrikan kuvaamiseen (toki 50 vuotta myöhemmin) on mielenkiintoista, sillä vaikka Afrikan kuvaamisen perinteeseen kuului yhtäläillä asukkaiden sivistyksellisen tason väheksyminen, ei se pohjautunut vastakkainasetteluun luonnon kanssa. Suomessa fennomaanit ja erityisesti Snellman asettivat runebergiläisen romantisoidun kuvauksen kyseenalaiseksi 1840-luvulta alkaen,¹⁰¹ mutta Afrikan kohdalla kansan yhteys luontoon säilyi haastamattomana, koska afrikkalaiset olivat samaa ainesta luonnon kanssa. Suomalaisen rahvaan suhde luontoon oli ollut vain symbioottinen.

Eurooppalaisten velvollisuus Afrikassa oli tehdä interventio eli vapauttaa alkuasukkaat vankeudestaan, mutta tapoja, joilla tämä toteutettiin oli monia, koska myös käsitys vankeuden mekaniismista vaihteli riippuen kirjoittajan ideologiasta sekä käsiteltävän ilmiön tapauskohtaisesta luonteesta. Käytän intervention käsitettä vapauttamisen sijaan, koska vankeuden mekanismi saattoi olla myös omavalintainen, kuten se oli esimerkiksi lähetysretoriikassa, jossa synti veti yksilöä maan luontaisen pahuuden puoleen, joka sai konkreettisen muotonsa kulttuurisina tapoina ja esineinä, kuten epäjumalankuvina ja tanssina. Poliittisessa retoriikassa tämä mekanismi oli Afrikan eristäytyneisyys tai yhteisöllisen elämän sääntöjen puute,¹⁰² jonka hävittämiseksi tarvittiin paljon

99 Tibebu 2010, erit. 173–182.

100 Kannisto 2008, 161–162.

101 Sama, 183.

102 Hegelillä tämä ilmeni perustuslakien puutteena (Tibebu 2010, 211–3). Suomalaisen diskurssin omaluontoisuudesta lisää alla.

konkreettisempia toimia. Käytännössä hallitsija saattoi olla erinäisten klikkien kahlitsema, jolloin hallitsijalle annettiin sotilaallista tukea, tai kansa saattoi olla huonon hallitsijan kahlitsema, jolloin hallitsija syrjäytettiin. Se, mikä nämä kamppailut erotti eurooppalaisista valtataisteluista oli, että vastustettava osapuoli kuvattiin Afrikan luontaisen pahuuden ruumiillistumana, mikä teki näihin taisteluihin osallistumisesta osan sivistämistyötä.

3.2 Eristysdiskurssi

Merkittävin näistä kamppailuista oli taistelu Itä-Afrikan orjakauppaa vastaan, josta tuli, Britannian kiinnitettyä ilmiöön huomionsa, kenties koko 1870-luvun suurin Afrikkaa koskeva uutistapahtuma. Briteistä oli tullut Euroopan omatunto orjuuden suhteen sen jälkeen, kun he olivat kieltäneet orjakaupan omassa imperiumissaan vuonna 1807. Tuon jälkeen orjakaupan vastaiseen työhön oli onnistuttu sitouttamaan brittiläisiä poliitikkoja laajasti, sillä kaupan lopettaminen oli asettanut Britannian taloudellisesti epäedulliseen asemaan suhteessa muihin eurooppalaisiin suurvaltoihin, minkä myötä sen ainoaksi keinoksi (jollei oteta lukuun orjakaupan palauttamista, jota yleinen mielipide ei olisi sallinut) jäi muiden kilpailuedun tuhoaminen lakkauttamalla orjakauppa maailmanlaajuisesti.¹⁰³ Tämän tapahtumakulun seurauksena kiinnittyi brittien huomio myös Itä-Afrikan orjakauppaan, jonka lakkauttamiseksi tehtiin yrityksiä 1800-luvun alusta lähtien.

Asiassa saavutettiin myös menestystä ja rannikkoalueita hallinnut Omanin sulttaani suostui rajoittamaan orjien myymistä oman valtakuntansa ulkopuolelle (Moresbyn sopimus 1822 ja Hamertonin sopimus 1845). Tilanne kuitenkin muuttui sulttaanin kuoltua 1856: valtakunta jaettiin hänen kahden poikansa kesken, joista nuorimmainen, Majid bin Said, sai Afrikan omistukset. Koska Afrikka ei juuri tuottanut muuta myyntikelpoista kauppatavaraa kuin norsunluuta ja orjia, joutui Majid rikkomaan sopimusta ja alkoi aktiivisesti kehittämään orjakauppaa. 1860-luvun puoliväliin tultaessa Sansibarista olikin tullut maailman suurin orjamarkkina. Kyse oli siis brittien näkökulmasta humanitäärisestä hankkeesta, mutta toisaalta myös arvovaltakysymyksestä, sillä kansallissankari David Livingstonen huolestuneet kirjoitukset eri sanomalehtiin osoittivat selkeästi, että Majidin harjoittama orjakauppa rikko

103 Drescher 2010, 133–135.

olemassaolevia sopimuksia.¹⁰⁴

Itse fraasi ”Itä-Afrikan orjakauppa”, jolla lehdet kyseisestä ilmiöstä kertoivat, on analysoimisen arvoinen diskurssi, sillä kyse oli todellisuudessa huomattavasti laajemmasta ilmiöstä kuin vain Itä-Afrikasta. Historioitsijat ovatkin myöhemmin tavanneet puhua asiasta joko arabialaisena orjakauppana, Koillis-Afrikan orjakauppana tai jopa Intian valtameren orjakauppana. Perustelu jokaiselle on sama: Itä-Afrikka toimi vain orjien lähteenä, varsinaiset kauppamatkat kulkivat Sansibarin ja Khartumin suurilta orjamarkkinoilta Kairoon, Istanbuliin, Persianlahdelle ja Intiaan asti. Lehdissä keskustelu orjakaupasta rajoittui kuitenkin pääasiassa Sansibariin kuten myös Britannian poliittinen toiminta. Syitä tälle voidaan etsiä ensinnäkin siitä, että Egypti oli liittoutunut brittien kanssa, minkä vuoksi heitä ei käynyt syyttämisen ilmiöstä. Samaten orjien päätyminen brittien hallitsemaan Intiaan oli ongelmallinen ja nolo fakta. ”Itä-Afrikka” oli poliittisesti sopivan neutraali alue, jossa Britannialla ei päällisin puolin ollut minkäänlaisia intressejä, ja sitä käytettiin peittämään alleen täysin päinvastainen todellisuus. Suezin kanava, avautuessaan vuonna 1869, oli luonut uuden meritien Intiaan. Tämä nosti koko Punaisen meren alueen geopolittisen merkityksen ennennäkemättömän suureksi ja Britannian Afrikasta hankkimat alueet alkoivat painottua selkeästi mantereeseen itärannikolle. Toisaalta myöskään Suezin kanavan ja arabialaisen orjakaupan välistä suhdetta ei voi nähdä yksiuottoisesti, koska kanavan myötä parantuneet kulkuyhteydet myös toivat briteille aiempaa paremmat mahdollisuudet puuttua orjakauppaan. Itä-Afrikan korostamiselle on siis mahdollista löytää poliittisia motiiveja, mutta samalla kyse oli myös Afrikan eristäytyneisyyden diskurssista, joka oli Hegelin mukaan yksi tärkeimpiä syitä Afrikan historiattomuudelle: kansallishengen kehitys oli kehitystä kohti maailmanhenkeä, joten osallisuus maailmasta oli merkittävää kehitykselle yleensä. Tätä Hegel ei Afrikassa nähnyt.¹⁰⁵

Vaikka Itä-Afrikan orjakauppaan puuttumisella oli siis humanitaaristen motiivien lisäksi myös monia poliittisia tarkoitusperiä, kirjoitettiin siitä lehdissä käytännössä vain orjakaupan näkökulmasta, todistaen humanitaristisen paradigman olemassaolosta. Myös Suomessa oli jo

104 Hopper 2015, 42, 150.

105 Tibebu 2010, 174–175.

valmiiksi vahva orjuuden vastainen mieliala, josta kertoo se, että yksi ensimmäisiä asian tiimoilta kirjoitettuja juttuja oli *Suomalaisen Wirallisen Lehden* (SWL) kansanvalistuksellinen kertomus orjuuden hirmuisuudesta. Kirjoittajat itse viittasivat usein Atlantin orjakauppaan ja Amerikan eteläisten osavaltioiden orjuuteen, josta kyseinen mieliala lienee siis peräisin. Teksteille olikin tyypillistä, että niissä muistutetaan, että vaikka Atlantin orjakauppa ja Pohjois-Amerikan orjuus oli lakkautettu, jatkui orjuus kuitenkin muualla. Näin luotiin analogisuutta Atlantin orjakaupan ja Intian valtameren orjakaupan välille, jonka myötä orjuutta ei tarvinnut tulkita arabialaisen kulttuurin näkökulmasta, vaan asiaa voitiin lähestyä samoin kuin mennyttä kolmiokauppaa – kristillisen etiikan vastaisena.¹⁰⁶ Toisaalta lähetystymistapa teki orjuuden ongelmasta globaalin ja monoliittisen, minkä myötä ajatus, että Britannia ja muut länsivallat, jotka onnistuivat orjuuden lopettamaan omissa valtakunnissaan, olivat oikeita tahoja lopettamaan myös arabialaisen orjakaupan, vaikutti loogiselta. Euroopan oma menneisyys orjuuden kanssa ei ollutkaan häpeällinen vaan asiantuntijuuden lähde. Tavallaan kyse oli myös Afrikan eristäytyneisyyden purkamisesta tienä edistykseen. Yleistävällä terminologialla Afrikasta tehtiin osa maailman yleisiä ilmiöitä, minkä myötä mahdollisuus muutokselle avautui.

Toinen ja selkeämpi esimerkki eristyksen purkuun keskittyneestä diskurssista oli kaupan merkitys Afrikan yleiselle kehitykselle. 1870-luvulla kaupan asema kehityspuheessa oli vielä suhteellisen pieni verrattuna orjakaupan hävittämiseen, mutta 1880-luvulle tultaessa se nousi edelle, suurelta osin Kongon vapaavaltion ansiosta. Kuitenkin jo 1870-luvulla jotkut kirjoittajat vaikuttavat ajatelleen, että parantamalla Afrikan taloudellisia oloja, voitaisiin myös taistella orjuutta ja muita mantereen epäkohtia vastaan¹⁰⁷. Taloudelliseen kehittämiseen kuului niin uusien kauppayhteyksien avaaminen, uusien viljelyskasvien tuominen Afrikkaan kuin infrastruktuurin, erityisesti kulkuyhteyksien rakentaminen.

Afrikan sivistämistyötä vastaan eurooppalaisten katsottiin ansaitsevan osuutensa Afrikan kaupasta ja raaka-aineista, minkä vuoksi Afrikan ympärillä käydyssä keskustelussa nousee

¹⁰⁶ Samanlaisia huomioita, mutta Itä-Afrikan orjakaupan muistoon liittyen on tehnyt Jonathon Glassman (2010).

¹⁰⁷ FAT 26.8.1874.

toistuvasti esille myös taloudellinen näkökulma. Lehdistö oli hyvin tietoinen siitä, että Euroopan intressit Afrikassa olivat taloudellisia, mutta tähän tosiasiaan suhtautuminen oli vaihtelevaa. Yleensä Afrikan kaupasta kirjoitettiin pitkälti kuin mistä tahansa muusta kaupasta ja lehdissä se esiintyi yksinkertaisena tosiasiana, joka ei vaatinut kommentointia. Näille uutisille oli tyypillistä, että niissä kauppa esitettiin numeerisesti, laivatuissa tonnimäärissä ja abstrahoiden.¹⁰⁸ Liberaalin *Helsingfors Dagbladin* (HDB) käsittely oli päällisin puolin hyvin samansuuntaista, mutta sävy on yleensä innostuneempi ja eksotisoiva: *”Ambrizista, Gabonjoelta ja päiväntasaajan eteläpuolisilta asemilta tulevaa norsunluuta kutsutaan ”harmaaksi hopeaksi”*.”¹⁰⁹ Toki myöskään Allmännan välittämää kuvaa ei pidä ymmärtää neutraalina, vaikka se siihen pyrkikin, koska juuri neutraaliuspyrkimyksen takia se piti tapanaan kopioida ulkomaisten aviisien uutiset sellaisenaan, minkä vuoksi Suomen virallinen lehti kantoi sivuillaan – nähdäkseni enemmän kuin mikään muu valtakunnan lehti – ulkomaista propagandaa¹¹⁰.

Jotkin lehdet suhtautuivat kriittisesti ahneuteen, jota näkivät arvokkaiden afrikkalaisten tuotteiden, kuten norsunluun synnyttävän. Tämä näkemys oli tuotu esille jo Livingstonen kirjoituksissa, joissa monien arabien ja portugalilaisten harjoittamien julmuuksien taustalla nähdään olevan himo orjiin, mutta myös norsunluuhun.¹¹¹ Näkemyksen leviämisestä suomalaiseen lehdistöön osoittaa esimerkiksi Uuden Suomettaren kirjoitus:

””Oppi on waltaa”, sen näemme joka päiwä todeksi. Mihinkä ikinä käännyimme, huomaamme, että oppinut hallitsee oppimatonta, että walistunein pää on johtaja ja tukewin käsiwarsi työntekijänä. Mutta tästä on huomattawa, että yksityisen oppimäärä on werrattawa siihen, mitä oppia ylipäänsä hänen ympäristössänsä on olemassa. Jos taitawa seppä joutuu willikansan sekaan, joka ei ymmärrä raudan walmistusta, eikä takomista, saapi hän puukon hinnaksi norsunhampaan tahi kourallisen kultasantaa ja pyssystä woi hän waatia koko elinaikaisen rikkauden. Lasihelmet, joita täällä tuskin

108 FAT 4.10.1876 ”Införseln af elfenben till England”.

109 HDB 19.8.1875 ”Handel med elfenben”.

110 SWL:n Afrikka-uutisointi oli vielä 1870-luvulla kansanvalistuksellista sävyllään, jonka vuoksi tämä piirre ei ole siinä yhtä vahva.

111 MBL 5.8.1872 ”New-York Herald och Livingstone”. MBL 3.2.1875 ”Ur Livingstones senaste dagböcker”.

wiitsiikään maasta nostaa, owat Afrikan willikansoilla kallis-arwoinen kauppatawara. Päästä "herraksi" sellaisen kansan keskellä ei ole siis lapsellekaan konstikasta. Saammekin sentähden kaikkialta tietoja, että ne "herrat kauppamiehet", jotka kiertävät sisä-Afrikaa orjia, norsunluuta ja kultasantaa ostamassa, owat maan mainioimmat hylty, raa'at, siwistymättömät, wäkiwaltaiset ja petturit."¹¹²

Samoin *Hufvudstadsbladet* katsoi kolmannen ashantisodan (1873–1874) taustalla olleen pyrkimys "avata hyvä ja rikas markkina Manchesterin villalle ja Birminghamin ja Sheffieldin rautatavaralle ja maksuksi näistä saada roppakaupalla norsunluuta, kultatomua ja muita afrikkalaisia tuotteita."¹¹³ Myös Allmänna näki sodan yhtenä syynä olevan brittien ahneuden, jonka vuoksi he olivat ashantien kuninkaan tahdon vastaisesti alkaneet käydä kauppaa rannikolla asuvien kanssa.¹¹⁴ Suhtautuminen afrikkalaisten kanssa käytyyn kauppaan olikin ristiriitaista. Toisaalta kyse oli täysin perustellusta ja jopa välttämättömästä kaupasta, jolla oli myös myönteinen vaikutus sivistystyöhön,¹¹⁵ mutta toisaalta jatkuvasti pelättiin sitä, mikä vaikutus tällä kaupalla olisi Eurooppaan. Afrikan rikkauksilla nähtiin olevan eräänlainen korruptoiva vaikutus, joka uhkasi saattaa koko sivistämistyön väärille raiteille. Nämä ajatukset eivät olleet uusia, vaan Denis Diderot oli jo 1700-luvulla esittänyt huolensa tämän suuntaisesta kehityksestä¹¹⁶.

Vaikka käytettävissä olevien kirjoitusten vähäinen määrä asettaa rajoituksia laajemmille johtopäätöksille, voidaan myös kaupasta kertovien juttujen suhteen vetää se johtopäätös, että liberaalilehdistö (*Helsingfors Dagblad*) näkee Afrikan kaupan positiivisesti, kun taas muut lehdet suhtautuvat asiaan joltisellakin varauksella. Loppujen lehtien keskustelu Afrikan kaupasta kertoo siitä, että sivistämisen ja kaupankäynnin yhteenliittäminen koettiin vielä 1870-luvulla ongelmalliseksi.

Siinä missä Euroopan saamat taloudelliset hyödyt abstrahoitii, kuvattiin sen aikaansaama

112 US 21.5.1879 "Kuinka sitten käy, kun kaikki tulewat herroiksi?"

113 MBL 30.1.1874 "Ashantee".

114 FAT 10.10.1873.

115 FAT 12.3.1881 "Afrikas öppnande för verldshandeln".

116 Muthu 2003, 123–124.

taloudellinen kehitys hyvin konkreettisia symboleja käyttäen. Tällaisen abstrahoinnin voitaisiin katsoa aikaansaaneen talousliberaalista näkökulmasta diskurssin, jossa Afrikka liitettiin globaaliin talouteen, jonka jälkeen siitä saadut hyödyt olivat vain eurooppalaisten oman kyvykkään taloudellisen toiminnan tulosta. Siitä miten tuotantomäärät saatiin nostettua ei käyty keskustelua, asia esitettiin yksinkertaisesti numeroina. Euroopan Afrikalle tekemät palvelukset puolestaan saivat hyvin fyysisen ilmenemismuodon.

3.3 Aistillisuus ja Afrikan monet despotiat

Itä-Afrikan orjakaupasta kertoville jutuille oli tyypillistä, että niissä orjakauppaan sotkettiin mukaan kaikki kuviteltavissa olevat julmuudet. Varsinaisen vangitsemisen lisäksi orjien metsästyksen kuului olennaisena osana nälkä, nääntyminen, tuhopoltto, silvonta ja murha. Tällainen kuva oli nähdäkseni peräisin brittiläisiltä abolitionisteilta, joiden tekstejä – erityisesti Livingstonen ja Horace Wallerin – julkaistiin myös suomalaisissa lehdissä. Toinen mielenkiintoinen piirre näissä teksteissä on se, että vaikka afrikkalaiset (eivät tietenkään eurooppalaiset, mutta eivät myöskään arabit) itse syyllistyivät näihin julmuuksiin, eivät he itse olleet niiden lähde. Sen sijaan afrikkalaiset päälliköt, jotka orjanmetsästystä harjoittivat, kuvattiin täysin manipuloitavissa oleviksi ihmisiksi, joilla ei juuri ollut itsenäistä ajattelua, vaan he toimivat puhtaan reaktionäärisesti, ikään kuin kumoon tönäistyn dominojonon päässä, jonka alussa on arabialainen orjakauppias, mutta myös tavallinen eurooppalainen kauppias: *”walkeisiin ihmisiin yhdyttyään oppivat neekeripäälliköt tuntemaan tarpeita, joiden tyydyttämiseksi heillä ei vielä ole muuta keinoa kuin orjakauppa”*.¹¹⁷ Hegelin mukaan afrikkalaiset olivat ennen kaikkea aistillisia olentoja ja aistillisuuden varaan rakennetut yhteiskunnalliset suhteet olivat väistämättä despoottisia.¹¹⁸ Seurauksena oli kuvaus, jossa orjakauppa toki oli arabien harjoittamaa, mutta kuitenkin leimallisesti afrikkalainen ongelma. Tämä ongelma oli afrikkalaisten taipumus vaipua despotian alaisuuteen.

117 SWL 16.11.1871 ”Orjakauppa”, Vaasan Sanomat 28.4.1879 ”Orjakaupasta Afrikassa”, Tapio 12.11.1879
”Kohtauksia neekerielämästä sisä-Afrikassa”.

118 Tibebe 2010, 212.

Yleisesti esitetty ratkaisu tähän ongelmaan oli, että ihmisystävälliset eurooppalaiset ottaisivat johtavan aseman Afrikassa. Täysin kritiikittä tähän näkemykseen ei kuitenkaan suhtauduttu. Eurooppalaisen sivistyksen turmiolliseen vaikutukseen kiinnitti jo varhain huomiota myös August Ahlqvist, joka kirjoitti Suomalaiseen Wiralliseen Lehteen artikkelisarjan ”Luonnonkansain häwiämisestä”. Ahlqvistin mukaan kaikki alkuasukasheimot, jotka alkavat kanssakäymisen eurooppalaisten kanssa, ovat myös kokeneet demografisen kriisin, jolle hän löysi useita eri selityksiä, joista tärkein oli, että eurooppalaiset toivat mukanaan valloittamilleen alueille ”*rutontapaisia tauteja*”. Ahlqvistin kirjoitus sijoittuu vahvasti vanhaan valistusajan luonnonkansojen ihannoinnin kontekstiin, joka korostuu erityisesti eurooppalaisten moraalisesti rappiollista vaikutusta alkuasukkaihin käsittelevissä osissa. Hän katsoo muunmuassa, että ennen eurooppalaisten kohtaamista alkuasukkaat kykenivät juomaan alkoholia kohtuudella, mutta kohtaamisen jälkeen juoppous aina lisääntyy ja, että alkuasukkaiden tekemät laittomuudet johtuvat henkisestä sorrosta. Toisin sanoen eurooppalaiset eivät suinkaan nosta alkuasukkaista aistillisuudesta henkisyteen, vaan toimivat henkisen kehityksen esteenä. Valistuksen lisäksi ajatukseen lienee vaikuttanut fennomaanien korostama jokaisen kansan erityinen kansallishenki. Ahlqvistia tulkitessa on kuitenkin otettava huomioon, että hän ei kirjoita vain Afrikasta vaan kolonialismista ja kulttuurien kohtaamisesta yleisesti. Käytännön esimerkkeinä toimivatkin useimmiten valistuksen ihannoimat intiaanit ja polynesianlaiset.¹¹⁹

Itä-Afrikan orjakaupan yhteydessä afrikkalaiset kuvattiin uhreina ja arabit olivat yleensä heidän turmionsa syy. Afrikka kykeni kuitenkin tuottamaan myös omia riistäjiään, joista kirjoitetuin oli läntisessä Afrikassa sijainneen Dahomeyn kuningas Glele, jonka synteihin lukeutuivat luonnollisesti orjakauppa, mutta myös kauhistuttava ihmisuhraus. Kun britit asettivat Dahomeyn saartoon vuonna 1876 Glelen vangittua joitakin brittejä, puhuttiin lehdistössä sodasta hänen hirmuhallintoon vastaan, jossa dahomeylaisten vakuutettiin taistelevan brittien puolella.¹²⁰ Tämä on merkittävää, koska samoin kuin arabit myös Glele kuvattiin kansan riistäjänä. Viesti ei siis kummassakaan tapauksessa ollut, että afrikkalaiset tulisi pelastaa itseltään, vaan eurooppalaisen sivistyksen vastavoimana oli hallitsijan tai

119 SWL 11.1.1870, 18.1.1870, 20.1.1870, 22.1.1870, 25.1.1870 ”Luonnonkansain häwiämisestä”.

120 HDB 26.4.1876 ”Ett krig med slafriket Dahomey”.

hallitsijoiden julmuus, ei koko kansan. Toisaalta diskurssi voidaan tulkita myös niin, että nimenomaan valta oli olennainen ero aistillisuuden ja julmuuden välillä, mikä selittäisi sitä, miksi valtansa menettäneet afrikkalaiskuninkaat kuvattiin usein positiivisemmin¹²¹.

Kansan syyttömyys despotiaan oli olennaisin ero hegeliläisen Afrikka-kuvan ja suomalaisen lehdistön välittämän välillä. Hegelin mukaan Afrikassa vallitsi kaikkien sota kaikkia vastaan ja hallittavat olivat aivan yhtä despoottisia luonteeltaan kuin hallitsijansa¹²². Suomalaisessa lehdistössä despoottisuus ulottui monarkkiin ja aatelistoon, mutta ei yleensä kansaan. Tämän käsityksen toi ilmi jo Ahlqvist, joka kirjoitti (yleistäen jälleen Polynesiasta ja Amerikasta käsin), että kohdatessaan alkuasukkaita eurooppalaiset löysivät *”lujan ja ankaran aateliswallan [jossa] Kansa kumminkin oli uskollinen herroillensa”*. Samoin luonnonkansojen uskonto oli Ahlqvistin mukaan luonteeltaan despoottista, mutta ihmisten jumalanpelko *”puhdas ja sydämellinen”*. *”Kaiken, minkä uskonto heiltä vaatii waiwaloista ja raskasta, täyttävät he uskollisesti, rehellisesti ja sydämellisellä hartaudella”*.¹²³ Siinä missä Hegel katsoi Euroopan ja Afrikan poliittisen elämän erojen tulevan ilmi formaaleissa suhteissa (ts. laeissa), korostuivat Suomessa velvollisuudelle rakentuvat informaalisuhteet, joissa kansa täytti osansa, mutta hallitseva luokka ei. Se, että tämän näkemyksen toi ilmi Ahlqvist ei ole yllättävää, sillä hän korosti yläluokan johtavaa asemaa myös Suomen yhteiskunnallisessa elämässä.¹²⁴

Ero Dahomeyn kuninkaan ja tavallisten heimopäälliköiden välillä, joille ei annettu samanlaista toimijuutta kuin Glelille, on kuitenkin huomattava. Ilmiötä voidaan selittää ainakin siitä näkökulmasta, että Dahomeyn kuningas oli niin merkittävä henkilö, että eurooppalaisten oli pakko tunnustaa hänen valtansa, koska heidän tarvitsi sopia lainvoimaisia sopimuksia hänen kanssaan. Vähäpätöisempien päälliköiden kanssa samanlaista tarvetta ei automaattisesti ollut, minkä vuoksi heidät voitiin kuvata ilman toimijuutta. Toimijuuden puutteessa oli se etu, että sivistystyö ei näyttänyt tuhoavan mitään, vaan eurooppalainen sivistys asettui siihen, missä aiemmin oli ollut pelkkää tyhjää. Diskurssin näkökulmasta ilmiötä selittää myös se, että

121 Esim. HBL 12.4.1895 ”En arbetslös konung”.

122 Tibebe 2010, 213.

123 SWL 25.1.1870 ”Luonnon-kansain häwiämisestä”.

124 Liikanen 1995, 115.

arabit, joiden katsottiin edustavan korkeampaa sivistyksellistä tasoa, asetettiin ”luonnonaateliuden” asemaan suhteessa afrikkalaisiin siellä, missä heillä oli vaikutusvaltaa, samoin kuin tietysti eurooppalaisetkin.

Vapaus arabialaisista herroista ei kuitenkaan nostattanut Glelen rodullista asemaa, joka tulee ilmi vertailemalla hänen ja arabiruhtinaiden kuvauksia. Dahomeyn kuningas esitettiin usein paitsi julmassa myös naurettavassa valossa. Lehtikirjoitukset korostivat hänen lapsenmielisyyttään tuomalla esille taikauskoisuutta sekä kykenemättömyyttä ymmärtää eurooppalaista teknologiaa.¹²⁵ Arabit puolestaan olivat luonteeltaan monisyisempiä ja vaihtelevampia. Yleinen stereotyyppi kivikasvoisesta ja äärimmäisen vakavasta arabista oli vahva, mutta stoalaisen olemuksen alla saattoi piillä julmuuden lisäksi myös viisautta ja ystävällisyyttä.¹²⁶

Poikkeuksen despotian vain yläluokkaan liittävään diskurssiin muodosti alunperin *Kölnische Zeitungissa* julkaistu ja *Finlands Allmänna Tidningiin* käännetty artikkeli. Se koski koko sodan ajan käytyä keskustelua algerialaissotilaista (ns. turkot), jotka Ranska oli tuonut taistelulentäille siirtokunnastaan. Preussi käytti ”villi-ihmisten” tuomista Eurooppaan armotta hyväkseen propagandassaan ja maalasi ilmiön ihmisoikeuskysymykseksi, syyttäen Ranskaa barbaarien tuomisesta Eurooppaan, jossa heitä vielä ylytettiin erinäisiin raakuuksiin.¹²⁷

”Ranskalaiset kulkevat, omien toistuvien vakuutuksiansa mukaan, sivilisaation kärjessä, ja Ludvig Napoleon käy tätä sotaa vapauden ja Saksan itsenäisyyden vuoksi, ja antaakseen kaikille niille, jotka eivät tähän tehtävään usko, konkreettisia todisteita, on hän asettanut zuaaviensa etujoukkoon turkoja, jotka koostuvat Algerian raaimmasta ja villeimmästä roskajoukosta. Näin ollen olemme vanginneet 500–600 näitä miehiä ja tappaneet vielä enemmän, jonka myötä on meillä ollut mahdollisuus tarkastella niin läheisesti kuin haluamme kaikkia raakalaisfysionomian tyyppejä, joita Afrikka ja Orientti

125 HDB 26.7.1876, Östra Finland 20.9.1876 ”Konungen af Dahomey”, HBL 5.10.1876.

126 Arabeista löytyy runsaasti kuvauksia suomalaisten kirjoittamista matkakirjeistä. Stereotyyppisiä kuvauksista esim. MBL 3.7.1878 ”Från en resa genom Algeriet och Sahara”. Positiivisempi kuvaus samalta kirjoittajalta MBL 10.7.1878 ”Från en resa genom Algeriet och Sahara”.

127 Koller 2001, 53–64.

tuottavat joukoittain. Minä olen kaikkea muuta kuin Carl Vogtin tieteellisten näkemysten ystävä ja ilahdun siis, kun Raamattu selittää ihmissukujen alkuperän toisella tapaa kuin apinoista; mutta olen, totta puhuakseni, niiden vangittujen turkojen joukossa usein nähnyt miehiä, joilla on enemmän yhteistä orangin kuin ihmisen kanssa. Kaikki rumuus, mitä neekerirotu voi tuottaa on täällä esillä käytännössä.”¹²⁸

Laajasti ymmärtäen tässäkin oli siis kyse humanitarismista, ihmisystävällisyydestä, mutta kaikkein jyrkintä rasistista ajattelua noudatellen vain eurooppalaiset ymmärretään ihmisiksi, ja afrikkalaiset ja oritaalit heidän uhkaajikseen. Tämä keskustelu kantautui myös Suomeen saakka, jossa tosin julkaistiin vain saksalaisia näkemyksiä asiasta. Ranskalaisten yritykset kiistää turkojen barbaarisuus eivät Suomeen asti kantautuneet.¹²⁹ Tekstissä afrikkalaisten despoottisuus liitetään selkeästi myös kansaan ja sen nähdään johtuvan yksinkertaisesti siitä mantereesta, jolta he ovat kotoisin. Osa syy tähän on tekstin propagandistinen luonne – samalla kun turkot kuvattiin barbaareiksi, kuvattiin myös ranskalaisten sivistämisyritykset epäoikeutetuiksi, turhiksi ja jopa vaarallisiksi. Kyse oli Ranskan harjoittaman politiikan laajemmasta mustamaalaamisesta.

Samalla kyse oli myös eräästä yleisemmästä erityisesti anti-imperialistisen diskurssin muodosta, jolla oli selviä yhteyksiä filosofi Denis Diderotin kehittämään teoriaan. Diderot katsoi, että sivistys ei ollut ihmisen sisäinen piirre, vaan joukko käytösnormeja, joiden toteuttamista ympäröivä kulttuuri valvoi.¹³⁰ Tämän perusteella saksalaiset saattoivat kritisoida sekä algerialaisten sotilaiden tuomista Eurooppaa kuin myös eurooppalaista kolonialismia, koska kotimaastaan poistuminen sai ihmisen käyttäytymään barbaarisesti. Yleensä environmentalistinen anti-imperialismi kuitenkin keskittyi sivistystyön turhuuteen näkemyksillään, joiden mukaan eurooppalainen sivistys ei voinut selviytyä barbaarisella mantereella:

”Mitä neekerien ystävät ovat rakentaneet makaa nyt raunioina, ja monista paikoista,

128 FAT 27.8.1870, ”De fransyska krigsfångarne”.

129 Ks. lisäksi FAT 6.9.1870, 17.9.1870, 6.1.1871.

130 Muthu 2003

jotka ennen olivat tiheästi asutettuja, löytyy nyt vain heidän hautojaan. Voittaaksemme musta heimo kasvatukselle, täytyy se repäistä irti isänmaastaan, ja jos hänet sinne palautetaan, täytyy hänet pitää erollaan kaikesta kosketuksesta paikallisten kanssa, sillä muuten hän pian vaipuu uudelleen vanhaan barbariaan. Esimerkkinä tästä siteeraa edellämainittu ranskalainen aikakauslehti Suur-Bassamin ruhtinasta, jota kasvatettiin monta vuotta Collège Henri IV:ssä ja joka siellä oppi puhumaan latinaa, mutta on nyt erittäin epävarma onko sellaista kaupunkia kuin Pariisi edes olemassa.”¹³¹

Sivistämisen kritiikki ja lähetysretoriikka näyttävät päällisin puolin varsin samanlaisilta, sillä molemmissa Afrikan luontainen pahuus vaikutti suoraan, ilman välikäsiä afrikkalaisen yksilön olemukseen. Lähetysretoriikkaan kuitenkin kuului luonnollisesti kääntymyksen ja siten parannuksen mahdollisuus, jonka myötä lähetysretoriikka säilytti yksilön ja hänen ympäristönsä eron. Sivistämiskriittinen retoriikka oli taipuvainen näkemään yksilön ympäristönsä tuotteena samalla tavoin kuin lähetysretoriikka näki epäjumalankuvan ympäristönsä tuotteena; se ei tehnyt eroa hengen ja materian välillä, kiisti vapaan tahdon ja afrikkalaisten ihmisyyden.

3.4 Unelma eurooppalaisesta yhtenäisyydestä

1870-luvulla ihannekuva eurooppalaisten toimista Afrikassa oli yhtenäinen rintama. Varsinainen kisa mustan mantereen omistuksista ei ollut vielä alkanut ja mantereella oli yhä yllin kyllin maata kaikille sitä haluaville, joten keskustelu suurvaltojen suhteista keskittyi – ainakin päällisin puolin – lähinnä siihen, kuinka ne hoitivat velvollisuutensa eurooppalaisen sivistyksen kantajina. Yhtenäisyyttä kaivattiin esimerkiksi Itä-Afrikan orjakaupan yhteydessä:

”kauhistuttava kauppa ei tule koskaan loppumaan, elleivät eurooppalaiset vallat päättäisi toimia sitä vastaan, varsinkin kun Turkilla, joka tarvitsee orjattaria haaremeitaan varten ja orjamiehiä raskaisiin töihin, on salainen sopimus [Egyptin] khediivin kanssa, joka velvoittaa häntä edistämään himoitun tuotteen hankintaa.”¹³²

131 HDB 16.2.1874 ”Civilisationsarbetet i Afrika”.
132 FAT 28.10.1872.

Eurooppalaiset vallat kuitenkin kohteliaasti kieltäytyivät tukemasta Britanniaa sen operaatioissa Sansibarissa¹³³ – Itä-Afrikan orjakaupan keskuksessa – minkä seurauksena, hankkeen kohdattua ongelmia, löydettiin niihin syy Ranskasta, joka oli brittien mukaan luvannut tukensa Sansibarin sulttaanille, koska oli itsekin osallinen orjakaupan tuottoihin. Tähän Ranska vastasi luonnollisesti kiistämällä kaikki tämän suuntaiset syytökset ja vakuutti kannattavansa Britannian toimia.¹³⁴

Toinen Ranskaa ja Britanniaa koskenut episodi oli Matakongin tapaus vuonna 1879. Matakong oli pieni saari brittien hallitseman Sierra Leonen rannikolla, jonka Ranska valloitti osana Guinean kamppanjaansa. Suomalaisessa lehdistössä valtauksen suhtauduttiin ihmetellen. Osaltaan suurvaltojen kiristyneistä suhteista kertoo se, että Matakongin tapauksen tultua julkiseksi vakuutettiin heti ensimmäisissä uutisissa, ettei tapaus ole niin vakava, että sen vuoksi tarvitsisi maailmansotaa pelätä.¹³⁵ Suurin osa Suomen lehdistä oli tapauksessa vahvasti Britannian kannalla ja katsoi Ranskan miehittäneen saaren laittomasti, koska Britannia oli solminut sopimuksen saaren asukkaiden kanssa jo vuonna 1826.¹³⁶ Samoin kuin lähetysretoriikalle oli tärkeää, että paikalliset olivat kutsuneet lähetysaarnajat paikalle, oli imperialistiselle retoriikalle tärkeää, että se perustui laillisiin sopimuksiin paikallisten kanssa, minkä vuoksi myös Ranska perusteli valloitustaan paikallisten kanssa tehdyllä sopimuksella. Nämä sopimukset myös ymmärrettiin kaksipuolisiksi, joissa eurooppalaiset saivat alueen kaupan haltuunsa ja vaikutusvaltaa politiikkaan. Afrikkalaiset puolestaan saivat nauttia eurooppalaisen sivistyksen eduista. Tämän vuoksi *Morgonbladet* kritisoi ahneeksi katsomansa Ranskan lisäksi myös Britanniaa, kirjoittaen,

”Samoin kuin läheisellä Kikonkehin saarella, ei sillä [Matakongilla] ole Englannille muuta käyttöä kuin suuren purjehduskelpoisen joen suun hallinta. Ranskalaiset ovat viime vuosina pyrkineet voittamaan itselleen mahdollisimman suuren osan Afrikan

133 Mielenkiintoisesta kyllä suomalaiset lehdet eivät kirjoittaneet siitä, miksi Euroopan valtiot kieltäytyivät yhteistyöstä, mutta taustalla voidaan hyvällä syyllä arvella olleen käsitys, että orjakaupan hillintä oli, ellei tekosyy Britannian omien etujen tavoittelulle, niin ainakin vahvasti osa niitä.

134 FAT 19.11.1872, 19.5.1873, MBL 19.8.1873.

135 Åbo Posten 5.4.1879.

136 HDB 12.4.1879 ”Om Matacong”.

länsirannikon kaupasta ja tätä tarkoitusta varten aloittivat kanssakäymisen paikallisten kanssa, minkä englantilaiset puolestaan kokivat olevan oman arvonsa alapuolella.”¹³⁷

Kaikkein eniten suurvaltojen suhteista keskustelua herätti Suezin kanavan myynti vuonna 1875. Britannia osti Egyptin khediviin osuuden yleiseurooppalaisena hankkeena alkunsa saaneeseen kanavaan, joka herätti suurta mielipahaa ympäri Eurooppaa, mutta erityisesti Ranskassa, joka oli ollut brittien merkittävin kumppani kanavan rakentamisessa ja hallinnoinnissa. Kysymys oli vuosikymmenen Afrikka-uutisoinnissa ainutlaatuinen, koska siinä voidaan selkeästi havaita suomalaisten lehtien jakautumista eri leireihin. Venäjän hallitus oli vahvasti Ranskan puolella kysymyksessä, mutta sensuurisäädöksiä ei valvottu kovinkaan tiukasti ulkomaiden uutisoinnin suhteen, eikä varsinkaan käänösjuttujen kohdalla, mikä mahdollisti myös täysin päinvastaisten mielipiteiden suoran ilmaisemisen. Liberaalilehdistä Helsingfors Dagblad lainasi *Timesin* tulkinnan Suezin kysymyksestä omaan lehteensä, jonka mukaan kyse ei ollut talouspolitiikasta lainkaan (sopimuksen mukaan hankitut osakkeet eivät alkaisi kasvaa korkoa kuin vasta 19 vuoden kuluttua), vaan suurvaltapolitiikasta, jossa Ranska ja Britannia eivät tosin olleet vastakkaisilla puolilla. Suezin kanavan haltuun ottaminen oli olennainen osa ”itämäisen kysymyksen” ratkaisemisessa, minkä aiemmin samana vuonna alkanut Herzegovinan kapina oli nostanut esille.¹³⁸

Suomenmielisten *Uusi Suometar* asettui vastakkaiselle kannalle lainaten moskovalaista lehteä:

”[...] maatilat, tehtaot, osakkeet woiwat tänään olla englantilaisen, huomenna ranskalaisen omaisuutena. Mutta kun waltio rupee osakkeita hankkimaan wieraan wallan alueella, lisääntyy ja kaswaa awarammaksi waltakunnan oma ala sekä hyötyy kansalliswarasto.”¹³⁹

Myös toinen fennomaanien suuri lehti *Morgonbladet* asettui Britanniaa vastaan.¹⁴⁰ Toisaalta

137 MBL 16.4.1879 ”En fransk kupp i Vest Afrika”.

138 HDB 3.12.1875 ”Suez kanalén och dess inköp”.

139 US 6.12.1875.

140 MBL 8.12.1875 ”Suezkanal-aktierna”.

kuukautta myöhemmin samassa lehdessä julkaistiin Daily Newsin artikkeli kanavan ostosta, jossa esiteltiin päätöksen taloudellista taustaa.¹⁴¹ Tärkeää on kuitenkin huomata, että Morgonbladetissa lainattiin hyvin erilaista artikkelia kuin Helsingfors Dagbladetissa. Ensimmäinen kertoi, mitä hyötyä kanavan ostosta oli Englannille, jälkimmäinen, miten siitä hyötyy koko kansainvälinen yhteisö. Miksi siis suomalaisessa lehdessä lainattaisiin artikkelia, jossa kerrotaan, miten Englanti kanavan ostosta hyötyy? Tavoitteena täytyi olla osoittaa Britannian itsekkäät tavoitteet. Hufvudstadsbladet puolestaan kutsui Britannian tekemää liikettä ”vallankaappaukseksi” ja katsoi sen tarkoittavan loppua ”pohjoisten valtojen” yhteiselle politiikalle idän kysymyksessä.¹⁴²

Virallisista lehdistä Allmänna julkaisi heti keskustelun alettua käännöksen Timesin jutusta, jossa osto tulkittiin, jokseenkin passiivis-aggressiiviseen sävyyn, täysin rehdiksi liiketoimeksi – osakkeet olivat myynnissä, joten Britannia osti ne; ja ”*Jos muut valtiot todella ymmärtävät asian, näkevät he, että heidän intressinsä liittyvät omiimme*”. Myöhemmin julkaistu laajempi katsaus Suezin kanavan ostoon ja varsinkin eurooppalaisen lehdistön mielipiteisiin siitä, korosti brittien yksimielistä kannatusta ostolle. Allmännan huoli ei näytä olleen se, oliko osto oikeutettu vai ei, vaan se, miten se tulisi vaikuttamaan eurooppalaisten suurvaltojen suhteisiin. Heille Suezin osto oli moitittava, koska Ranskan etuja ei otettu huomioon tai niitä tietentahtoen ja ilman varoitusta poljettiin. ”*Kukaan ei luonnollisesti osannut arvata, että Englanti toteuttaisi ja viimeistelisi kaupan yhdessä päivässä.*”¹⁴³

Juhani Paasivirta on osoittanut, että liberaalit ja fennomaanit jakautuivat ulkopoliittikan kannanotoissaan ensimmäisen kerran Puolan kapinan kysymyksessä 1863. Myös tällöin fennomaanit olivat asettuneet keisarin näkemysten puolustajiksi, kun taas liberaalit korostivat ”diplomaattista kansainliittoa” ja rauhan säilyttämistä.¹⁴⁴ Suezin kysymystä voidaan pitää sikäli vaikeampana, että Britannia selkeästi rikkoi eurooppalaista rintamaa ja vaaransi rauhan, mutta tästä huolimatta Dagblad asettui saarivaltion kannalle ja korosti, että Britannia toimi Euroopan yhteisen edun nimissä.

141 MBL 8.1.1876 ”Suez-kanalen”.

142 HBL 9.12.1875 ”Det engelska uppköpet af Suezaktier”.

143 FAT 4.12.1875 ja 8.12.1875.

144 Paasivirta 1978, 225–6.

Dagbladın näkemyksiä selittää se, että Itä- ja Koillis-Afrikkaa koskeneen valtapoliittisen keskustelun taustalla oli 1870-luvulla diskurssi, jossa vastakkain asetettiin arabialainen despotismi ja eurooppalainen lainmukainen ja humanitaarinen valta¹⁴⁵. Eurooppalaisten suurvaltojen välinen kilpailu oli siis jokseenkin sopimaton perustelu kolonialismin harjoittamiselle, ja vaikka se tulikin toisinaan esiin eurooppalaisten valtojen toimissa, ei sitä koskaan puhuttu julki. Liberaalilehdistö oli taipuvaisempi tulkitsemaan kolonialismin valkoisen miehen taakan näkökulmasta, johon liittyi sekä sivistystyö että eräänlaisena maailmanpoliisina toimiminen, kun taas konservatiiviset lehdet näkivät sen yleensä valtioiden itsekkäänä toimintana. Näin ollen liberaalit myös suhtautuivat kolonialismiin myönteisemmin kuin konservatiivit.

4 Suuri siirtomaakuume

1880-luku oli merkittävä paitsi kolonialismille, joka eteni kiivaimpaan vaiheeseensa Berliinin konferenssin (1884–85) myötä, myös Suomen henkiselle elämälle. Ruotsalainen pastori Carl von Bergen järjesti keväällä 1884 Helsingissä luentosarjan *Framtidens kristendom*, jossa hän käsitteli haasteita, jotka Charles Darwinin kehitysteoria oli kristinopille asettanut. Pastorin asemassa von Bergen ei luonnollisestikaan kyseenalaistanut kristinuskon merkitystä uudella tieteen ja rationaalisuuden aikakaudella, mutta kuulijakunnan reaktioista kävi ilmi, että merkittävä osa suomalaisesta sivistyneistöstä näin teki, ja luentosarjaa seurasi kuukausien mittainen julkinen keskustelu kirkon asemasta ja uskonnonvapaudesta. Mikko Juva katsoo, että samoihin aikoihin sijoittuu myös fennomanian yhdistyminen yleiseen arvokonservatismiin, joka näki vastustajakseen ruotsinmielisen liberalismiin.¹⁴⁶

Ruotsinkielinen ylioppilasnuorisoyhdistys oli jo 1880-luvun alussa kääntynyt olennaisella tavalla Eurooppaan päin. Heidän kiinnostuksenkohteenaan olivat ennen kaikkea eurooppalaiset

¹⁴⁵ Islamin vastaisuudella oli myös yhteytensä vuosien 1877–78 turkkilaiseen sotaan, jolle fennomaanit loivat jopa uskonsodan piirteitä. Paasivirran mukaan liberaalit kieltäytyivät omalta osaltaan ottamasta kantaa koko taisteluun, joka on selkeästi päinvastainen kuin heidän näkemyksensä kolonialismista, jossa he ehdottomasti kannattivat eurooppalaista valtaa (Paasivirta 1978, 289). Kenties eroavaisuus syntyi suhteesta Venäjään, jonka liberaalit näkivät itämaisena valtakuntana siinä missä Turkin.

¹⁴⁶ Juva 1960, 9–12.

aatteet,¹⁴⁷ minkä myötä he tietysti altistuivat Afrikkaa suoraan ja epäsuoraan käsitelleellä kirjallisuudelle. Vaikka Edward Said osoitti jo vuonna 1978, kuinka merkittävällä tavalla siirtomaat ja niistä käyty keskustelu vaikuttivat ihmisten maailmankuvaan aina tiedemaailmaa myöten, on vasta viime aikoina alettu käydä keskustelua siitä, millainen epäsuora vaikutus Euroopalla ympäri maailmaa levinneiden kolonioiden keskuksena oli esimerkiksi Hegelin tai Kantin filosofioille, jotka olennaisella tavalla vaikuttivat siihen, millaisiksi eurooppalaisia kansallisvaltioita alettiin 1800-luvulla muodostamaan.¹⁴⁸ Kysymykset kansakunnan luonteesta ja rakenteesta, etnisyyden merkityksestä siinä sekä nationalismin ja kosmopoliittisuuden vastakkainasettelut saivat merkittävää pontta kiihkeimpien siirtomaakampanjoiden aikaan.

Yksi kolonialismin konkreettisimpia seurauksia Suomelle oli maailman yhtäaikainen kutistuminen ja laajentuminen eli globalisaatio. 1880-luvulle tultaessa Sisä-Afrikka oli viimeinen kartoittamaton alue maailmassa ja kun sekin tuli nyt piirretyksi, oli koko maailma avoinna Euroopalle. Samaan aikaan maapallolta kuitenkin hävisi myös viimeinen tuntematon ja mittaamaton kolkka, viimeinen kolkka, jossa jotakin eurooppalaiselle valistuksen luomalle järjelle käsittämätöntä olisi voinut olla olemassa.¹⁴⁹ Tästä oli kyse myös Carl von Bergenin luennossa, kun hän esitti, ettei perinteinen kristitty maailmankuva enää kyennyt pitämään sisällään todellista maailman tolaa. Tämän kehityksen toinen puoli oli se, että maksimaaliset rajat valtioiden ekspansiolle (niin fyysiselle kuin taloudelliselle) oli viimein asetettu, mikä synnytti niin kutsutun Afrikan kilpajuoksun¹⁵⁰.

Berliinin konferenssi oli systemaattinen yritys ratkaista siirtomaiden Euroopalle aiheuttamia ongelmia. Kansainvälisen lain muodostuminen juuri kolonialismin kontekstissa on viime aikoina kiinnostanut tutkijoita huomattavan paljon. Yleisesti tutkijat tunnustavat sen, että yksi kansainvälisen lain keskeisimpiä tavoitteita oli kolonisaation rauhanomainen koordinointi. Olennaista onkin huomata, ettei Berliinissä ollut kyse niinkään Afrikan jakamisesta, vaan eurooppalaisen ekspansion koordinoimisesta. Afrikan valtaus tapahtui

147 Juva 1960, 28; Klinge 1982, 168–170.

148 Esim. Tietu 2010.

149 Arendt 1998, 250–1.

150 Esim. Short 1993, 17.

myös Berliinin jälkeen kirjoittamalla erilaisia sopimuksia paikallisten kuninkaiden kanssa. Tämä johtaa kysymykseen, siitä minkälainen suvereniteetti ja legitimizeetti afrikkalaisilla hallitsijoilla oli. Kuten edellisessä luvussa todettiin afrikkalaisilla hallitsijoilla ei katsottu olevan legitimizeettiä ihmisten hallitsijoina, mutta tietyn maa-alueen omistajina heillä sitä saattoi olla¹⁵¹. Yhtenä tämän legitimizeetin puutteen piirteenä voidaan pitää sitä, että afrikkalaisten kuningaskuntien ei nähty muodostavan kansakuntia. Tämän vuoksi Transvaalin miehittämiseen suhtauduttiin huomattavan eri tavalla, vaikka myös se perustui sopimukseen.

4.1 Ensimmäinen buurisota

Voitaneen sanoa, että ensimmäinen buurisota (1880–1881) oli ensimmäinen kerta, jolloin afrikkalaista siirtomaasotaa pidettiin laajalti moraalisesti arveluttavana. Olennainen eroavaisuus aiempiin sotiin oli tietysti se, että tällä kertaa vastapuolella eivät olleet barbaarit tai pakanat, vaan eurooppalaista verta oleva siirtolaiskansa. Sotaa kritisoitiin erityisesti Hollannissa ja Saksassa, joissa buurit tunnustettiin veljeskansaksi. Nationalismilla olikin merkittävä rooli koko sodan luonteen määrittämisessä ja eräät historioitsijat ovatkin katsoneet, että buurinationismi syntyi ensimmäisen buurisodan ja sen välittömänä syynä olleiden Britti-imperiumin laajentumispyrkimysten seurauksena¹⁵².

Etelä-Afrikan buurivaltiot olivat syntyneet Britannian otettua Kapmaan siirtokunnan haltuunsa ensimmäisen kerran vuonna 1795 ja lopullisesti 1806, jonka jälkeen buurit muuttivat joukoittain pohjoiseen. Suurin osa tästä muuttoliikkeestä tapahtui 1830-40-luvuilla pääasiassa siksi, että orjuus kiellettiin Britti-imperiumissa 1833. Buurivaltioiden, Transvaalin ja Oranjen vapaavaltion, itsenäisyys tunnustettiin Britannian toimesta 1850-luvulla, lähinnä koska tunnustusta vastaan buurit lupasivat olla levittäytymättä enempää pohjoiseen, minkä Britannia pelkäsi aiheuttavan vakavia konflikteja siellä asuvien heimojen kanssa. Puolitoista vuosikymmentä kestäneen status quon rikkoi vuonna 1869 timanttien löytyminen Kimberleyssä, joka sijaitsi juuri Oranjen ja Kapmaan välisellä rajalla. Kapmaa onnistui lopulta

151 Ks. myös Koskenniemi 2002, 113–114.

152 Laband 2014, 23–24. Laband tosin itse on sitä mieltä, että ensimmäisen buurisodan vaikutus kansallisaatteelle jäi kovin lyhytkestoiseksi.

varmistamaan itselleen timanttikaivosten hallinnan, mutta samalla britit ymmärsivät, että buurien alueilta saattaisi hyvinkin löytyä toisia esiintymiä, minkä vuoksi he alkoivat aktiivisesti ajaa kaikkien Etelä-Afrikan siirtokuntien konfederaatiota. Epäonnistuneiden neuvotteluiden myötä Britannia lopulta vuonna 1877 julisti miehittävänsä Transvaalin. Miehitystä vastaan he kuitenkin lupasivat hävittää buureja pitkään uhanneen zulu-kuningaskunnan, mikä on nähty keskeisenä tekijänä sille, ettei miehityksen protestointi yltynyt sodaksi asti. Suhtautuminen miehitysvaltaan kuitenkin muuttui sen jälkeen, kun Britannia lopulta vuonna 1879 kukisti zulut ja buurit alkoivat vaatia miehityksen päättämistä. Lopulta kiista kärjistyi sodaksi seuraavana vuonna.¹⁵³

Suomalaisten myönteinen suhtautuminen buureja kohtaan sodan aikaan edusti merkittävää muutosta aikaisempiin asenteisiin nähden, jotka olivat perustuneet pääasiassa käsitykseen buureista orjuuttajina.¹⁵⁴ Suoria syitä tälle asenteenmuutokselle on tietysti vaikea pelkän lehdistöaineiston perusteella nimetä, mutta todennäköisintä lienee, ettei ilmiöllä ollut suoranaisesti mitään tekemistä buurien kanssa. Tätä selitystä tukee se, että buureista oli ennen vuotta 1879 kirjoitettu vähän, varsinkin sellaista aineistoa, joka olisi erityisesti pyrkinyt luonnehtimaan heidän valtioitaan tai elämäntapojaan, joten olemassaolevat käsitykset, vaikka tunnistettavissa, eivät luultavasti olleet kovin syvään juurtuneita.¹⁵⁵ Todennäköisesti linjanmuutos heijasteli pikemminkin käsityksiä Britti-imperiumista, jotka olivat muodostuneet 1870-luvulla entistä kriittisemmiksi. Buurisota oli jälleen yksi englantilaisen ”ahneuden” ilmentymä, josta ei kärsinyt tällä kertaa toinen imperiumi, vaan joukko maanläheisiä uudisasukkaita.

Käytännössä tämä kritiikki voidaan jakaa karkeasti ottaen kahteen kategoriaan. Ensimmäisessä kategoriassa ovat sellaiset jutut, jotka heijastelivat Britanniassa sotaa ja siihen johtanutta politiikkaa arvostellutta linjaa – tai ainakin tämän kategorian jutut usein mainitsivat lähteikseen englantilaisen lehden. Juttujen yleinen viesti oli, että Britannian oma

153 Judd & SurrIDGE 2013, 19–22, 26–30.

154 FAT 26.9.1876 ”Kriget mellan Transvaalska republiken och Kafferne”.

155 Lähestulkoon ainoita suomalaisesta lehdistöstä löydettäviä luonnehdintoja ovat lähetyssaarnaajien Kapmaasta kirjoittamat vaikutelmat, joissa afrikkalaisiin kohdistetut sortotoimenpiteet olivat merkittävässä osassa. Lähetyssaarnaajien kielteiset kuvaukset buureista olivat myös jokseenkin kansainvälinen ilmiö (Cleall 2012, 151).

toiminta sekä buurien että alueen afrikkalaisheimojen suhteen oli sodan pohjimmainen syy. Tämä oli varsin yleinen näkemys siirtomaakapinoista jo 1870-luvun puolella: kyse oli ennen kaikkea hallinnollisesta epäonnistumisesta, ei esimerkiksi kapinoivan kansakunnan luonnollisesta pyrkimyksestä vapauteen: *”Typerä puoli meidän Etelä-Afrikan politiikassamme on sen taipumus raivostuttaa kaikki väestöt, olivat he sitten alkuasukkaita tai hollantilaista syntyperää, joko avoimeen tai salaiseen liittoon meitä vastaan.”*¹⁵⁶ Tämä ei tietenkään tarkoittanut, etteivätkö britit olisi myöntäneet, että buureja piti hallita eri tavalla kuin afrikkalaisia – tämä oli itse asiassa yksi keskeisimmistä kritiikeistä, joita hallintoa vastaan asetettiin – mutta siitä huolimatta buurien itsenäistymispyrkimykset käsitettiin hallittaviksi:

”Mitä Transvaaliin tulee, hänen [rauhanneuvottelija sir Hercules Robinson] tulisi myös siellä pyrkiä työskentelemään ystävällismielisen ja rauhanomaisen ratkaisun puolesta, joka sovittaa Englannin kruunun arvokkuuden Transvaalin kansan itsenäisyyden ja alkuperäisväestön turvallisuuden kanssa. Hallitus ei pystyisi nyt omasta aloitteestaan ottamaan konfедераatiokysymystä uudelleen esille, mutta sir Hercules antaa Etelä-Afrikassa yleisesti tiedettäväksi, että hallitus erityisellä nautinnolla hyväksyisi ehdotuksen kolmen siirtokunnan (Kapin, Natalin ja Transvaalin) yhteenliittymästä, perustuen laajimmalle mahdolliselle itsehallinnolle.”¹⁵⁷

Kyseinen raportti puhuu ”itsenäisyydestä” (sjelfständighet), mutta käytännössä buureille myönnettiin täydellinen itsehallinto sisäisissä asioissa ulkopoliittikan jäädessä brittien harteille. Myös sisäpolitiikassa britit onnistuivat pitämään kiinni heille kaikkein tärkeimmästä asiasta, eli ettei vuosina 1877–81 voimaansaatettua epäsuoraa hallintotapaa suhteessa afrikkalaisiin muutettu.¹⁵⁸ Vaikka Britannia ei onnistunut saamaan Transvaalin vielä haaveen asteella olevia kulta- ja timanttikenttiä hallintaansa, onnistui se kuitenkin vähimmäistavoitteessaan, eli ettei mikään muukaan eurooppalainen valta niihin päässyt käsiksi. Yksi sodan merkittävimmistä syistä olikin ollut Transvaalin pyrkimys rakentaa rautatie portugalilaiseen Delagoanlahteen, joka olisi päättänyt buurien riippuvuuden Kapmaan

156 MBL 7.1.1881 ”Transvaallandet”.

157 HDB 22.1.1881 ”Transvaal”.

158 Haggard 1900, 189–191.

satamista.¹⁵⁹ Pohjimmiltaan Britannian neuvottelemia rauhannehtoja sävytti sama suhtautuminen buureihin kuin muihinkin kolonisoitaviin kansoihin: imperiumilla oli rajallinen määrä henkilökuntaa, joten kaikki ne alat, joita keskushallinto ei realistisesti voinut hallita, tuli antaa paikallisten hallittaviksi. Se, että Transvaalin tapauksessa Britannialla oli pula pikemminkin sotilaista kuin virkamiehistä, ei muuttanut tätä perusfilosofiaa.

Brittien epäonnistuminen ei rajoittunut vain buureihin, vaan myös hallituksen alkuasukaspolitiikkaa oli syyttämisen Transvaalin tilanteesta. Siinä missä buurien itsenäistymishaluja ei oltu osattu tarpeeksi hyvin ottaa huomioon, oli zuluihin luotettu liikaa. Jo Etelä-Afrikan konfederaloitumissuunnitelmista kertoneissa jutuissa oli tuotu ilmi, kuinka suuren uhan afrikkalaisheimot muodostivat kaikkien Etelä-Afrikan siirtomaiden valkeille asukkaille ja tämä oli ollut konfederalaation julkilausuttu syy.¹⁶⁰ Näin ollen britit olivat osittain itse ottaneet velvollisuudekseen suojella kaikkia Etelä-Afrikan eurooppalaisia ja se rooli oli heille innokkaasti myönnetty. Suomessa kyllä katsottiin buureillekin kuuluvan osuutensa taistelussa, mutta viesti afrikkalaisten ja eurooppalaisten välisestä jyrkästä vastakkainasettelusta, jopa selviytymiskamppailusta oli mennyt hyvin perille.¹⁶¹

Brittiläisen diskurssin puitteissa buurit käsitettiin Afrikkaan kuuluvaksi ja sen lakien mukaan toimivaksi ongelmaksi,¹⁶² mutta tämän diskurssin rinnalla oli myös kansallismielinen diskurssi, joka oli luultavasti peräisin Saksasta, mutta jonka suuntaisia alkuperäisiä raportteja suomalaiset vaikuttavat myös kirjoittaneen itse. Olennainen ero brittiläiseen suuntaukseen oli tietysti se, että kansallismielisten näkökulmasta buurit olivat kansakunta, jolla oli periaatteellinen oikeus itsemääräytymiseen; heille buurit olivat eurooppalainen ongelma ja heidän itsenäisyyskysymyksensä eettinen ei hallinnollinen. Tätä korosti se, että brittien katsottiin kertaalleen jo luvanneen buureille heidän itsenäisyytensä. Kyseisen lupauksen taustaa selvitti Morgonbladet seuraavasti:

159 Laband 2014, 18.

160 HDB 19.6.1875 "Ett föreslaget statsförbund i Syd-Afrika", FAT 7.3.1877.

161 Kapmaalaisten poliitikoiden mielissä Cetewayoa oli alettu pitämään afrikkalaisten salaliiton johtajana, jonka tavoitteena oli syrjäyttää valkoinen rotu koko eteläisessä Afrikassa (Laband 2014, 21–22). Finlands Allmänna Tidning puhui jopa sodasta sukupuuttoon asti, "utrottningskrig" (FAT 28.2.1879 "Engelsk blåbok")

162 Ensimmäisen buurisodan diskursseja on tutkittu hyvin vähän, mutta toisen buurisodan aikaan buurien käsitettiin olleen liian kauan Afrikan kulttuuria rapauttavan vaikutuksen alaisena (ks. Krebs 1999, 117). Voitaneen ajatella, että 1880-luvun alun diskurssi oli tämän näkemyksen vähemmän jyrkkä muoto.

”Sir Bartle Frere, Kapmaan kenraalikuvernööri, lähti kyseiseen paikkaan neuvotellakseen buurien lähettämän delegaation kanssa. Heidän käytöksensä oli vankkumaton ja selvä. He pyysivät taas itsenäisyyttään ja luovuttivat asiasta kirjalliseen anomukseen, jonka sir Bartle Frere lupasi välittää Englannin hallitukselle. Hän teki tämän ja liitti siihen oman raporttinsa. Tässä raportissa hän sanoi, että ”buurien nimeämien delegaattien käytöksen ja yleensä koko heidän olemuksensa perusteella oli selvää, että he olivat miehiä, jotka omasivat mainetta ja joilla tasavallan perustamisesta lähtien oli ollut merkittävä rooli maan johtamisessa. Minun täytyy sen vuoksi sanoa, että minun nähdäkseni heidän ehdotuksensa on vakavan harkinnan arvoinen.” Buurit olivat vakuuttuneita, että heidän vaateensa oli voittanut.”¹⁶³

Kansallismielisessä diskurssissa yleinen piirre oli buurien historian korostaminen, jolla haluttiin tuoda ilmi se, että buurit olivat saapuneet Transvaalin alueelle juurikin paetakseen brittien hallintoa ja itse kesyttäneet alueen asuttavaksi, ja *”Kun väkevät buurit olivat villin maan raivanneet seurasivat englantilaiset vaatiakseen asevoimin mitä muut hiellä ja vaivannäöllä olivat luoneet.”*¹⁶⁴ Tälle perusnarratiiville oli tietysti vielä vanhempi vastineensa Kapmaassa, jonka britit olivat myös miehittäneet hollantilaisilta.

Ylipäätään suomalaiset lehdet omaksuivat näkökannan, jonka mukaan britit olivat olleet Transvaalissa laittomina valloittajina vuodesta 1877 asti. Tämä oli kuitenkin selkeää revisionismia lehdistön osalta, sillä vuonna 1877 Transvaalin miehitykseen ei pääasiassa oltu kiinnitetty mitään huomiota, ja ne pari uutista, jotka tapauksesta julkaistiin suhtautuivat asiaan hyvin neutraalisti.¹⁶⁵ Tämä vahvistaa käsitystä, ettei ensimmäinen buurisota uutisartikkelina polveutunut buureja tai mitään muutakaan Afrikan ilmiötä käsitelleistä raporteista, vaan luultavammin sillä oli viitekehyksensä Euroopan sisäisissä kansallisissa taisteluissa.

163 MBL 7.1.1881 ”Transvaallandet”. Ks. myös FAT 29.12.1880 ”Upproret i Transvaal”.

164 Esim. FAT 29.12.1880 ”Upproret i Transvaal”, MBL 4.1.1881 ”England och Transvaallandet”, ÅU 25.1.1881 ja 27.1.1881 ”Den holländska befolkningen i Sydafrika”. Lainausta toiseksi mainitusta.

165 MBL 18.5.1877 ”Från Sydafrika”, FAT 18.5.1877.

Se muutos, joka buurien kuvauksessa Transvaalin kapinan myötä tapahtui, tulee nähdäkseni ymmärtää niin, että buurit eurooppalaistettiin. He olivat toki jo aiemmin olleet valkoihoisia ja siinä mielessä eurooppalaisia, mutta kuitenkin orjuuttajan asemassa Afrikan raakuuteen langenneita eurooppalaisia. Transvaalin kapinan myötä aiemmat rikokset työnnettiin taka-alalle ja eurooppalaisuus nousi pintaan. Afrikkalaisen väestön huonon kohtelun sijaan painotettiin buurien talonpoikaisuutta, työteliäisyyttä (hyvin epäafrikkalainen piirre) sekä sukulaissiteitä eri Euroopan kansoihin, pääasiassa hollantilaisiin ja saksalaisiin.¹⁶⁶ Kaikkein pisimmälle tässä menee, kenties veljeskansavelvoitteen¹⁶⁷ vuoksi, Åbo Underrättelserin saksalainen kirjoittaja:

”Teemme nyt – oppiaksemme paremmin tuntemaan buurin, hänen tapansa ja työnsä – lyhyen vierailun eteläafrikkalaiselle maatilalle. Jos vanhan Hollannin asukas, alankomaalainen viime tai sitä edeltävältä vuosisadalta, voisi tänään nousta haudastaan ja vieraila yhdellä Transvaalin tai Oranjen vapaavaltion yksinäisistä tiloista, tuntisi hän olonsa ihmeellisen tottuneeksi siihen kuvaan, joka täällä avautuisi hänen silmilleen, kyllä, elleivät erot ilmastossa ja kasvustossa saattaisi häntä tietoisiksi paikanvaihdoksesta, uskoisi hän tulleen syöstyksi takaisin viime vuosisatojen Hollantiin. Vaikuttaa melkein kuin historian pyörä olisi seisahtunut, sillä siinä missä uudet ajat toivat uusia tapoja Euroopan hienostuneistolle, on tässä kaukaisessa maailman kolkassa säilynyt kansa, joka muuttumattomana säilyttää kaksisataavuotta sitten maasta muuttaneiden hollantilaisten esi-isiensä tavat. Samoin on se aidon germaanisen kansallisolemuksen kuva, joka vastaamme tulee joka askeleella buurin kotielämässä. Hopeakoristeinen piippu suussaan, ajoittain laumojaan tarkkaava, ajoittain timpurin töitä tai vastaavaa tekevä, on talonsa ulkopuolella seisova isäntä, eli ”baas”, kuten häntä myös Etelä-Afrikassa kutsutaan, uskollinen muotokuva alasaksilaisesta talonpojasta”.¹⁶⁸

166 FAT 8.2.1879 ”Kaplandet, FAT 29.12.1880 ”Upproret i Transvaal”, MBL 4.1.1881 ”England och Transvaallandet”.

167 Markus Laag on tutkinut saksalaisten ja buurien välisiä suhteita ja jäljittää veljeskansa-aatteen alkuperän Etelä-Afrikassa 1870-luvun oleskelleen saksalaisen matkakirjailija Ernst von Weberin teksteihin. (1999, 7–17).

168 ÅU 25.1.1881 ”Den holländska befolkningen i Sydafrika”.

Kyseisen saksalaisen luonnehdinnassa buurikulttuurista on mielenkiintoisia yhteneväisyyksiä Zachris Topeliuksen suomalaisista *Maamme kirjassa* (1875) luomaan kuvaan, joka osaltaan selittää suomalaisten positiiviseksi muuttunutta käsitystä buureista. Päivi Kannisto on tulkinnut *Maamme* kirjaa niin, että siinä Topelius yhdisti Suomen maantieteellistä köyhyyttä ja karuutta koskeneen diskurssin romanttiseen paremmuusdiskurssiin, jonka myötä juuri karuissa oloissa eläminen nosti kansan hyveet näkyviin¹⁶⁹. Saksalaisen kirjoittama kuvaus korosti puolestaan buurien maan karuutta ja syrjäisyyttä kansan germaaniset piirteet puhtaana säilyttävänä tekijänä, joka oli ilmeinen ja luultavasti tietoinen kontrapunkti brittien buureista luomalle syrjäisyyden ja julmuuden yhdistelmälle. Suomalaisessa lehdistössä dominanttina oli kuitenkin diskurssi, joka oli lähempänä saksalaista kansallisromantiikkaa, mutta korvasi idyllisen laumojen tarkkailun kovalla uudisraivauksella.

Nähdäkseni suomalaisten vastaus buurisotaan tulee nähdä Suomen oman nationalistisen hengen kehityksen kautta. Olisi liioiteltua väittää, että suomalaiset projektoivat oman kansallisen asemansa buurien itsenäisyystaisteluun, mutta tämä ei poista sitä tosiasiaa, että buurien käsitettiin taistelevan oman kansakuntansa olemassaolon puolesta suurta kosmopoliittista imperiumia vastaan. Tässä taistelussa suurin osa Suomen lehdistöstä selkeästi asettui tukemaan kansakuntien oikeutta itsemääräytymiseen, millä epäilemättä oli taustansa kotimaan hengellisessä kehityksessä.¹⁷⁰ Se, että afrikkalaisten ja arabien taisteluista ei tällaista kuvausta koskaan annettu, vaikka he siirtomaavaltoja vastaan taistelivatkin ja toisinaan jopa huomattavalla menestyksellä, kertoo tietysti siitä, että valkoihoinen kansakunta oli jollakin tapaa erilainen kuin afrikkalaisten muodostamat heimot tai islamilainen kulttuuriyhteys.

Buurien oman kansallistunteen kehittymättömyys oli itsessään merkityksetöntä ja luultavasti kirjoittajille tuntematon asia, koska Transvaal oli itsenäinen valtio. Snellman oli omassa kansakunnan määrittelyssään korostanut sen jäsenten tietoista osallisuutta määrittävänä tekijänä esimerkiksi rodullisten piirteiden sijaan¹⁷¹. Yrjö-Koskinen ja jungfennomaanit olivat

169 Kannisto 2008, 204–208.

170 Näin ajatteli jo Snellman (Kemiläinen 1981, 9–10).

171 Rantala 2013, 125.

tehneet kielestä kansaa määrittävän piirteen¹⁷². Yhteistä kuitenkin oli, Hegelin oppeja seuraillen, historian merkitys¹⁷³. Buureilla oli kaikki kansakunnan tunnusmerkit: afrikaansin kieli, omalaatuinen protestantismin muotonsa ja maa, jonka omistuksen oikeuttaminen oli heidän suuren historiallisen kertomuksensa – suuren vaelluksen (die Groot Trek) – koko tarkoitus.

Afrikkalaisilla ja arabeilla saattoi olla oma kielensä ja lähetyssaarnaajien tekemän Raamatun kääntämistyön vuoksi paikalliset kielet myös suomalaisten lehtien näkökulmasta muodostuivat ”todellisiksi”. Kysymys maanomistajuudesta on jokseenkin kaksijakoinen, sillä afrikkalaisilta ostettiin maata, joka kertoo, että heillä jollakin tasolla oli siihen etuoikeus, mutta, koska he eivät työstäneet sitä, eivät he myöskään omistaneet sitä missään merkityksellisessä mielessä. Maan työstämiseen olennaisesti liittyvä asia oli historia. Kuten edellisessä luvussa todettiin afrikkalaisilla ei ollut historiaa, vaikka historiattomuuden syistä saatettiin esittää erilaisia teorioita. Esimerkiksi Snellman katsoi, että ollakseen historiallinen kansakunnan täytyi olla olemassa jonkinlaisessa yhteydessä muihin kansakuntiin¹⁷⁴. Yhdistettynä Afrikkaa koskeneeseen eristysdiskurssiin tälläkin oli sama lopputulos. Erinäisillä hallitsijasuvuilla saattoi olla menneisyys, ja niistä myös saatettiin lehdissä kertoa, mutta yleensä nämä tarinat eivät ulottuneet vallassaolevan hallitsijan isoisää kauemmas. Näin ollen historian puute oli se yhteinen tekijä, joka teki afrikkalaisista yhteisöistä heimoja, mutta eurooppalaisista kansakuntia, joista vain jälkimmäiset olivat suvereneja sanan täydessä merkityksessä.

4.2 Saksa haastaa Britannian

Berliinin konferenssin järjestämisen välitön syy oli kysymys Kongon omistuksesta. Belgian kuningas Leopold II oli perustanut vuonna 1876 järjestön *Association internationale africaine* Kongon alueen tieteellistä tutkimista varten, jonka tosiasialliset tarkoitukset kuitenkin hyvin nopeasti muodostuivat imperialistisiksi. Leopold lähetti tutkimusmatkailija Henry

172 Liikanen 1995, 144.

173 Kemppinen 2001, 163.

174 Rantala 2013, 119.

Stanleyn Kongoon vuosiksi 1878–85 neuvottelemaan sopimuksia paikallisten päälliköiden kanssa saadakseen alueen haltuunsa. Vastauksena tähän Ranska lähetti Pierre Savorgnan de Brazzan samanlaiselle tehtävälle ja kun vielä Portugali vaati aluetta itselleen Kongon nimellisen kuninkaan Pedro V:n välityksellä, päätti Saksan valtakunnankansleri Otto von Bismarck järjestää konferenssin siirtomaan omistajan päättämiseksi sekä tulevien vastaavien kiistojen ehkäisemiseksi.

Bismarck oli itse ollut jo pidemmän aikaa kolonialististen painostusryhmien kohteena Saksassa. Hänen henkilökohtainen kantansa oli aina ollut, että siirtomaahankkeet olivat sellaisten resurssien tuhlausta, joita tarvittiin vastayhdistyneen Saksan vahvistamiseksi. Keski-Euroopassa alkoi kuitenkin niin kutsuttu pitkä lama Wienin pörssiromahduksesta 1873, jonka pitkittyessä alkoivat taloudellista protektionismia ja kolonialismia kannattaneet äänet saada laajempaa kannatusta. Taloudellinen protektionismi oli erityisesti yrittäjien suosiossa, jotka luonnollisesti kärsivät lamasta, kun taas kolonialismi sai laajempaa tukea alemmasta keskiluokasta, jotka näkivät maastamuuton parhaimpana ratkaisuna työttömyyteen.¹⁷⁵ Selityksiä sille, miksi Bismarck lopulta taipui tämän painostuksen alla on monia, sillä hänellä aivan ilmeisesti oli riittävän vahva asema Saksan politiikassa jättääkseen sen huomiotta, mutta Sebastian Conrad on esittänyt, ettei Bismarckin suunnanmuutos lopulta ollut niin jyrkkä kuin minä sitä on pidetty. Hänen mallissaan kolonialismi perustui yksityisyrittäjiin, joille hallitus takasi vain suojeluksensa ja valtion osallisuus pidettiin mahdollisimman vähäisenä.¹⁷⁶

Tätä kehitystä vasten on Bismarckin ”hetkellinen mielenhäiriö” itse asiassa johdonmukaisen politiikan tulosta: ainoa keino torjua siirtolaisuutta oli tarjota saksalaisille mahdollisuus lähteä etsimään onneaan, menettämättä heitä kuitenkaan toisen valtion työvoimaksi. Se, että Bismarck alkoi uudestaan vastustaa siirtomaita 1880-luvun viimeisinä vuosina, johtui yksinkertaisesti siitä, että siirtomaat osoittautuivat paljon pahemmaksi resurssien hukaksi kuin hän oli osannut pelätä. Saksan haltuunsa saamat jämsäsiirtomaat olivat poikkeuksetta kuivia, karuja ja hedelmättömiä. Suomalaisessa lehdistössäkin Bismarckin mielenmuutos

175 Smith 1978, 8–11.

176 Conrad 2012, 21–23.

huomioitiin ja sitä pidettiin toisaalta Saksan vaurastumisen ja toisaalta maastamuutto-ongelman seurauksena. Lisäksi myös siirtomaille myönteistä yleistä mielipidettä korostettiin oikeutuksena Bismarckin suunnanmuutokselle.¹⁷⁷ Siirtomaiden hankkimisen motiivien jakautuminen näkyi myös kysymyksenä Saksan siirtomaiden luonteesta – tulisiko Saksan vain tukea kauppaa-asemien perustamista vai varsinaisia siirtomaita ylijäämäväestölle. SWL ei itse ottanut kysymykseen kantaa, mutta sen lainaama artikkeli saksalaisesta *Germaniasta* asettui selkeästi jälkimmäisen kannalle.¹⁷⁸ Uusi Suometar puolestaan suhtautui tähän suuntaukseen puolta vuotta myöhemmin jo luonnollisena asiana ja kirjoitti, että ”*kaukaisessa tulevaisuudessa hämärtää siellä jo saksalaisten silmissä suuri germanilainen waltakunta*”, jonka merkinä se esitteli Saksan keisariperheen mukaan nimettyjä alueita.¹⁷⁹

Saksan omistukset laajenivat nopeasti alkaen siitä hetkestä, kun Bismarck myöntyi antamaan suojeluksensa tupakkakauppias Adolf Lüderitzin toukokuussa 1883 namakuningas Josef Frederiks II:lta ostamalle Angra Pequenan haminalle. Angra Pequena uudelleennimettiin Lüderitzinmaaksi ja ennakkotapaus saksalaiselle kolonialismille oli luotu.¹⁸⁰ Berliinin konferenssissa olikin yhtä paljon kyse Kongon kohtalon päättämisestä kuin Bismarckin yrityksestä saada Saksalle lisää siirtomaita ja samalla välttää yhteenottoja muiden eurooppalaisten suurvaltojen kanssa. Kamerun, Togomaa ja Uusi Guinea liitettiin germanilaiseen valtakuntaan seuraavana vuonna ja Ruanda-Urundi, Witumaa ja Salomonsaaret vuonna 1885.

Saksalaisen toimeliaisuuden vastakohtaksi esitettiin englantilainen siirtomaavalta, joka nähtiin useilla alueilla vain nimelliseksi. Samoin kuin afrikkalaisten oikeus heidän maihinsa oli kyseenalaistettavissa, koska he eivät työstäneet maata, näyttää myös brittien oikeus siirtomaihinsa olleen riippuvainen niiden todellisesta hyödyntämisestä:

”Tähän saakka olikin tawallisilla koulukartoilla kaikki maat, jotka eiwät aiwan tunnetusti olleet jonkun toisen waltio omia, maalatut Englannin punaisella wärillä. Mutta toisilla

177 SWL 22.12.1884 ”Saksan siirtomaatoimista”; HDB 24.8.1884 ”Tysklands kolonialpolitik”.

178 FAT 5.6.1884 ”Tysklands kolonialpolitik”.

179 US 23.3.1885 ”Saksan siirtomaa-toimet”.

180 Smith 1978, 35.

walloilla näkyy myöskin olewan tieto asian oikeasta laidasta, sillä tuon tuostakin tapahtuu lipun pystyttämistä, jotka koskewat englantilaisiin yhtä kipeästi kuin jos lipputanko heidän omaan lihaansa pistettäisiin.”¹⁸¹

Näkemyksellä on ilmeisiä yhteyksiä John Locken teoriaan omaisuudesta, mutta David Armitagen mukaan ne ovat siirtomaihin sovellettuna peräisin sveitsiläiseltä valistusfilosofilta Emer de Vattelilta¹⁸². Suurin osa suomalaisesta lehdistöstä näki englantilaisen siirtomaavallan pelkäksi voitontavoitteluksi, jonka vastakohta ”germanilaisen valtakunnan” oli tarkoitus olla. Britteihin myönteisemmin suhtautunut Dagblad pyrki puolestaan osaltaan kritisoimaan fennomaanien ihannoimaa saksalaista mallia osoittamalla, Lüderitzinmaa oli itse asiassa asuinkelvotonta eurooppalaisille ja ainoa syy, miksi Saksa oli alueen hankkinut oli sen mittavat mineraalivarat, toisin sanoen voitontavoittelu¹⁸³.

Suomalaisen lehdistön Britannian vastaisilla näkemyksillä oli pitkä perinne. Asenne oli ollut jatkuva läpi 1870-luvun ja Juhani Paasivirta on esittänyt, että varsinainen englantilaisviha syntyi jo Krimin sodan aikaan.¹⁸⁴ Poikkeuksen tähän teki Britannian taistelu orjuutta vastaan, jota kiiteltiin ahkerasti. Negatiivisiin näkemyksiin Britanniaasta lienee vaikuttanut myös fennomaanien torjuva asenne talousliberalismia kohtaan. Esimerkiksi Y. S. Yrjö-Koskinen katsoi, että vapaa kilpailu johti kansalaisten väliseen vihamielisyyteen, joka vahingoitti kansallishengen kehitystä¹⁸⁵. Varsin yrjö-koskislaisena voidaankin nähdä esimerkiksi SWL:n kauhistelema tapaus, jossa englantilaiset kauppiat olivat myyneet aseita Britanniaa vastaan sotaa käyneille zuluille¹⁸⁶. Mahdollisesti vaikutuksensa asiaan oli myös Venäjän ulkopoliittisilla suhteilla, jotka olivat kireät Britannian suuntaan, mutta Saksan kanssa ystävälliset. Tätä taustaa vasten ei ole yllättävää, että Finlands Allmänna Tidning, Ilmarinen, Nya Pressen ja Uusi Suometar kritisoivat kaikki Britanniaa siirtomaiden ahnehtimisesta¹⁸⁷. Jokainen lehti tahollaan esitti, ettei Britannia suinkaan ollut ainoa valtio, jolla oli oikeus siirtomaita hankkia,

181 US 8.1.1885 ”Englantilaiset”.

182 Armitage 2012, 101.

183 HDB 14.10.1884 ”De tyska koloniseringsföretagen i Afrika”.

184 Paasivirta 1978, 181.

185 Heikkinen, Heinonen, Kuusterä & Pekkarinen 2000, 93–94 (alaviite 38).

186 SWL 25.3.1879.

187 3.6.1884 Ilmarinen ”Afrikasta”; NP 22.8.1884 ”England och den tyska kolonialpolitiken”; 17.9.1884 US ”Saksalaiset ja englantilaiset Afrikassa”.

vaan Saksalla oli siihen yhtäläinen oikeus, kuten, kirjoituksista päätellen, kaikilla suvereneilla valtioilla.

On tietysti hyvin tunnettua, että siirtomaat käsitettiin kansakunnan kunniaa ja arvovaltaa lisäävänä tekijänä, mutta siirtomaat kuvattiin myös kansakunnan kehityksen vaiheena, jopa kansakunnan selviytymisen ehtona, koska muussa tapauksessa saksalaiset siirtolaiset muuttaisivat Amerikkaan ja tulisivat *”siten lisäämään anglosaksisen rodun mahtia”*¹⁸⁸. Ajatus oli luultavasti lähtöisin Friedrich Fabrin¹⁸⁹ manifestista *Bedarf Deutschland der Colonien?* (1879), joka oli yksi merkittävimpiä siirtomaainnostusta Saksassa nostattaneista kirjoituksista. Fabrin mukaan ekspansio oli luonnollinen ilmiö, kun kansakunta saavutti vaiheen, jossa valtio ei enää pystynyt sulkemaan sisäänsä kaikkea sen tuottamaa energiaa. Samoin hän katsoi, että kolonisaatio oli parannuskeino Saksaa rappeuttavaan väestöongelmaan. Kolonisaatio oli siis sekä mahdollisuus suuruuteen että välttämättömyys selviytymisen kannalta.¹⁹⁰ Käytännössä kyse oli kuitenkin työvoimasta sekä sen hyötykäytöstä, minkä vuoksi ei ole yllättävää, että käytännössä kuvaukset Saksan hankkimista alueista olivat tulevaisuusorientoituneita. Tyypillistä oli korostaa esimerkiksi maan hedelmällisyyttä, joka tuli esille villin kasvuston määrässä, soveliaisuutta erinäisille viljelyskasveille ja kauppareittejä suosivia maanmuotoja, kuten jokia. Myös alkuasukasheimon tunnistaminen on tyypillinen piirre näille katsauksille ja tapa, jolla se tapahtui – nimeäminen samaan tapaan kuin kasvit – teki alkuasukkaista osan paikallista luontoa. Esimerkiksi seuraavassa tekstissä maata asuttava heimo samoin kuin sen luonnollinen kasvusto siirtyi Saksan suojeluksen alle:

”Omaisuus, jonka Saksan hallitus on ottanut suojeluksensa alaiseksi on monessa suhteessa tärkeä. Kamerun ja Bimbia sijaitsevat [...] suuren vulkaanisen Kamerunvuoren juurella, jonka alempi osa 3 750 jalkaan asti on mitä uhkeimman kasvuston peitossa (palmuja, akaasioita, fiikuksia, jättisaniaisia, jne.). 4 500 jalassa alkaa suuri laavavirtojen labyrintti ja 7 400 jalan korkeudessa on ensimmäinen kraateri. Kokonaisuudessaan Kamerunvuorella on 28 kraateria. Viimeinen vulkaaninen purkaus

188 FAT 9.6.1884 ”Tysk kolonialpolitik”. Lähes identtisen näkemyksen Amerikan merkityksestä englantilaiselle rodulle esitti Ahti 16.11.1878 ”Englannin kynnet ja kyky”.

189 Fabri oli suomalaisille kovin tutun Reinin Lähetyssseuran johtaja.

190 Rash 2017, 85–86.

tapahtui vuonna 1838. Alemmat vuorenrinteet ja rannikkoseudut ovat äärimmäisen hedelmällisiä ja omiaan kaakaon, kahvin, sokerin, banaanin ja kookospalmujen viljelykselle. Asukkaat kuuluvat Bakuirin nekeriheimoon.”¹⁹¹

Kuten usein myöhemminkin myös Saksan ja Englannin kiistojen kohdalla nousi esiin kysymys siitä, kuka maan oli kolonisoivalle vallalle myynyt ja oliko hänellä todella ollut oikeutta maata myydä. Näiden puheenvuorojen tarkoitus ei ollut puolustaa alkuasukkaiden laillista asemaa, mutta käytännössä ne nostivat esiin niitä ongelmia, joita alkuasukkaiden kanssa tehtyihin sopimuksiin liittyi. Angra Pequenan kohdalla Dagblad totesi, että kauppiaina esiintynyt henkilö oli tietysti mielellään ottanut vastaan maksun maasta, jota ei edes omistanut¹⁹². Santa Lucian lahden hankintaa kritisoidessaan se puolestaan nosti esiin *Aborigines' Protection Society* edustaneen herra Chessonin puheenvuoron, jossa todettiin, että kaupan oli suorittanut eräs nuorempi kuningas yksinvaltaisesti, vaikka zulu-yhteiskunnassa lainvoimainen päätös edellytti koko kuninkaiden neuvoston hyväksyntää¹⁹³. Ongelmien voidaan nähdä olleen seurausta despotian diskurssista: Afrikasta ei oletettu löydettävän lakeja, joten niiden noudattaminen ei tullut kauppiaille mieleenkään. Lehdistön vastaus tilanteeseen ei kuitenkaan alkanut purkamaan kyseistä diskurssia, vaan kuvasi afrikkalaiset moraalisesti heikkoina, jota piirrettä kauppiat hyväksikäyttivät hyvin samaan tapaan kuin norsunluukauppiat aiemmin: *”Joka lähteeltä löytyy hottentotti, joka kutsuu itseään päälliköksi ja on valmis myymään koko Etelä-Afrikan muutamasta kannusta viinaa.”*¹⁹⁴

Toisaalta eri lehtien valitsemissa asemia suurvaltojen välisissä kiistoissa ei pidä ymmärtää ehdottomiksi. Afrikasta kertovilla uutisilla oli aina myös potentiaalista viihdearvoa, jolta myöskään siirtomavallat eivät täysin välttyneet. Näin ollen Uusi Suometar saattoi yleisesti Saksaa kannattaneen linjansa lisäksi myös julkaista hilpeän englantilaisen pilkkakirjoituksen saksalaisten siirtomaatoimista.¹⁹⁵ Toisaalta US:n pilkan kohteena olleella Saksan siirtomaaimperiumin nopealla kasvulla oli myös vakava puolensa. Suomalaisessa lehdistöissä

191 Folkwännen 6.9.1884 ”Tyska flaggan i Afrika”. Lisäksi esim. NP 1.9.1884 ”Tyska flaggan i Vestafrika”; HDB 14.10.1884 ”De tyska koloniseringsföretagen i Afrika”

192 Sama.

193 HDB 10.1.1885 ”England och Tyskland vid Santa-Luciaviken”.

194 HDB 14.10.1884 ”De tyska koloniseringsföretagen i Afrika”.

195 US 2.9.1884 ”Saksalaiset ja englantilaiset Afrikassa”.

oli jo pitkään vallinnut näkemys, jonka mukaan kaikkein tärkein kohta eurooppalaisessa siirtomaapolitiikassa tulisi olla konfliktien välttäminen. Tämän vuoksi lehdistö oli katsonut varsin hyväksyvästi Bismarckin toimintaa, jonka lähtökohtana Angra Pequenan neuvotteluissa niin kuin Berliinin konferenssissa myöhemmin oli rauhan säilyttäminen¹⁹⁶. Samoin lehdistö oli taipuvainen käsittämään myös belgialaisen Kongon eräällä tavalla esimerkillisenä siirtomaana, koska yleisen käsityksen mukaan sen tavoitteet olivat tieteelliset ja humanitaariset, eivät valtapoliittiset.

Tästä peruslähtökohdasta johtui se, että vaikka Saksan voimistumista pidettiin aluksi positiivisena asiana perustuen perinteiseen tasapainopolitiikkaan, alkoivat monet lehdet myös kirjoittaa Saksan toimista epäilevämpään sävyyn Santa Lucian tapauksen yhteydessä. Loppuvuodesta 1884 sama Adolf Lüderitz hankki Santa Luciana tunnetun lahden Afrikan kaakkoisosissa, Zulumaassa, joka oli aivan brittiläisen Kapmaan vieressä. Sävyn vaihdos ei tullut ilmi niin, että lehdet olisivat yhtäkkiä ottaneet brittien puolen kiistassa, vaan uutiset muuttuivat sen sijaan huomattavan neutraaleiksi, ja myös Britannian intresseille annettiin arvoa: *”Tuota lujutusta Englannin hallituksen puolelta on helppo ymmärtää, sillä Englannin walta Etelä-Afrikassa joutuisi suureen waaraan, jos Saksa saisi jalansijaa Lucia- ja Delagoalahdissa.*¹⁹⁷ Toisaalta lehdistön ensisijainen huoli oli yhä edelleen rauhan säilyttämisessä ja tällä kertaa Saksaa pidettiin syyllisenä uhkaavaan tilanteeseen: *”Jos Saksa nyt pitää kiinni vaatimuksistaan, olisi sodanjulistus väistämätön.”*¹⁹⁸ Nya Pressen suhtautui vielä varovaisesti Saksan syyttämiseen:

”[...] valtakunnankansleri on jo antanut käskyn nostaa Saksan lippu Santa Lucianlahdessa. Kun Britannian lippu on juuri nostettu samalla paikalla, olisi sellainen toimenpide yhtä kuin sodanjulistus. Tämä väkivaltainen lähestymistapa ei kuitenkaan ole linjassa sen politiikan kanssa, jota ruhtinas Bismarck toistaiseksi on seurannut Saksan siirtomaa-asioissa”¹⁹⁹,

196 US 25.10.1884 ”Saksan siirtomaa-puuhut”

197 US 10.1.1885 ”St. Lucia-lahti”.

198 Folkwännen 12.1.1885 ”Tyskar och engelsmän i Syd-Afrika”.

199 NP 11.10.1885 ”Santa Lucia-frågan”.

mutta Hämäläinen sen sijaan otti kovan linjan:

”Tarkoitus julistettiin alussa olewan se, että anastettaisiin ainoastaan semmoisia ranta paikkoja, joita ei muut europalaiset ole vielä waltaansa ottaneet. Mutta ruhtinas Bismarck näyttää tässä niin kuin muissakin toimissansa olewan wälinpitämätön siitä, jos hän muita loukkaakin.”²⁰⁰

Mainitsemisen arvoinen ilmiö on myös se, ettei yksikään lehti tullut maininneeksi, että kun Saksa perusti Lounais-Afrikan siirtokunnan 1884, siirtyi samalla Ambomaa, jossa suomalaiset lähetystyötään tekivät, nimellisesti Saksan hallintaan. Käytännössä Ambomaata alettiin aktiivisesti hallinnoida vasta vuonna 1908,²⁰¹ mikä ainakin osittain selittää sen, miksi lähetyssaarnaajat itse puhuivat asiasta harvoin. Lähetyslehdistö kuitenkin otti useampaankin otteeseen kantaa saksalaisen siirtomaavallan leviämiseen niin puolesta²⁰² kuin vastaan²⁰³, vaikkakin lyhyesti. Enemmistössä olivat kuitenkin kolonisoimista vastustaneet äänet.

”Kaikkiialla, missä lähetyks saa wakawan jalansijan, seuraawat siwistyksen siunaukset wähitellen ikään kuin itsestänsä. Jo pintapuolinenkin silmäys kansain historiaan osoittaa, mikä omituinen siwistyswoima on ihmis-maailmalle annettu ewankeliossa Kristuksesta. [...] Waan jos juuri alemmalla siwitys-asteella olewien pakanakansain suhteen, jotka nyt owat joutuneet saksalaiset wallan alle, siirto-asutusliikkeen edustajat waatiwat, että lähetyksen on auttaminen siwistyttää kansaa ensi asteilla, etenkin kaswattaa heitä työhön, niin sen kautta nurjalla tawalla sitä aljetaan pitää lähetyksen tehtäwänä, mikä wain on luonnollinen seuraus lähetyksestä.”²⁰⁴

Toisin sanoen kääntyminen johtaa korkeaan työmoraaliin, mutta lähetyssaarnaajia ei tulisi alistaa työlle, jossa heidän ensisijainen tehtävänsä on työmoraalin nostatus. Se seuraa luonnostaan, mikäli lähetystyötä saadaan tehdä sen omilla ehdoilla.

200 Hämäläinen 14.1.1885.

201 Oermann 1999, 229–230.

202 SLS 1886 (1), 7–8;

203 SLS 1885 (6), 5; 1886 (1), 3; 1886 (11L), 1–3; 1886 (12L), 4–5.

204 SLS 1886 (11L), 1.

Kolonisaation kannattajista ainoa oli Weikkolin, jonka mielipidettä selittää kenties osittain se, että hänellä oli hyvin vähän ystäviä Ambomaalla. Hän ei koskaan onnistunut pääsemään läheisiin väleihin paikallisten kanssa, joka ilmeni ensimmäisen kerran jo vuonna 1872 tapahtuneessa lähetysasemien tuhoamisessa, mutta vielä vuonna 1880 Olukondan kuningas Kambonde kielsi nimenomaisesti Weikkolinia tulemasta hoviinsa, vaikka hyväksyi lähetysaarnajat yleensä. Tämän lisäksi Weikkolinin välit myös muihin lähetysaarnajiin olivat viileät.²⁰⁵

Lähetysseura suhtautui myös jo hyvin varhain epäilevästi belgialaiseen Kongoon.²⁰⁶ Imperialismia vastustaneen suuntauksen taustalla oli todennäköisesti Carl Gustaf Tötterman (1836–1895), joka toimi sekä lehden päätoimittajana (vuodesta 1876) että lähetysjohtajana (vuodesta 1877) aina kuolemaansa saakka. Tötterman uskoi vakaasti, että lähetysseuran toiminnan tuli olla itsenäistä evankelis-luterilaisesta kirkosta ja hänellä lienee ollut sama näkemys mallisista vaikutuksista. Spelukoida voidaan myös sillä, mikä vaikutus Töttermanilla oli siihen, etteivät myöskään maalliset lehdet Ambomaan uusista herroista kirjoittaneet. On nimittäin todettu, että Tötterman onnistui persoonansa voimalla vaijentamaan lähestulkoon kaiken Lähetysseuraan kohdistuneen kritiikin julkisuudesta, joten kun maalliset lehdet yleisesti suhtautuivat positiivisesti eurooppalaisen vallan leviämiseen Afrikassa, saatettiin kommentit Lähetysseuran uudesta asemasta jättää tietoisesti painamatta.²⁰⁷

4.3 Seikkailijoita ja pyhimyksiä Kongossa

Kongosta käydystä keskustelusta voidaan ylipäätään sanoa, että siinä olivat läsnä kaikki Afrikkaan aiemminkin liitetyt tunteukset ja toiveet – tutkimusmatkailu, sivistäminen ja kauppa – mutta ne ikään kuin tiheentyivät ja sekoittuivat, koska kyseessä oli viimeinen tuntematon kolkka mantereella ja viimeinen paikka, jossa Afrikka voisi lunastaa monet lupauksensa:

205 Peltola 1958, 69–71.

206 SLS 1886 (12L), 5 (alaviite), 7.

207 Saarilahti 1989, 8–9.

”[Kongon yläjuoksulla] oli useita kulttuureja, yhä koskemattomia ihmisiä, ja se tuotti raaka-aineita ylenpalttisen runsaasti. Tätä aluetta on kutsuttu uudeksi Intiaksi, eikä syyttä, sillä uusi maailma on avattu, outo mitä tulee luontoon ja asukkaisiin, ja samalla erittäin lupaava tulevaisuudelle. [...] Alueen tärkeys tunnustettiin heti”.²⁰⁸

Kongo oli tärkeä tulevaisuudelle yleisesti ottaen, ei yksinomaan kaupan, kulttuurin tai politiikan osalta, vaan kaikki mitä Kongossa tapahtui erityisesti aikavälillä 1882–5 liitettiin vahvasti tulevaisuuteen.

Tietoisuutta Keski-Afrikan rikkauksista olivat lisänneet erityisesti tutkimusmatkailijat Verney Lovett Cameron ja Henry Stanley läpi Afrikan tekemillään matkoilla, ensiksi mainittu vuosina 1873–75 ja jälkimmäinen 1874–77. Molemmat miehet pyrkivät vakuuttamaan Britannian hallituksen, siitä että Kongon alueen kolonisoimisella oli suuri merkitys sivistyksen edistämiseksi alueella, orjakaupan lopettamiselle ja toisaalta, että alueen taloudelliset mahdollisuudet olivat huomattavat. Heidän kirjoituksiaan julkaistiin sanomalehdissä – joista suomalaisissa lehdissä painettiin referaatteja ja käännöksiä – ja molemmat miehet myös kirjoittivat kirjan kokemuksistaan, jossa jatkoivat saman agendan puskemista.²⁰⁹

Tutkimusmatkat muodostivat toisen kahdesta suuresta paradigmasta, jotka suomalaisen lehdistön Kongosta välittämää kuvaa hallitsivat. Tälle tyypillinen oli ”avaamisen” diskurssi.²¹⁰ Sen osana luonto kuvattiin ihmisen pyrkimyksiä vastustavana kokonaisuutena: erinäiset vesistöt ja vuoristot, taudit ja eläimelliset alkuasukkaat vastustivat eurooppalaisten yrityksiä löytää Kongojoen alkulähde. Tutkimusmatkailija oli kuitenkin rohkea sankari, jonka taistelu luontoa vastaan vertautui jopa kreikkalaisen urhon taisteluun jumalaa vastaan: ”*Yksitoista vuotta sitten löysi Liwingstone etsiessään Niilin wirran äärimmäistä alkua, Kongon lähteet,*

208 FAT 28.4.1882 ”Kongo-området öppnande för världshandeln”.

209 Ewans 2002, 34–35. Nelson 1994, 51–52. Ewans korostaa Cameronin merkitystä, Nelson puolestaan Stanleyn. Yleisesti voitaneen sanoa, että Cameron todella oli ensimmäinen joka Afrikan matkaltaan palasi ja hän oli kirjoittanut Kongon alueen kolonisoimisen puolesta jo ennen matkaansa, mutta Stanleyn maineen merkitystä asian saattamisessa yleiseen tietoisuuteen ei tule aliarvioida.

210 Ks. Pratt 1992, 60.

*ja kuoli siellä kuni sankari kilpensä päällä toukokuussa 1874.*²¹¹ Luonnon esteiden rinnalla olennainen osa avaamiskeskustelua olivat paikalliset. Henry Stanleyn matkoista kertovat uutiset tapasivat kuvata afrikkalaiset osana luontoa ja sen luomia esteitä ja heitä vastaan taistelevina kuuluivat olennaisesti tutkimusmatkailijan myyttiin. Todellisuudessa Stanley myös usein teki yhteistyötä afrikkalaisten kanssa ja omissa kertomuksissaan hän myös toi esille paikallisilta saamaansa apua²¹². Tästä huolimatta hänestä lehdistössä muodostettu kuva oli varsin sotilaallinen²¹³.

Avaamisen diskurssi oli äärimmäisen yleinen ympäri Euroopan ja monet tutkijat ovat kiinnittäneet siihen huomionsa. David Spurr on yksi niistä tutkijoista, jotka ovat nähneet ”avaamisen” olleen osa Afrikkaa feminisoineesta diskurssista, jonka kautta Afrika metaforisesta riisuttiin.²¹⁴ Suomalaisesta kirjoittelusta on vaikea ainakaan 1880-luvun osalta tehdä tällaista johtopäätöstä, koska Afrikkaa kuvattiin yleensä selkeästi tieteen ja kaupan kautta, samoin tutkimusmatkailijat olivat suomalaisesta näkökulmasta nimenomaan tutkijoita, mistä kertoo myös se, että heidän toiminnastaan käytettiin toista termiä kuin aikaisemmista löytöretkeilijöistä. Tieteellinen ja kaupan kieleenkäyttö ei useinkaan saanut aivan sellaisia maalailevia piirteitä, joita tutkimusmatkailijat itse tuottivat. ”Rikas” ja ”hedelmällinen” lienee olleet useimmiten esiintyvät adjektiivit. Huomionarvoista onkin, että lehdistöllä oli taipumus tiivistää Stanleyn ja kumppaneiden maalailevia kuvauksia huomattavasti yksinkertaisempiin ja usein puhtaan toteaviin lausuntoihin.

Toinen Kongoa hallitseva paradigma syntyi, kun Britannia hylkäsi ajatuksen alueen kolonisoinnista, koska Keski-Afrika oli liian vaikeakulkuinen alue, jotta siihen kannattaisi sijoittaa suuria summia. Infrastruktuurin rakentaminen, varsinkin kulkuyhteydet viidakoista rannikolle olisivat erittäin suuri projekti ja toisaalta britit epäilivät, että paikallisväestöltä puuttui riittävä työmoraali, jotta heihin voitaisiin luottaa infrastruktuurin rakentamisessa.²¹⁵

211 SWL 17.11.1884.

212 Newman 2004, 337, 340.

213 Sotilaallisuus ei kuitenkaan ollut niinkään Stanleyn kuin alkuasukkaiden vaikutusta. FAT korosti, että Stanleyn matka tehtiin uskonnollisessa ja väkivallattomuuden periaatteita noudattaen (3.8.1880 ”Stanleyn ekspedition till Centralafrika”).

214 Spurr 1999, 177–178.

215 Newman 2004, 154.

Voitaneen olettaa, että brittien vastustuksen taustalla oli myös se, että imperiumi oli jo varsin laaja ja olennainen osa Britannian Afrikan strategiaa oli aina ollut Intian laivareitin turvaaminen, jota Keski-Afrikan kolonisointi ei olisi tukenut mitenkään. Belgia puolestaan oli valtio, jolla ei vielä ollut yhtäkään siirtomaata.

Belgian kuningas Leopold II:n merkittävin ongelma Kongon kolonisoimisessa oli hankkeen uskottavuus suurvaltojen edessä, jota hän alkoi pohjustaa järjestämällä Brysselissä maantieteellisen konferenssin vuonna 1876. Sen julkilausutut tavoitteet olivat Afrikan tutkimuksen edistäminen ja sen sisäisimmästä osasta löytyvien rikkauksien tuominen maailmankaupan piiriin. Kutsuttuina olivat edustajat kaikista Euroopan maantieteellisistä seuroista. Suomessa konferenssia ei ilmeisesti pidetty erityisen merkittävänä ja sanomalehdet – lukuun ottamatta yksittäistä pidempää artikkelia Helsingfors Dagbladissa – noteerasivat sen vain lyhyellä maininnalla.²¹⁶ Konferenssin konkreettisimpana tuloksena kuitenkin perustettiin *Association internationale africaine* (AIA), jotta eri maiden maantieteellisten yhdistysten voimavarat saataisiin yhdistettyä Afrikan tutkimuksessa. Tarkoituksena oli esimerkiksi perustaa keskiseen Afrikkaan välietappeja, joissa kaikkien maiden tutkimusmatkailijat voisivat levähtää ja täydentää varusteitaan. Kun katsotaan Suomessa 1880-luvulla julkaistuja Kongoa käsitelleitä kirjoituksia voidaan havaita, että järjestöllä oli myös propagandistinen funktio, koska se aivan selkeästi maalasi Leopoldista kuvan tieteellisistä ja sivistyksellisistä asioista kiinnostuneena miehenä, ei vallanhimoisena imperialistina, jollaiseksi muita siirtomaavaltoja – varsinkin Britanniaa – toisinaan kuvattiin. Tämä on sikäli mielenkiintoista, että Leopoldilla ja hänen isällään oli ollut haaveena siirtomaan hankkiminen jo vuosikymmeniä, mikä Euroopassa yleisesti tiedettiin.²¹⁷ Yhtä kaikki Leopoldin pyhimysmäinen hahmo asettui Henry Stanleyn loisteliaan seikkailijapersoonan rinnalle Kongon julkikuvaksi. Tämän kuvan rakentumisen ja hyväksyttävyyden selittämiseksi täytyy tarkastella Afrikka-harrastuksen rakentumista keskeisimpien uutisaiheiden muutoksen kautta.

Mikäli 1870-luvun suurin puheenaihe oli Itä-Afrikan orjakauppa, nousi 80-luvulla samaan

216 HDB 30.7.1876 ”Geografiska kongress”, 22.9.1876 ”Den internationella geografiska kongressen i Bruxelles”.
217 HDB 3.11.1877: “[...] Belgian kuningas, jonka kiinnostus Afrikan kolonisoimiseen on yleisesti tunnettu [...]”

asemaan Kongo. Siirtymä oli sikäli looginen, että jo 1870-luvulla tultiin siihen lopputulokseen, että orjuuden lopullinen hävittäminen vaatisi infrastruktuurin rakentamista pimeimpään Afrikkaan samoin kuin eurooppalaisten suurempaa puuttumista myös afrikkalaisten yleisiin elintapoihin. Sivistäminen oli tietysti yksi keskeinen keino, mutta barbaarisuuden lisäksi afrikkalaisen orjakaupan nähtiin johtuvan, jopa suuremmissa määrin, myös aineellisesta puutoksesta, jota kauppayhteydet Eurooppaan voisivat helpottaa. Mielenkiintoista sanomalehti Tapion näkemyksissä asiasta on, että samalla, kun se korosti asian aineellista puolta ja jopa totesi, että *”neekeripäälliköt kyllä hywin ymmärtävät orjakaupan turmelewaksi”* piti se samalla Keski-Afrikan rikkauksia ja taloudellisia mahdollisuuksia merkittävänä: *”Paljon vähemmällä ponnistuksilla kuin Indiassa waadittiin, saattaisi sisä-Afrikasta tehdä mitä rikkaimman siirtomaan”*.²¹⁸ Afrikkalaisten rodullisesta asemasta ja suhteesta ihmisyyteen tai eläimellisyyteen on löydettävissä monenlaisia kirjoituksia, mutta yhteiseksi piirteeksi voidaan nimetä se, etteivät he olleet asuttamansa maan isäntiä. He eivät itse kyenneet tai halunneet kesyttää ympäristöään. Kuten eräs Afrikassa matkannut suomalainen merimies totesi:

”Waan ne [Euroopan kaupungit] owat rakennetut jostakusta aineesta, jota meillä on luonnossa, jonka haltijaksi ihminen on asetettu sitä wallitsemaan. Waan missä ihmisillä ei ole tuota suurinta hedelmää, siwistyksen enkeliä uloslewitetyin käsin ihmiskuntaa walaisemaan, niin sangen tuskalliselta näyttää luonto woiminensa noitten ihmisten käsissä. Sen saamme nähdä useissa maissa, missä ihanimmat seudut willikasweja kaswawat ja ihmiset owat alastomat niinkuin syntyissään, sillä heillä ei ole ymmärrystä kylliksi taiwuttaa luontoa heillensä alamaiksi. Tämänkaltaiset owat nuo mustanahkaiset ihmiset, tai niin sanottu ”Neekerirotu”.”²¹⁹

Sivistyksen käsite oli olennaisesti riippuvainen rajan vetämisestä inhimillisten asioiden piiriin kuuluvan ja luonnon piiriin kuuluvan välille. Ajatusmalli oli ongelmallinen kaikille Afrikan sivistämiseksi työtä tehneille, koska samalla kun työ tähtäsi rajan luomiseen ”luonnonkansan” ja luonnon välille, oli eurooppalaisten oman sivistyksensä säilyttämiseksi

218 FAT 26.8.1874; FAT 5.2.1879; Tapio 12.11.1879 ”Kohtauksia neekeri-elämästä sisä-Afrikassa”.

219 Rauman Lehti 29.5.1886 ”Kirje Afrikasta”.

pidettävä yllä diskursiivista eroa itsensä ja luonnonkansojen välillä.²²⁰ Seurauksena paikallisten asukkaiden asema Kongon tulevaisuudessa oli aina jokseenkin pimennossa. Koloniaalisen projektin oikeutus edellytti, että he eivät itse pystyisi tekemään työtä, jonka eurooppalaiset Afrikassa tekivät, mutta toisaalta heidän täydellinen välinpitämättömyytensä sivistystyölle olisi ennen pitkää kyseenalaistanut työn oikeutuksen. Ainoa paikka, joka kongolaisille uudessa järjestelmässä nähtiin oli ”luonnollisen orjan” paikka, joka ei kuitenkaan, eurooppalaisen herransa oikeamielisyyden ansiosta, ollut orjan asemassa. Esimerkiksi Tapio tyytyi toteamaan kongolaisista vain, että he *”owat Hindukansaa paljon etewämmät woimassa ja kestäwydydessä sekä lisäytywät nopiasti”* – eli siis erinomaisen sopivia ruumiilliseen työhön. Kuitenkin myös afrikkalaisten suostumus kolonisointiin oli asia, joka nostettiin esiin useammassa yhteydessä, tosin yleensä taustalla näkyy olleen siirtomaavallan propagandistinen retoriikka²²¹. Kuinka pitkälti suomalaiset tämän uskoivat ei ole varmaa, koska myös afrikkalaisten kapina saatettiin nähdä legitimiinä toimenä vierasta valtaa vastaan: *”Tohtori Allard kiistää jyrkästi huhut [...], joiden mukaan Kongon alkuasukkaat nousivat kapinaan [...] Alkuasukkaat ovat ottaneet julistuksen eurooppalaisten vallasta Kongossa vastaan suosionosoituksin.”*²²². Suomessa Yrjö-Koskinen, erotuksena esimerkiksi Snellmaniin, oli asettunut tukemaan kapinan oikeutusta olosuhteissa, joissa laki ei ollut yhtenevä kansan tahdon kanssa²²³. Myös siirtomaissa vain alkuasukkaiden muodostaman suuremman väestöryhmän kapina nähtiin oikeutettuna, ei despoottien hallitsemien kuningaskuntien tai arabien, joiden kapinointi oli joko verenhimon tai uskonkiihkon ajamaa.²²⁴

Rajojen vedossa ongelman olivat muodostaneet myös esikoloniaalisen ajan kauppariehet. Heidän vaikutuksensa afrikkalaisiin oli suomalaisen lehdistön mukaan ollut korruptoiva, samoin kuin heidän kauppatavaroidensa. Sivistyskäsityksen miljöösidonaisuus yksityisen ja julkisen taloudellisen toiminnan erona korostui myös tässä yhteydessä. Yksityiset kauppiat

220 Bhabha 1994, 114.

221 MBL 19.10.1882; FAT 15.8.1883 ”Hvite och svarte”; FAT 4.9.1884 ”Från Afrikas vestkust”; FAT 19.8.1885 ”Kongo”.

222 FAT 19.8.1885 ”Kongo”. Samaten Kamerunin kapinan sanottiin johtuvan eurooppalaisten suorittamasta Afrikan omavaltaisesta jaosta (SWL 13.1.1885 ”Saksa sodankäwijänä Afrikassa”).

223 Liikanen 1995, 137.

224 SWL 16.11.1878; US 16.6.1879; FAT 12.9.1879 ”Kriget i Syd-Afrika”.

olivat Afrikassa vain voitontavoittelun vuoksi ja saastuttivat alkuasukkaat heikolla moraalillaan, valtio puolestaan, jopa tarkoittamattaan, levitti eurooppalaista sivistystä kaupankäyntinsä kautta. Diskurssissa voi nähdä aiemmin mainitun liberalismiin ja nationalismiin eron, mutta sen alkuperä oli luultavasti lähetyssaarnaajissa, jotka olivat toistuvasti paheksuneet eurooppalaisia kauppiaita²²⁵ (myös suomalaiset lähetyslehdet toimivat näin) ja kannustaneet kotimaitaan ryhtymään sivistyksen levittämiseen. Lisäksi Leopoldin humanitaarisuus liitettiin lähes kaikkien suomalaisten lehtien toimesta kristillisyyteen. Lähetyslehtiä myöten julkaistiin kirjoituksia, joissa Livingstonesta vedettiin Stanleyyn kautta suora yhteys Leopoldiin²²⁶, joka oli myös Leopoldin tarkoitus, kun hän palkkasi Stanleyyn tutkimaan Kongoa.

Hänen matkansa syyt pidettiin salassa medialta, mutta lehdistössä kyllä esitettiin varsin osuvia arvauksia. Alusta lähtien lehdet tiesivät, että Stanleyyn oli tarkoitus johtaa nimenomaan belgialaista tutkimusmatkaa, mutta ilmeisesti tässä vaiheessa oletus oli yhä, että matkalla oli tieteelliset motiivit.²²⁷ Paria kuukautta myöhemmin Morgonbladet julkaisi ensimmäisenä epäilyksen, että matkan tarkoitukset olivatkin kaupalliset:

”Stanley ei ole aloittanut aiemmin ennustettua matkaansa Afrikan sisäosiin [...] Toistaiseksi hän on vain vierailut monissa kylissä ja yhdellä joella Afrikan itärannikolla, jonka vuoksi hänen oleskelunsa siellä sanotaan ei olevan yhteydessä tieteelliseen tutkimukseen, vaan jonkin eurooppalaisen yhtiön suureen kauppahankkeeseen.”²²⁸

On kuitenkin jokseenkin epäselvää oliko kyseessä moite Morgonbladetin osalta. Monien mielissä Afrikan tieteellinen tutkimus tarkoitti nimenomaan sen kaupallisten mahdollisuuksien kartoittamista: kulkuyhteyksien ja raaka-aineiden tutkimusta. Henry Stanleyyn ja AIA:n kautta kolonisoimisen tarkoituksiperät saatiin kuvattua tieteellisinä ja humanitaarisina ja ennen kaikkea yleishyödyllisinä; se että Leopoldin tavoite oli omistaa oma

225 Cleall 2012, 149.

226 SLS 1885 (6L), (7L).

227 Esim. ÅU 11.5.1879 ”Ny upptäcktsresa af Stanley”, HDB 12.5.1879 ”Stanleys nya resa i Afrika”. Belgialaisten osuus matkassa mainittiin lähes kaikissa lehdissä.

228 MBL 11.7.1879.

siirtomaa, oli yleisesti tiedossa alusta lähtien.

Afrikan edustama tulevaisuuden lupaus houkutteli tietysti kaikkia eurooppalaisia ja Leopoldin itsestään luomaa kuvaa yritettiin horjuttaa erityisesti Ranskan taholta. Ranskalaiset lähettivät Pierre Savorgnan de Brazzan omalle tutkimusmatkalleen ja portugalilaiset, jotka hallitsivat Kongon alajuoksua²²⁹, puolestaan Alexandre de Serpa Pinton. Molemmat tutkimusmatkailijat saivat sen kohtelun, jonka lehdistö oli taipuvainen antamaan kenelle tahansa Afrikan matkaajalle, eli heidän rohkeuttaan ja miehuullisuuttaan ylistettiin vuolaasti ja tutkimusmatkan tieteellistä merkitystä korostettiin²³⁰. Siitä huolimatta suomalaiset lehdet kuitenkin keskittyivät nimenomaan Stanleyyn matkasta raportoimiseen, eikä yhdessäkään Stanleyä kertovassa jutussa mainittu, että hänellä oli kilpailijoita ennen kuin eri valtojen intressit väistämättä törmäsivät²³¹.

Syntyneessä kiistassa ranskalaiset ensimmäisen kerran esittivät epäilyksensä Belgian kuninkaan motiiveista:

””Voltaire” [ranskalainen lehti] on käynyt keskustelun herra de Brazzan kanssa, jonka aikana hän voimakkaasti korosti oikeuttaan toimia niin kuin teki ottamatta huomioon Stanleyyn hankkeita ja intressejä, joita hän edustaa. ”Jopa sen olettamuksen alaisena”, hän lausui, ”ettei ole olemassa toista mahtavampaa ja omaa maatamme kohtaan vihamielisempää valtiota kuin Belgia, joka seisoo H. M. kuningas Leopoldin takana, vaikka otaksuisimme että hän on täysin vailla omia intressejä ja jakaa miljooniaan ainoana tarkoituksenaan sivistää villejä heimoja kansainvälisin ja rauhanomaisin hankkein, niin kuin Stanley sanoo, ei silti ole mitään mikä pakottaisi minut ottamaan siihen osaa. Minun vakaumukseni on, että Belgian kuninkaan humanitaaristen tunteiden takana on poliittinen näkemys, mutta tämä ei estä minulla myös olemasta omia poliittisia ajatuksiani ja ne ovat varsin yksinkertaiset. Ne kuuluvat näin: jos

229 Kongon alajuoksulla sijainneen Kongon kuningaskunnan hallitsija oli kääntynyt kristityksi 1400-luvun lopulla Portugalin vaikutuksesta ja kuningaskunnasta oli tullut Portugalin vasalli 1857. Portugalin vaateet, joita julkaisi ja tuki HDB sekä Ilmarinen, perustuivat juuri tähän historialliseen yhteyteen. (HDB 14.11.1883 ”Striden om Kongo”, Ilm. 27.11.1884).

230 FAT 27.1.1879; FAT 31.3.1879 ”En ny upptäcktsresa genom Afrika”.

231 MBL 19.10.1882 ”Congo: en ny afrikansk fråga, Stanley och Brazza”.

Kongon valloittamisesta on mitään hyötyä, niin minä näkisin mieluummin Ranskan lipun kuin ”kansainvälisen” belgialaisen hulmuavan tämän hienon Afrikan osan yllä.””²³²

Leopoldia ja AIA:ta puolustettiin Suomessa yleisesti, mutta merkittävänä suunnannäyttäjänä voidaan pitää belgialaisen taloustieteilijän Émile de Laveleyen²³³ puheenvuoroa, sillä hänen on katsottu olleen yksi keskeisimmistä eurooppalaisen mielipiteenmuokkaajista Kongon kysymyksen suhteen.²³⁴ Kirjoituksen kärki oli suunnattu sitä syytöstä vastaan, että AIA oli vain kaupallinen hanke, jonka ranskalaiset olivat esittäneet. Laveleye kirjoitti, että ensinnäkin *Association internationale africaine* ei ollut se järjestö, joka Kongossa toimi, vaan *le Comite d'études du Haut Congo* – ”Ylä-Kongon tutkimuskomitea”. Syy tähän oli ilmeisesti se, että AIA:n julkilausuttuihin tehtäviin oli kuulunut kaupan edistäminen, mutta sen alaisuudessa toiminut *Comite* pyrki nimensä mukaisesti vain tieteelliseen tutkimukseen.

Toisekseen Laveleye kirjoitti, että *Comiten* puheenjohtaja oli ”*se ainoa henkilö Belgiassa, jolla ei voi olla mitään tekemistä kaupankäynnin kanssa*”. Kuningas oli selkeästi porvarillisten intohimojen yläpuolella. Kuten tunnettua myös suomalaiset olivat perinteisesti hyvin uskollisia hallitsijoitaan kohtaan ja Kongon kohdalla voidaan erottaa, että hyväntekijäkuninkaan diskurssilla oli merkittävä rooli. Kongon kiistan osapuolista myös Portugali ja sen tukija Iso-Britannia olivat monarkioita, mutta niiden hallitsijoita ei vastavuoroisesti nostettu esiin. Kolmanneksi Laveleye toisti perinteiset argumentit koko järjestön olemassaolon tarkoituksesta, eli että se toimi kaikkien eurooppalaisten etuja silmällä pitäen, ei kapeasti nationalistisesta näkökulmasta niin kuin muut Afrikan toimijat. Tämän lisäksi *Comite* oli onnistunut perustamaan siirtokuntia vuodattamatta tilkkaakaan verta, mihin vertauskohtana toimivat konkistadorit. Myös paikalliset asukkaat myönsivät eurooppalaisten erinomaisen vaikutuksen alueella ja työskentelivät toisinaan jopa ilmaiseksi. Tämän lisäksi työstä oli suurta etua Englannin baptistilähetykselle, joka alueella toimi.²³⁵

232 Sama.

233 Laveleye oli arvostettu tutkija, jonka teoksia käännettiin ruotsiksi ja luettiin myös Suomessa.

Kansanopetustarkoituksessa hänen uskontoa käsitelleet teoksensa *Sivistyneiden kansain uskonnollinen tulevaisuus* (1886) ja *Protestantisuus ja sen vaikutus kansojen menestykseen* (1893), käännettiin myös suomeksi.

234 ks. Vandersmissen 2011.

235 MBL 20.7., 25.7. ja 31.7.1883 ”Hvite och svarte” (myös FAT 19.7.1883 alkaen).

Ranskan motiivit kuvattiin AIA:n yleishyödyllisiä tarkoitusperiä vasten nationalistisina:

”Kaikki [Ranskassa] puhuvat Kongosta ikään kuin se olisi Pariisin bulevardien jatke, eikä se tapahdu ilman että puheesta voi vainuta jotakin siitä vanhasta sovinismista, jonka olisi voinut luulla olevan jo kuollut ja kuopattu, asiaa koskien, jonka myötä ”Kongokysymyksen” varjolla puhutaan ”Ranskan kunniaista ja intresseistä”.²³⁶

Huomionarvoinen on myös tässä tapa, jolla kiihkonationalismi kuvataan menneisyyden ilmiönä, jonka luulisi olevan jo ”*kuollut ja kuopattu*”. Leopold, AIA ja kansainvälinen yhteistyö edustivat tulevaisuutta, paitsi monien Afrikan kehittämiseen tähdänneiden suunnitelmien, myös kansainvälisen eetoksensa kautta. Konstrasti Saksan siirtomaahankkeiden kuvaukseen vain joitakin vuosia myöhemmin on merkittävä:

”Tuo [alue]myönnytys Saksan hyväksi on hywin ansaittu palkinto siitä awusta, jota Kansainwälinen Afrika-seura Berlinin konferensissa Saksan waltiokanslerilta sai nauttia. [...] kaukaisessa tulewaisuudessa hämärtää siellä jo saksalaisten silmissä suuri germaaninen waltakunta.”²³⁷

Nationalismista siirtomaiden yhteydessä puhuvat kirjoitukset ovat harvinaisia, joten ristiriitaa on vaikea tyhjentävästä selittää. Todennäköisesti kuitenkin lehdet eivät vastustaneet nationalismia sinänsä, vaan sen ranskalaista variaatiota, ja Saksaa saatettiin hyvillä mielin onnitella sen uusista siirtomaista, koska sillä oli ollut merkittävä rooli juuri Ranskan suunnitelmien torppaamisessa. ”*On kauan aawistettu, että Bismark tilaisuuden tullen käyttäisi uhkaawia koloniaselkkauksia edistääkseen aikeitansa Euroopassa ja erittäinkin hillitäksensä Franskaa.*”²³⁸ Tärkein syy Ranskan vastustamiseen lienee ollut se, että tsaari suhtautui henkilökohtaisesti vastenmielisyydellä sen tasavaltaiseen hallitusmuotoon.

236 MBL 19.10.1882 ”Congo: en ny afrikansk fråga, Stanley och Brazza”.

237 US 23.3.1885 ”Saksan siirtomaa-toimet”.

238 SWL 4.6.1884.

Kulttuuripessimismi oli jo nousussa 1880-luvulla ja se näkyi myös lisääntyneenä kiinnostuksena siirtomaita kohtaan. Sisäänrakennettuna siihen diskurssiin, joka näki erityisesti Kongon *”maailman rikkaimpana maana”*²³⁹, tulevan taloudellisen kehityksen kehtona ja AIA:n poliittisena mallina muulle maailmalle, oli diskurssi, joka katsoi, ettei Euroopassa itsessään enää ollut kasvumahdollisuuksia. Toivottiin, että Euroopan valtiot *”itse imisiwät tuoretta woimaa ja uusia olemisen keinoja”*²⁴⁰ Kongosta. Kulttuuripessimismi ei koskaan saapunut Suomeen samanlaisella voimalla kuin muualle Eurooppaan, minkä on nähty johtuvan pääasiassa siitä, että suomalainen sivistyneistö oli aivan liian keskittynyt suomalaisen kansakunnan rakentamiseen, voidakseen samaistua eurooppalaiseen seisahduneisuuden tunnelmaan²⁴¹. Kuitenkin läheisempää yhteyttä Eurooppaan alettiin erityisesti nälkävuosien jälkeen pitää myös Suomen kehitykselle välttämättömänä tekijänä²⁴². Afrikalla olikin vain epäsuorasti, Euroopan kautta merkitystä Suomelle, mutta myös läheisempi yhteys oli mahdollinen tulevaisuudessa:

”Meidän kansa ei vielä saata tehokkaasti ottaa osaa tuommoisista yleiseurooppalaisista toimista, mutta sen on welvollisuus, jollei se tahdo jäädä muiden kansain jälkeen edistyksessä, seurata nykyaikain suuria rientoja hankkimalla niistä itselleen tietoja.”²⁴³

Monissa Afrikkaa koskeneissa kysymyksissä suomalaista lehdistöä voi pitää puolueettomana, mutta Kongon kohdalla on selvää, että kaikki tukivat AIA:n oikeutta hallinnoida aluetta. Kaikkein ilmeisemmin tämä tulee ilmi siinä, että eurooppalaisessa lehdistössä esitettiin Berliinin konferenssin alla vakavia syytöksiä niistä tavoista, joilla Stanley oli sopimuksia paikallisten päälliköiden kanssa tehnyt. Puhuttiin paljon Stanleyn harjoittamasta julmuudesta ja voimakeinoista.²⁴⁴ Suomessa yksikään lehti ei tällaista suoraan esittänyt, vaan syytökset laitettiin yksinomaan hänen kilpailijansa Brazzan suuhun. Ranskalaiset pyrkivätkin

239 Saksalaisen tutkimusmatkailija Gerhard Rohlfsin suulla lausuttu (SWL 17.11.1884).

240 SWL 22.10.1884 ”Kongon konferenssi”. Kuten luvussa 2.5 todettiin kaupungistumisen ja teollistumisen nähtiin hävittäneen jotakin olennaista eurooppalaisesta kulttuurista, joka voitaisiin löytää uudelleen alkeellisemmissä yhteisöissä.

241 Mikkeli 1996, 123.

242 Paasivirta 1978, 260.

243 Hämeen Sanomat 1.12.1885.

244 Newman 2004, 150–153.

legitimoimaan omia vaateitaan Kongossa kuvaamalla Brazzan paikallisten ystäväksi ja Stanleyn sortajaksi, jota kaikki paikalliset kammosivat. Tämä johtui siitä, että Stanley ja Brazza kumpikin olivat solmineet sopimuksia paikallisten kanssa, joten kiista koski sitä, kummat olivat legitiimeja. Ranskalaiset vetosivat Brazzan tekemien sopimusten vapaaehtoisuuteen ja AIA puolestaan korosti omaa neutraalia asemaansa, jonka kautta koko muu Eurooppa pyrittiin saamaan Leopoldin hankkeen taakse.²⁴⁵ Suomessa Ranskan ja Leopoldin välinen kiista kuvattiin niin, että koko maailma tuki AIA:ta (*”Brazza ja Ranska” huutaa koko ranskalainen lehdistö. ”Stanley ja kansainvälinen Afrikan tutkimus” kajahtaa kaikkialta ulkomailta.”*²⁴⁶). Ainoan epäilyksen suomalaisten sydämiin heitti huhu, jonka mukaan Leopoldin oli tarkoitus myydä Kongo englantilaiselle yhtiölle, ja tuonkin kirjoituksen kohdalla on vaikea sanoa epäileekö toimittaja huhun todenmukaisuutta vai Leopoldin motiiveja.²⁴⁷

Kysymys siitä, kenelle Kongo kuului oli myös kansainvälisen oikeuden kysymys. Stanley ja AIA eivät edustaneet mitään valtiota, kun taas Brazza edusti. Ranskalaiset katsoivat, ettei Stanleyllä näin ollen ollut oikeutta vaatia suvereniteettia Kongon ylitse, ainoastaan omistajuutta, joka oli huomattavan eri asia.²⁴⁸ Suomalaisten monarkistisuus tulee ilmi myös siinä, että tätä ei missään vaiheessa pidetty ongelmana, vaan Leopoldin alaisuudessa nähtiin syntyvässä olevan uusi *”mahti mustan maanosan sydämessä, joka joku päivä täytyy tunnustaa Euroopassa.”* Tällä kertaa merkittävää ei ollut eurooppalaisten osapuolten erot, vaan korostettiin, että ne sopimukset, joita AIA oli tehnyt afrikkalaisten kanssa olivat täysin samanlaisia kuin ne, joita Ranska oli tehnyt, ja näissä sopimuksissa *”neekeriruhtinaat”* luovuttivat suvereniteettinsa. Leopoldin lisäksi AIA:n legitimizeetti valtiona oli peräisin afrikkalaisilta monarkeilta.²⁴⁹

245 FAT 5.7.1882 *”Savorgnan de Brazzas forskningar i Central-Afrika”.*

246 HBL 13.10.1882 *”Frankrike i Sydafrika”.*

247 SWL 23.11.1882 *”De Brazza ja Henry Stanley”.*

248 MBL 27.7.1883 *”Kongofrågan”.*

249 FAT 1.12.1883 *”Från Kongo”.*

5 Kuumeesta raivotautiin²⁵⁰

5.1 Kongon unelma särkyä

Vaikka Kongon tilanne nousi lopullisesti yleiseksi keskustelun aiheeksi vasta 1903, niin kutsutun Casementin raportin myötä, niin kritiikkiä Kongon siirtomaavaltaa kohtaan oli esitetty Suomessa, niin kuin muuallakin Euroopassa, jo huomattavasti aiemmin. Näiden kriittisten puheenvuorojen esiinnousemista hidasti kuitenkin Leopoldin harjoittaman propagandan ja sensuurin lisäksi se, että tietty määrä väkivaltaa ja pakkoa oli täysin odotettavissa ja hyväksyttävissä siirtomaan hallinnassa. Kolonialismi nähtiin vaihtokauppana, jossa afrikkalaiset saivat sivistystä ja eurooppalaiset raaka-aineita. Tarvittaessa afrikkalaiset saatettiin pakottaa noita raaka-aineita eurooppalaisille keräämään ilman, että kyseessä oli ihmisoikeusrikkomus.²⁵¹ Näkemys koskee tietenkin vain tiedonvälittäjän roolissa olleita eurooppalaisia valtoja. Suomalaisessa kansansivistyskeskustelussa oli perinteisesti pohjattu näkemukseen, jonka mukaan sivistys saattoi kehittyä vain vapaasta tahdosta. Koska afrikkalaisten infantilisointi oli hyvin tyypillistä 1800-luvun retoriikalle, on kuitenkin syytä todeta, että lastenkasvatuksen kohdalla pakon käyttö oli oikeutettua.²⁵² Suomalaisista näkemyksistä pakon käyttämisestä afrikkalaisten sivistämiseksi on haasteellista muodostaa kuvaa, koska uutisia aiheesta oli vähän. Kuitenkin SWL osoitti huolestusta Kongon hankkeen kritisoimiseen keskittyneen *Le Moniteur du Congon* raportoimista väkivaltaisista pakkotoimista jo vuonna 1885²⁵³. Näkemyksen pitämistä vastadiskurssina vaikeuttaa se, että uutista Suomessa levitti valtion virallinen äänenkannattaja.

Vuoden 1885 jälkeen Kongosta kirjoitettiin Suomen lehdissä yhä jokseenkin säännöllisesti. Ilmitulleista huolenaiheista huolimatta Kongo säilytti asemansa Afrikan El Doradona, vaikka 1880-luvun loppua kohden maan velkaisuudesta kirjoitettiin paljon.²⁵⁴ Negatiivisia uutisia

250 NP otsikoi erään vuosikymmenelle tyypillisen jutun "Rabies colonialis" (19.3.1896).

251 Nelson 1994, 90–91.

252 Kempainen 2001, 201–204.

253 SWL 12.8.1885 "Kongon waltio". *Moniteur du Congon* näkemyksiä käännettiin useampi, mutta muissa näkökulma kritiikkiin oli taloudellinen (NP 21.6.1885 "Moniteur du Congo"; SWL 2.7.1885 "Kongon olot"; NP 29.7.1885 "Kongostaten"). Lehden saama huomio oli kuitenkin merkittävä otettaessa huomioon, että sitä julkaistiin vain neljä ja puoli kuukautta (Cornelis 2007, 134).

254 Esim. NP 4.4.1886 "Stanley om Kongo"; ÅU 5.3.1887 "Kongostaten"; NP 17.4.1889 "Kongos utveckling"; US

alkoi oikeastaan ilmestyä vasta 1890-luvun puolella, jolloin lupaukset loistavasta tulevaisuudesta eivät enää pystyneet tasapainottamaan rahaongelmia. Huhujen mukaan Leopoldin taskut olivat tyhjentyneet ja Kongo tulitaisiin myymään Belgialle.²⁵⁵ Yksi ensimmäisiä Kongoa vastaan laajasti kampanjoineita oli amerikkalainen eversti George Washington Williams, jonka näkemyksistä kerrottiin Uudessa Suomettaressa vuonna 1891.²⁵⁶ Muutamaa kuukautta myöhemmin Hufvudstadsbladet kirjoitti Th. Westmarkin²⁵⁷ kriittisistä näkemyksistä Kongon suhteen.²⁵⁸ Kuvaavaa Leopoldin propagandan murtumista seuranneelle sävymuutokselle oli, että Westmark oli päässyt Nya Pressenin sivuilla jo kaksi vuotta aiemmin, tuolloin kuitenkin otsikolla ”En falsk Kongofarare”, jolloin lehti kertoi, että kyseinen herrasmies oli pidätetty Genevessä, hänen esiinnyttyään valheellisesti Kongon matkaajana. Mitä Westmark tarkalleen ottaen Kongosta oli esitelmässään kertonut ei uutisessa sanottu.²⁵⁹

Kongon kriittisellä taloustilanteella oli oma roolinsa väärinkäytöksiä ilmi tulemisessa. Ensin Ranska esitti Kongoa kohtaan syytöksiä²⁶⁰ ja myöhemmin Kongokomppania ja Kongon vapaa valtio ajautuivat riitaan, kun Vapaa valtio pyrki muodostamaan valtionmonopolin norsunluukaupalle tervehdyttääkseen talouttaan. Tällöin Komppania alkoi esittää julkisia syytöksiä valtion viranomaisten sopimattomasta käytöksestä paikallista väestöä kohtaan. Syytökset noteerattiin lehdissä ja niitä myös pidettiin ilmeisen uskottavina, mutta ajankohta osoittautui epäsuotuisaksi, sillä vararikon partaalla oleva siirtomaa ajautui samana vuonna sotaan sansibarilaisen orja- ja norsunluukauppiaan Tippu Tipin kanssa. Kongon eurooppalaiseen kohdistunut uhka sai huomattavasti enemmän palstatilaa kuin Kongon olosuhteet. Nya Pressenin artikkelissa mainittiin kyllä syytökset, mutta jutun varsinainen

5.11.1889 ”Kongo Belgian siirtomaaksi”; NP 8.3.1890 ja 10.3.1890 ”Kongobanan”.

255 HBL 6.9.1892 ”Kongostatens framtid”.

256 US 13.6.1891 ”Paljastuksia Kongosta”. Paljastuksien lähteeksi mainitaan ”eversti Willems”.

257 Westmarkin kertomuksia on tietysti mahdoton varmentaa lehdistöaineiston perusteella, mutta varmaa on, että hän todella palveli Kongossa. Belgialainen Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer on kerännyt matrikelin kaikista Kongossa palvelleista ulkomaalaisista, josta myös Westmark löytyy. (http://www.kaowarsom.be/en/notices_westmark_theodore).

258 HBL 10.8.1891 ”Civilisationens framfart i Afrika”. HBL kertoo Westmarkin olevan saksalainen, mutta todellisuudessa kyse lienee ruotsalaisesta Theodor Westmarkista, joka oli kuulunut Stanley'n seurueeseen tämän 80-luvulla tekemillä matkoilla ja keräsi myöhemmin huomiota kritisoimalla Stanley'n metodeja. Westmark esiintyi myös Suomessa aiheenaan ”15 kuukautta ylä Kongon ihmissyöjien seassa ja Stanley'n skandaali”. (ks. Turun Lehti 11.4.1893).

259 NP 29.12.1889 ”En falsk Kongofarare”.

260 US 26.7.1892 ”Kongo-waltion ja Ranskan väli”.

kärki ei niihin kohdistunut, vaan siihen uhkaan, jolle velkainen Kongo arabien taholta altistui.²⁶¹ Kyse oli pitkään jatkuneesta diskurssista, jossa Kongo kuvattiin sivistyksen etuvartiona, joka oli sekä ulkoisen että sisäisen uhkan alainen. Esimerkiksi FAT kuvasi vuonna 1884 kapinoineet kongolaiset työläisiksi ja koneensärkijöiksi ja siten rinnasti heidät sosialisteihin²⁶².

Paljastukset kuitenkin jatkuivat, ja vuonna 1893 huomiota herätti *Aux Belges! Vérités sur le Congo par un Echappé an massacre de l'Expédition Hodister* -nimisen kirjasen julkaisu, jossa julmuuksia ilmeisesti kuvailtiin hyvinkin yksityiskohtaisesti.²⁶³ Kongonvastaisen liikkeen synnylle keskeiseksi nähty Stokesin tapaus sattui vuonna 1895. Kyseisen vuoden tammikuussa Kongon vapaavaltiossa työskennellyt irlantilainen norsunluu- ja asekauppias Charles Stokes hirtettiin epäiltynä aseiden myymisestä arabialaisille kapinallisille. Stokesin tapauksen todellinen kulku on jokseenkin epäselvä, mutta tiedetään kuitenkin, että tämä entinen lähetyssaarnaaja oli ”villiintynyt” – hän oli mennyt naimisiin afrikkalaisen naisen kanssa ja oli kotiutunut kongolaiseen kylään. Euroopassa hän ei siis ollut juuri kenenkään erityisessä suosiossa, ja kohtalokkaaksi Kongon vapaavaltiolle ei osoittautunutkaan hänen teloittamisensa, vaan tapahtuman jälkikäteinen ja epäonnistunut peittely, jonka myötä erinäisten tahojen jo vuosia esittämät syytökset sensuurista saivat uutta uskottavuutta.²⁶⁴

Suomalaisen lehdistön näkemys Kongosta oli muuttunut enimmäkseen negatiiviseksi ja epäileväksi jo muutamia vuosia ennen Stokesin tapausta. Lehdistön näkökulmasta mestausjuttu olikin vain merkittävin siinä paljastuksien joukossa, joita Kongosta 1890-luvulla saapui ja joiden myötä Kongosta käydyn keskustelun sävy muuttui olennaisesti. Tulevaisuuteen suuntautuneet toiveet, joissa Kongosta ajateltiin voivan tulla jopa minkä tahansa eurooppalaisen maan vertainen sivistysvaltio,²⁶⁵ muuttuivat kertomukseksi maasta, jossa eurooppalaiset sortuivat itse barbariaan. Aiemmin vallinnut käsitys oli ollut, että

261 NP 27.8.1892 ”Läget i Kongostaten”.

262 FAT 29.3.1884 ”Kongo”.

263 HBL 2.9.1893 ”Aflöjande från Kongo”.

264 Louis 1965.

265 Tätä kaikkein pisimmälle käynyttä optimismia ei ole löydetävissä uutisissa, mutta lehdissä julkaistiin myös joitakin tulevaisuuteen sijoittuneita jatkokertomuksia, joissa Kongon tulevaisuus piirtyy tähän tapaan. (esim. PL 27.10.1895 ”Hra Samba-Ahmet”)

eurooppalainen sivistys, johon liittyi lähes uskonnollinen sisäänkirjoitettu todistusvoima, voitaisi barbarian ja leviäisi ympäri Afrikan. Nyt huoleksi tuli päinvastainen ilmiö, eli että barbaria saastuttaisi eurooppalaiset Afrikassa.²⁶⁶

Tämä näkyi ennen kaikkea siinä, että Kongon hallinnossa nähdyt epäkohdat olivat ongelmia, jotka oli perinteisesti nähty afrikkalaisina ilmiöinä: orjuus, moniavioisuus ja kannibalismi. Kongoa koskeva puhe määräytyi pitkälti jo aiemmin vallalla olleiden diskurssien mukaan, mikä näkyy siinä, että orjakaupan tukeminen ja haaremien pitäminen olivat syytöksiä, joita oli esitetty jo kymmenen vuotta aiemmin brittejä ja ranskalaisia vastaan.²⁶⁷ Kongon paljastuksista ainoa alkuperäinen olikin kannibalismia koskeva, joka oli luonnollisesti aiemminkin liitetty primitiivisiin ihmisiin, mutta joka ilmiönä nyt laitettiin ensimmäistä kertaa eurooppalaisen kansan syyksi. Kongon yhteydessä belgialaisia toimihenkilöitä syytettiin kannibaalien käyttämisestä järjestyksenvalvontatehtävissä, mikä johti silpomiseen rangaistuskäytäntönä.²⁶⁸ Kevin Dunnin mukaan kannibalismisyytöksiä kautta kyseenalaistettiin belgialaisten kyky ja tahto sivistää kongolaiset. Syytöksen kautta pystyttiin kuvaamaan belgialaiset vain ”huonoiksi siirtomaaisänniksi” vaarantamatta sivistystehtävän oikeutusta muille Euroopan maille.²⁶⁹

Vanhojen diskurssien toistumisen voi nähdä niin, etteivät Kongon tapahtuman suuresti muuttaneet näkemyksiä kolonialismista. Toinen mahdollinen tulkinta on kuitenkin se, että vanhojen moitteiden kierrättäminen oli tietoinen tapa tuoda esille Leopoldin hankkeen tekopyhyttä. Kongon vapaavaltion perustamiskäskeyt olivat olleet humanitaarisuus ja kaupan tasapuolisuus, joiden yhteissanoma oli ollut, että sivistyksen tulisi olla prioriteeteista korkeammalla kuin voitontavoittelun. Orjuus ja kannibaalien palkkaaminen toivat ilmi sekä humanitaarisuutta että voitontavoittelua koskeneiden lupausten pettämisen.

”Kun hr Murphy ja hr Sjöblom protestoivat näitä julmuuksia komissaarille, vastasi hän, että se oli ainoa tapa kontrolloida, kuinka sotilaat käyttivät panoksia. Ja

266 Esim. Dunn 2003, 53.

267 NP 5.8.1885 ”Slaflhandel och slafveri”.

268 US 20.5.1897 ”Kongowaltio”.

269 Dunn 2003, 53–55.

kenraalikuvernööri sanoi asiaa koskevassa puheessa, ettei sillä voinut olla suurta merkitystä, kuinka kuollutta ruumista kohdeltiin. Ei, vasta kun tämä julma käytäntö tuli tunnetuksi Euroopassa ja siellä herätti syvää vastenmielisyyttä, alkoi vapaa valtio taistella käytäntöä vastaan. Ja tämä on tehty siihen tapaan, että komissaari julkisesti kielsi sotilaita leikkaamasta kuolleiden alkuasukkaiden käsiä irti. Mutta salaisesti he ovat saaneet käskyn pakottaa alkuasukkaat tuomaan niin paljon kumia kuin mahdollista ja hankkimaan, tarpeen vaatiessa, asiaan kuuluvaa kunnioitusta ampumalla joitakin alkuasukkaita – mutta heidän käsiään he eivät saa irtileikata!”²⁷⁰

Tekopyhyttä korostettiin monessa eri artikkelissa. Nya Pressen otsikoi paljastukset *”Huru belgierna ”civilisera” Kongostaten”* ja kirjoitti vielä myöhemmässä artikkelissa: *”Talvella julkaisi ruotsalainen lähetyssaarnaaja Sjöblom [...] artikkelin, jossa hän teki monia hämmästyttäviä paljastuksia eurooppalaisten edistyksestä [framfart] Kongossa.”*²⁷¹ Tekopyhyden puitteissa suoritettiin myös eri sivilisaatioiden kuvauksissa harvinaisia roolien vaihdoksia. Orjuus, moniavioisuus ja kannibalismi ovat kaikki piirteitä, jotka voidaan löytää myös Afrikassa toimineiden arabialaisten orjakauppiaiden kuvauksista. Tätä korostaa esimerkiksi ”haaremin” käsite belgialaisten toimihenkilöiden seksielämästä puhuttaessa. Samoin myös kannibaalien käyttäminen *”julmilla ja verenhimoisilla ryöstöretkillä”* oli piirre, joka liitettiin arabeihin²⁷². Tarkoitus oli kyseenalaistaa julkilausuttu tehtävä vapauttaa Afrikka arabialaisten orjakauppiaiden ikeen alta osoittamalla, että itse asiassa eurooppalaiset olivatkin päätyneet ottamaan heidän paikkansa.

Juuri roolien vaihdokset olivat siirtomaaskandaalin näkyvin vaikutus diskurssin tasolla. Nya Pressen oli tuonut eurooppalaisten ja arabien toimien yhtäläisyydet ilmi jo vuonna 1892, kirjoittamalla arabikapinan yhteydessä, että *”arabit käyvät koston tielle yhtä häikäilemättömästi kuin . . . kyllä, niin voi sanoa, kuin eurooppalaiset valloitusretkelle.”*²⁷³ 1890-luvun ihmiselle vielä pidemmälle menevä kritiikki oli eurooppalaisten ja afrikkalaisten roolien kyseenalaistaminen: *”Ei ole uutinen, että eurooppalaiset Afrikassa usein käyttäytyvät*

270 NP 8.7.1897 ”Våldsdåden i Kongo”.

271 NP 8.7.1897 ”Våldsdåden i Kongo”.

272 Sama.

273 NP 27.8.1892 ”Läget i Kongostaten”.

*kuin villit "kapinoivia" neekereitä kohtaan, kun he eivät vapaaehtoisesti luovu omistuksistaan ja tee orjatyötä valkoisille "hyväntekijöilleen".*²⁷⁴ Vielä selvemmin tämän toi ilmi Hufvudstadsbladet, joka puolestaan kommentoi jo vuonna 1891 haaremeita toteamalla, että "[Kun] yksi luutnantti valtion laskuun pitää täydet viisi neekeritärtä sisältävää haaremia, täytyy kysyä, kuka oikein kulkee sivistyksen etujoukoissa, eurooppalaiset vai mustat."²⁷⁵ Liian pitkälle meneviä tulkintoja roolien vaihdoksista ei kannata tehdä, sillä kyse oli ennen kaikkea retorisesta tehokeinosta. Samalla se kuitenkin osoittaa, että usko eurooppalaisen sivistyksen voimaan horjui.

Tästä kertoo myös se, että roolien vaihdoksia ei yksilöity belgialaisiin, vaan kysyttiin kulkeeko sivistyksen etujoukoissa *eurooppalaiset* vai mustat. Samoin Päivälehti otsikoi oman paljastusjuttunsa "Kuinka siirtomaita hallitaan"²⁷⁶. Yleistävää kieltä voi tulkita monin eri tavoin. Voidaan ajatella, että sen taustalla olivat aikaisemmat syytökset esimerkiksi orjakaupasta ja haaremeiden pitämisestä, ja lukija haluttiin saada uskomaan, että Kongon käytännöt olivat yleisiä kaikissa siirtomaissa. Tämä tulkinta kuitenkin jättää huomiotta, että Kongosta kirjoitettiin suurin kirjaimin juuri sen takia, ettei mitään täysin vastaavaa ollut koskaan tullut ilmi. Toisaalta voidaan ajatella, että kenties suomalaiset eivät kyenneet tai halunneet eritellä eri Euroopan valtojen käytäntöjä siirtomaiden hallinnossa. Aineisto ei kuitenkin muilta osin tue tätä näkemystä, sillä esimerkiksi Ranskaa ja Britanniaa vastaan esitetty kritiikki oli lähtökohdiltaan erilaista. Kolmas, ja mielestäni uskottavin tulkinta on, että yleistävää kieltä käytettiin, koska koloniaalinen projekti nähtiin pohjimmiltaan yleiseurooppalaiseksi ja yhteistoiminnalliseksi. Tässä mielessä siis Suomessa tapahtui jo 1890-luvulla se, mitä britit pelkäsivät 1900-luvun alussa, eli Kongon tapahtumat johtivat koko eurooppalaisen sivistystehtävän kyseenalaistamiseen.

Kongon paljastukset johtivat selvästi havaittuun diskurssin muutokseen. Aiemmin afrikkalaisia oli kuvattu luonnon (geenien, ilmaston, jne.) uhrina, mutta Kongon tapahtumien myötä afrikkalaiset nähtiin ensimmäistä kertaa eurooppalaisten uhreina. Tästä johtuen myös

274 NP 24.10.1895 "Huru belgierna "civilisera" Kongostaten".

275 HBL 10.8.1891 "Civilisationens framfart i Afrika".

276 PL 18.9.1896 "Kuinka siirtomaita hallitaan".

Kongon kapina kuvattiin huomattavasti ymmärrettävämpänä kuin yksikään aikaisempi siirtomaakapina, lukuunottamatta ensimmäistä buurisotaa.²⁷⁷ On kuitenkin tärkeää huomata, ettei naturalistis-deterministinen diskurssi hävinnyt, vaan Kongon tapahtumien nähtiin johtuvan siitä, että eurooppalaiset olivat sortuneet hirveyksiin Afrikan olosuhteiden vaikutuksen alaisena. Tässäkin voi nähdäkseni havaita orastavan kulttuuripessimismin piirteitä: eurooppalaiset eivät kyenneetkään tieteen avulla vapautumaan luonnon kahleista.

Kongon kapinan nähtiin olevan suora seuraus belgialaisten harjoittamasta julmuudesta. Kuten muidenkin siirtomaakapinoiden kohdalla syy oli ennen kaikkea epäonnistuneessa hallinnossa, ei siirtomaajärjestelmään sisäänrakennetusta epäoikeudenmukaisuudesta tai miehitysvallan nationalistisesta vastustamisesta. Olennainen ero aikaisempiin hallinnollisiin virheisiin oli se, että kyse ei tällä kertaa ollut ajattelemattomuudessa, harkinnan puutteesta tai huonoissa tiedoissa, joihin oli nähty ratkaisun olevan hallinnollisen rationaliteetin lisäämisessä eli emämaan ja kolonian välisten suhteiden tiukentamisessa. Sen sijaan ongelma oli eurooppalaisten luonteessa. Eurooppalainen tiede oli objektiivista ja rationaalista joten oli ajateltu, että eurooppalaiset olivat itsekin luontaisesti objektiivisia ja rationaalisia²⁷⁸. Kongon kohtalo osoitti, ettei näin ollut.

Orjuuden, moniavioisuuden ja kannibalismin lisäksi merkittäväksi ongelmaksi koettiin sensuuri. Aineistossa oli jopa sellaisia artikkeleita, joissa ei eritelty lainkaan sitä, mitä sensuurilla oli pyritty peittämään, vaan moitteet kohdistuivat yksinomaan peittelyyn²⁷⁹. Todennäköisesti korostuksen taustalla oli Suomessa 1890-luvun alussa kiristynyt lehdistösensuuri²⁸⁰. Tämä piirre, samoin kuin Leopoldin tekopyhyyttä korostanut diskurssi, loivat kuvan, jossa kongolaisten lisäksi uhreja olivat myös eurooppalaiset, joita Leopold oli onnistunut pettämään. Neljäs Kongon paljastus koskikin sitä, että belgialaiset olivat valehdelleet Kongon ilmaston sopivuudesta eurooppalaisille ja vääristelleet valkoihoisten kuolleisuuslukuja maassa²⁸¹. Vaikka Kongon paljastukset nostivat esille aiempaa kriittisempiä

277 NP 24.10.1895 "Huru belgierna "civilisera" Kongostaten"; US 13.7.1898 "Kapina Itä-Kongossa".

278 Arnold 2000, 212.

279 US 26.9.1895 "Tila Kongossa".

280 Leino-Kaukiainen 1984, 52–54.

281 PL 29.10.1896.

äänensävyjä imperialismin suhteen, säilyi diskurssi kuitenkin yhtä eurosentrisenä kuin se oli aiemminkin ollut. Tässä suhteessa suomalainen anti-imperialismi noudatteli yleiseurooppalaista linjaa.

Lopuksi on vielä syytä mainita, ettei kyvyttömyys luopua eurosentrisestä näkökulmasta ollut absoluuttista, kuten vuosisadan viimeisenä vuonna Hufvudstadsbladetissa julkaistu erään ”ruotsalaisen upseerin” kirjoittama artikkelipari osoittaa. Kirjoittajan julkilausuttu aikomus oli murtaa afrikkalaisia koskevia myyttejä ja stereotypioita, koskien ensinnä moniavioisuutta ja toiseksi kannibalismia. Kirjoittaja ei kieltänyt ilmiöiden olemassaoloa, vaan pyrki varsin modernilla tavalla selittämään ilmiöiden taustalla olevaa kulttuurista rationaliteettia. Moniavioisuutta käsittelevässä artikkelissa hän suoritti myös vertailua naisen asemassa afrikkalaisessa ja eurooppalaisessa yhteiskunnassa, mutta tätä lukuunottamatta kirjoittaja pyrki ennen kaikkea ymmärtämään näitä ilmiöitä sen yhteiskunnan ehdoilla, johon ne kuuluivat.²⁸²

5.2 Saksalaisia, ranskalaisia ja englantilaisia skandaaleja

Kongon tapahtumat ovat muodostuneet yleisessä historiakäsityksessä tunnetuimmaksi siirtomaaskandaaliksi, mutta se ei suinkaan ollut ainutlaatuinen lajissaan 1890-luvulla. Skandaalien yleistymisen taustalla oli aitoa humanitaarista huolta alkuasukkaiden kohtelusta, joka välittyi julkiseksi keskusteluksi tietoyhteysien parantuessa ja siirtomaiden hallinnon kehittyessä, mutta myös poliitikkoja, jotka ymmärsivät skandaalien arvon. Tässä ei ollut mitään uutta koska, kuten aiemmin on todettu, suurvallat syyttivät toisiaan varsinkin orjakauppaan osallistumisesta jo 1870-luvulla. Ero aiempaan syntyi siitä, että eurooppalaiset olivat nyt paljon eksplisiittisemmin vastuussa murhista, ruokkimisista ja silpomisista, kun orjakauppaan ja erityisesti orjanmetsästyksen liittyneet julmuudet oli laitettu arabien vastuulle ja eurooppalaisten rooli tässä oli artikuloitu abstraktisti ”orjakaupan tukemisena”.

Stokesin tapausta edeltävä siirtomaaskandaali tuli saksalaisesta Kamerunista vuodenvaihteessa 1893–94. Joulukuussa lehdet kertoivat, että saksalaiset eivät olleet

²⁸² HBL 9.3.1899 ”Familjelif under ekvatorn”; HBL 30.3.1899 ”Människoäteriet i Kongo”.

onnistuneet lakkauttamaan orjuutta siirtomaassaan, mikä seurasi vielä perinteistä ja abstraktia diskurssia eurooppalaisten roolista orjakaupassa. Huhut saksalaisten höyrylaivayhtiöiden osuudesta kaupassa herättivät kuitenkin epäilyksiä ja asiasta käynnistettiin tutkinta.²⁸³ Samoihin aikoihin siirtomaahallinnon palveluksessa olleet dahomeylaiset sotilaat nousivat kapinaan, joka kukistettiin nopeasti. Tässäkään ei ollut mitään kovin poikkeavaa – sota kuului niiden lukuisien kapinoiden joukkoon, jotka olivat liian vähäpätöisiä ja lyhytkestoisia herättääkseen keskustelua sen syistä.²⁸⁴ Helmikuussa Saksan sisäinen tutkinta valmistui, joka vahvisti, että höyrylaivayhtiö Wölder & Bohm oli välittänyt orjia Dahomeyn kuninkaalta Kongon vapaavaltiolle.²⁸⁵ Saksalaisten osuus orjakaupassa kietoutui Kamerunin kapinaa koskevan uutisen kanssa yhteen ja synnytti skandaalin lehtien kertoessa, että kapina oli syttynyt, koska Kamerunin virkaatekevä kuvernööri Heinrich Leist oli ruoskittanut sotilaiden vaimoja. Kuten Uusi Suometar asian ilmaisi: *”Ei siinä kyllä, että he, kuten nyt on todistettu ja virallisesti tunnustettu, pitävät orjia ja harjoittavat orjakauppaa; he vielä räökkäävät orjiaan.”*²⁸⁶

Samoin kuin Kongon skandaalissa reilua vuotta myöhemmin kyse oli paikallisten väärinkohtelusta. Kamerunin skandaalin alkaessa painopiste oli kuitenkin yhä perinteisessä orjakaupassa, johon liitettiin adjektiiveja kuten ”kauhistuttava” ja ”häpeällinen”, mutta jonka kuvaukset olivat kuitenkin vain toteavia (tai, lähetyssaarnaajan kynästä peräisin ollessaan, kristillistä velvollisuudentunnetta herätteleviä). Uutta kirjoittamisen tyyliä edusti erään Kamerunissa toimineen virkamiehen päiväkirja, josta julkaistiin näytteitä Päivälehdessä. Arabien ja afrikkalaisten tavasta kohdella orjiaan oli julkaistu värikkäitä kuvauksia jo vuosikymmeniä, mutta eurooppalaisen ”sisältöpäin” kirjoittama kuvaus oli uutta ja muutti esityksen muotoa.

”Asessori Wehlan johti sotaretkeä kapinallisia vastaan. Ainakin sen mukaan, mitä minulle on kerrottu, antoi tämä sotamiehilleen käskyn polttaa kapinallisten alkuasukkaiden kylät ja leikata päät poikki kolmelta naiselta, jotka he oliivat

283 US 28.12.1893 ”Orjuus Kamerunissa”.

284 US 4.1.1894 ”Kapina Kamerunissa”.

285 US 8.2.1894 ”Hampurien orjakauppiat”.

286 US 9.2.1894 ”Sotilaskapina Kamerunissa ja syyt siihen”.

onnistuneet saamaan kiinni. Wirallisesti kerrottiin, että sotawankien luku oli noin puoli toista sataa. Tämä ei ole totta. Ei saatu kiinni muuta kuin noin kaksitoista tai wiisitoista kapinallista ja nämä oliwat melkein kaikki naisia, wanhuksia ja lapsia. Ne pantiin kahleisiin ja ajettiin piiskalla eteenpäin niin kuin karjaa. Kolme niistä kuoli suorastaan nälkään ihan saksalaisen lipputangon ääreen.

”[...] Osa wangeista on useita päiwiä peräkkäin niin kowasti ollut sidottuna sotalaiwa ”Sodenin”, hallituksen laiwan, kaiteeseen että wankien jäseniin on syntynyt werihaawoja, jotka kowassa päiwänhelteessä rupesiwat mätänemään. Wangeille ei annettu mitään juotawaa. Kun poloiset jo oliwat kuolemaisillaan ammuttiin ne kuin petoeläimet.

”31 p. maalisk. Nyt on Wehlan palannut uudelta retkeltä. Tällä kertaa hänellä ei ole mitään wankeja mukanaan ja hän on päiwällispöydässä selittänyt mikä siihen on syynä. ”Nehän kuitenkin kaikki kuolewat täällä; sen wuoksi olen heti antanut surmata heidät” Lisäksi hän nauraen kertoi kuinka hänen sotamiehensä owat keksineet sukkelan tawan nylkeä wankiensa pääkallot ja kuinka semminkin yksi näppärästi toimittaa tämän tempun. He siwaltawat weitsellään pitkin leukaa, tarttuwat hampaillaan nahkaan ja nylkewät yhdellä kertaa pois nahkan kaswoista ja pääkallosta.

[...]

”Muuan neekeri, nimeltä August Bell, saapui oikeuteen. Hän oli syytetty taskukellon warkaudesta. Tuomari sanoi hänelle: ”Ellet tunnusta saat 50 piiskanlyöntiä”. Mies wastasi ettei hän ole kelloa ottanut. Pikemmittä mutkitta wiettiin hän silloin ulos, sai nuo 50 lyöntiä ja tuotiin jälleen sisään. ”Tunnustatko nyt?” kysyi tuomari. – ”Nyt minä tunnustan”, wastasi mies parka. Hän tuomittiin silloin kuuden wuoden wankeuteen, 100 markan sakkoihin sekä saamaan 15 piiskanlyöntiä joka kuukauden ensimmäisenä lauwantaina. Samana päiwänä sai hän wielä 30 lyöntiä siitä että hän kiertelemällä wastasi hänelle tehtyihin kysymyksiin kun pöytäkirja oli allekirjoitettawana. Ainoastaan se joka tietää minkälainen wirtahewonnahkainen piiska on, saattaa käsittää minkä näköiseltä neekeriparka näytti saatuaansa nuo 80 lyöntiä. Raaka hakattu biffi on siinä suhteessa parhain wertaus.

”[...] Kerrotaan esim. että kolme wankia on hirtetty. Sen asian laita on niin, että

retkikunnan johtaja asessori Wehlan jätti nuo kolme wankia sotamiehilleen, että nämä saisiwat huwiksensa tappa ne. Laiwan koneenkäyttäjä kertoo tästä ”huwituksesta” seuraawata: Sotamiehet pilkkoiwat ja leikkeliwät weitsillänsä palasiksi onnettomat neekerit siksi että muka asessori oli nimenomaisesti kieltänyt ampumasta heitä.

”13 p. elok. Eilen illalla kuwernööri Leist tuotti kaksi naista wankilasta asuntoonsa. Toinen niistä oli kaunis N'gombe. Naiset jäiwät hänen asuntoonsa koko yöksi ja wiettiin wasta aamulla takaisin wankilaan. N'gombe sai lahjaksi 5 markkaa. Luutnantti Rerroth, joka palwelee ”Kotka” nimisellä sotalaiiwalla, oli samana yönä kuwernöörin wieraana.”²⁸⁷

Aiemmin erillisinä uutisina esiintyneet huhut valtioiden osallisuudesta orjakauppaan ja yksittäisten seikkailijoiden tekemistä murhista yhdistyivät näissä skandaaleissa. Ylläolevassa kuvauksissa on elementtejä, jotka liittävät julmuudet suoraan saksalaiseen hallintoon, vaikka kuvauksen keskiössä on Wehlan (ja viimeisessä kappaleessa Leist). Ensimmäinen näistä on tietysti Wehlanin asema siirtomaassa, hän on tuomioistuimen asessori. Runollisempi elementti on saksalainen lipputanko, valtiovallan symboli, jota vastaan nälkiintyneet vangit kuolevat, minkä luomaa vaikutelmaa vahvistetaan vielä inhorealisticella näytöksellä sotalaiva Sodenin kannelta, jonka erikseen mainitaan olevan hallituksen laiva. Kuvaus Wehlanista kerskumassa teoillaan päivällispöydässä käytännössä tuo ilmi teon julkisen luonteen, ja asettaa kaikki kuulijat yhtäläillä vastuuseen. Tekojen julkisuus olikin yksi saksalaisten²⁸⁸ siirtomaaskandaalien piirteitä. Oli häpeällistä, että tiettyjen yksilöiden toimintatavat olivat olleet siirtomaassa yleisesti tiedossa, mutta niihin ei oltu puututtu, jonka myötä ongelma nähtiin myös laajemmaksi kuin vain Wehlania tai Leistia tai muita skandaalin nostattaneita yksilöitä koskevaksi: kyse oli koko siirtomaajärjestelmän kyseenalaistavasta ilmiöstä. Mielenkiintoista on kuitenkin, että toisin kuin Kongon kohdalla, jossa belgialaiset yleistettiin eurooppalaisiksi, säilyivät saksalaiset saksalaisina, luultavasti koska Saksan siirtomaatoimintaa ei yhdistetty yhtä laajasti kristillisyyden innoittamaan yleiseurooppalaiseen sivistystyöhön.

287 PL 19.4.1894 ”Lisäpaljastuksia Kamerunin oloista”.

288 Ranskalaisista ja englantilaisista skandaaleista julkisuus ei ole yhtä korostetussa asemassa, mutta näistä on olemassa vain yksittäistapauksessa, jotka ovat muiltakin osin erilaisia. Kongon skandaalissa puolestaan kyse ei missään vaiheessa ollut yksittäisestä henkilöstä, vaan koko järjestelmästä.

Saksan lyhyt aikakausi siirtomaavaltana oli ylipäätään väärinkäytösten värittämä. Wehlanin ja Leistin tapausta seurasi tutkimusmatkailijana Euroopan laajuisesti tunnetuksi tulleen Carl Petersin toiminnan selvittely vuonna 1896. Petersiä vastaan esitetyistä syytöksistä keskiöön nousi kaksi hirttotuomiota, joita hän oli ollut antamassa, ensimmäinen palvelijalleen ja toinen rakastajatterelleen. Lehdistön mukaan palvelijalla ja rakastajatterella oli ollut suhde ja Peters oli hirtättänyt heidät mustasukkaisuudesta. Varsin ilmeinen yritys syventää häväistystä oli huhu, jonka mukaan Peters olisi ollut naimisissa rakastajattarensa kanssa ”muhamettilaiseen tapaan” ja väittänyt, että islamin lain mukaan hänellä oli oikeus tappaa nainen uskottomuudesta.²⁸⁹

Vuosi 1896 oli suoranainen painajainen saksalaiselle siirtomaahallinnolle ja Petersin tapausta seurasi vielä kaksi muuta skandaalia. Ensimmäinen koski saksalaisen plaantasiyhtiön johtajaa Friedrich Schröderiä ja oli makaabereine kuvauksineen luonteeltaan samanlainen julmuustapaus kuin aiemmatkin²⁹⁰. Jälkimmäinen puolestaan oli korruptio- ja nepotismiskandaali Kamerunin uuden kuvernöörin Jesko von Puttkamerin ympärillä, joka oli Saksan ulkoministeri Robert von Puttkamerin poika²⁹¹. Tapaus ei herättänyt Suomessa vastaavaa mielenkiintoa kuin pahoinpitelyjen hurmeiset kuvaukset – tapauksesta kirjoitettiin vain yksi täysimittainen uutinen, joka levisi useampaan lehteen. Ylipäätään skandaalien vaikutusta, lukuun ottamatta Wehlanin ja Leistin tapausta, vaimensi siirtomaa-asioita aina vaivannut tiedonpuute. Useimmiten lehdet joutuivat skandaalia ylläpitääkseen kirjoittamaan samat paljastukset uuteen muotoon tai keskittymään huomattavasti vähemmän mehukkaaseen poliittiseen ja oikeudelliseen prosessiin, joka tapauksesta käynnistyi. Poliittisuus oli toki myös osa skandaalien luonnetta. Carl Peters esimerkiksi tuskin oli täysin väärässä todetessaan, että hänen toimistaan – neljä vuotta vanhojen todisteiden perusteella – noussut kohu oli poliittinen noitavaino²⁹².

289 US 19.3.1896 ”Uusi saksalainen siirtomajuttu”.

290 Esim. HBL 30.7.1896 ”Ny tysk-afrikansk skandal”; HBL 4.8.1896 ”De tyska grymheterna i Afrika”; NP 8.8.1896 ”Till Schröders meritlista”.

291 HBL 16.8.1896 ”Den nyaste tyska kolonialskandalen”.

292 US 21.3.1896 ”Petersin juttu”; NP 25.3.1896 ”Dr Peters försvarar sig”. Toisin kuin Wehlanin, Leistin ja Schröderin tapaukset Petersin juttu ei saanut alkuaan silminnäkiätodistajista, vaan hänen omaan, vuonna 1891 julkaistuun kirjaansa, *Die deutsche Emin-Pascha-Expedition*, sisältyneistä kuvauksista.

Siirtymistä eurooppalaisen sivistyksen epäkohtien abstraktista kuvauksesta konkreettiseen voidaan selittää samalla pragmaattisella mallilla kuin lähetyssaarnaajien oman työnsä kuvausten muutosta. Lähetyssaarnaajien kuvaukset Ambomaasta 1870-luvun alussa olivat julistavia, ja samoin myös kuvaukset imperialismista olivat 1880-luvulla julistavia. Tapahtumakulku kuvattiin sivilisaatioiden (tai sivistyksen ja barbarian) väliseksi taisteluksi, jolla oli sotilaallinen, eettinen ja rodullinen ulottuvuutensa. 1890-luvulle tultaessa taistelu oli kuitenkin pääasiassa voitettu, joten huomio siirtyi hallintoon, jonka tehtävä oli tuoda sivistys alkuasukkaille. Afrikkaa valloitettaessa sodankäynti ja esimerkiksi Henry Stanleyn harjoittama selviytymistaistelu alkuasukkaita vastaan oli ollut hyväksyttävää, mutta 1880-luvun lopulla oli jo siirrytty vakiintuneeseen siirtomaavaltaan. Kuten valtiovallan symbolit tekstinäytteessä osoittavat, siirtomaat olivat nyt osa sivistynyttä valtakuntaa, eivät ulkoisia miljöitä, joihin valtio kohdisti tarmonsä. Tämä tarkoitti, että myös väkivalta muuttui itsepuolustuksesta rikokseksi. Toisaalta, kuten Esmé Cleall, on kirjoittanut, väkivallan ymmärtäminen rikolliseksi myös korosti sen poikkeuksellisuutta²⁹³. On kuitenkin todettava, että saksalaisten skandaalien yhteydessä poikkeuksellisuus vaikuttaa rakentuneen pikemminkin emämaan ja siirtomaan välisenä erona, kuin siirtomaan tavallisten eurooppalaisten ja rikollisten ”toisten” välille. Tämä oli myös Carl Petersin virallinen puolustus skandaalinsa seksuaaliselle puolelle:

”Voidakseen ilmaista mielipiteen Afrikasta ja afrikkalaisista olosuhteista, täytyy olosuhteet ainakin tuntea sellaisina kuin ne todellisuudessa ovat. Ilmasto, trooppinen luonto, kaiken älyllisen ja tähdellisen seuraelämän puute, jatkuva fyysinen houkutus ja kaikki ylitsevuotava aika – kaikki tämä täytyy ottaa huomioon; ja varmasti joku silloin miettii tapahtuuko luomiskertomus siellä uudestaan, ja josko joku joskus antaa vietellä itsensä vastaanottamaan omenan joltakin kauniilta Eevalta.”²⁹⁴

Toisaalta skandaalien kuvauksia voi lähestyä esteettisesti. Tällöin keskeistä on kirjoittajan todistajuus ja silminnäkiyys. Aiemmin tyyliä, jossa kirjoittaja lainaa katseensa lukijan käyttöön oli käytetty tutkimusmatkojen kuvauksissa, joissa keskiössä oli luonto, mutta nyt

293 Cleall 2012, 150.

294 NP 25.3.1896 ”Dr Peters försvarar sig”.

samaa tyyliä sovellettiin veritekojen kuvauksessa. Yksityiskohtaiset luonnonkuvaukset korvautuivat inhorealisticilla kuvauksilla siirtomaiden väkivallasta. Julmuuksien uhrin samoin kuin luonto aiemmin ei puhu teksteissä itse, vaan heidän kohtaloitaan välittävät kirjoittaja itse sekä hänen haastattelemansa, oletettavasti eurooppalaiset, silminnäkijät. August Bell on tässä poikkeus, mutta tilanne, jossa hän näin tekee – tuomarin esittäessä kysymyksiä – on paikka, jossa vaikeneminen olisi aktiivisempaa kuin puhuminen. Kaikessa dramaattisuudessaan kuvaus ei tee mainintaa edes itkusta tai tuskanhuudoista. Afrikkalaisten asema kuvauksissa oli yhä välineellinen tai symbolinen. Mutta minkä symboleita he olivat? Aiemmin he olivat symboloineet menneisyyttä ja luonnontilaa, josta eurooppalaiset olivat irtautuneet. Luonnontilan yksi piirre oli ollut ruumiillisuus ja jopa lähetyssaarnaajien kuvauksista saattoi löytää viittauksia afrikkalaisten seksuaalisuuteen. Kamerunin kuvauksessa ruumiillisuus sai uuden tulkinnan.

Kolonialismin alussa afrikkalaisen ruumiin tarkoituksena nähtiin työn tekeminen, joka oli osa orjuuden pitkää perintöä. On vaikea sanoa, kuinka yleisesti hyväksyty näkemys oli, koska kaikki orjuuden vastustajat eivät näkemyksestä irtisanoutuneet, mutta aineistossa oli myös huomattava määrä kirjoittajia, jotka kritisoivat afrikkalaisten ”orjuutta vastaavaa” asemaa siirtomaissa. Joka tapauksessa työn teon ensisijaisuus säilyi orjuuden tuomitsemisesta huolimatta. On tärkeää huomata, ettei tämä käsitys ollut rajoittunut vain afrikkalaisiin, vaan voitaneen soveltaa myös yleisesti yläluokan suhtautumiseen ruumiillista työtä tekeviin luokkiin isäntämaissa. Siirtomaiden julmuuksien kuvauksissa afrikkalaisen ruumiin ensisijaiseksi tehtäväksi tuli valkoisten valtaapitävien huvittaminen vankien silpomisen ja seksin kautta. Tämä johti myös naisen ruumiin esille nousemiseen; aiemmin kuvaukset afrikkalaisista olivat olleet ylivoimaisesti miehiin keskittyneitä. Nähdäkseni juuri ruumiin käyttäminen huvituksena oli se piirre, joka 1890-luvun skandaalit erotti aiemmista huhutuista ja todistetuista murhista. Muutoksella oli myös yhteytensä abstraktin ja julistavan diskurssin kuihtumiseen, koska työmoraaalin opettaminen oli ollut keskeinen osa sivistystyötä.

Seksi afrikkalaisten kanssa yhdistettiin selkeästi ruumiilla huvitteluun, ja rakastajatterien pitäminen esiintyi toistuvasti samassa yhteydessä veristen siirtomaavallan kuvausten kanssa.

Aikakauden seksuaalimoraalilla lienee ollut vaikutuksensa kuvauksiin, mutta merkittävämpää on nähdäkseni se, että sekä seksin että väkivallan kautta eurooppalaiset kuvattiin afrikkalaisten tapaan aistillisina. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että diskursiiviset rajat eurooppalaisten ja afrikkalaisten välillä olisivat hävinneet, vaan edelleen on havaittavissa selkeä vastakkainasettelu täysin kehollisten afrikkalaisten ja kehottomien eurooppalaisten välillä: August Bell ”sai” 80 piiskanlyöntiä, mutta kukaan ei ollut lyömässä. Varsinainen toimijuus julmuustilanteissa oli varattu yksinomaan afrikkalaissotilaille. Eräänä tämän eron ilmentymänä voidaan pitää myös rakastajattaren ja haaremin käsitteitä, joille oli myös muunlaisia käsitteitä. Ainutlaatuisessa kuvauksessa Kongosta Hufvudstadsbladet kirjoitti, ”Mitä Pawdels kertoo mustien naisten kohtelusta valkoisten toimesta, soveltuu huonosti suurelle yleisölle.”²⁹⁵ Naisiin kohdistuvat väärinkäytökset olivat kyllä tyyppillinen, jopa korostettu, piirre teksteissä, mutta yleensä nämä antoivat olettaa, että väkivalta kohdistui erityisesti naisiin, ei että naisiin kohdistuvat väkivallan muodot olisivat olleet erityisen tuomittavia.

Britannia selvisi 1890-luvun skandaaleista vähimmällä; toisen buurisodan aikaiset keskitysleirit olivat vielä tulevaisuudessa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö Britanniankin hallinnosta olisi yritetty skandaaleja herättää, mutta nämä yritykset epäonnistuivat toistuvasti, koska hallituksen ja lehdistön välit olivat läheiset Britanniassa ja toisaalta siirtomaahallinnon byrokratisoituminen tarjosi mahdollisuuksia vain taloudellisille skandaaleille.²⁹⁶ Tällainen yritys nähtiin Etelä-Afrikassa 1896–97 käydyn matabelekapinan aikaan, josta saatua kirjettä Nya Pressen alusti kirjoittamalla:

”Kirjeen kirjoittaja ei ole missään nimessä vihastunut Chartered Companyn mellastamisesta. Päinvastoin hän asettuu yhtiön ja sen johtajan puolustajaksi ja pitää täysin oikeutettuna, että matabeleja tyrannisoidaan, heidän omaisuutensa ryöstetään ja heitä kohdellaan miltei kuin eläimiä.”²⁹⁷

295 HBL 2.9.1893 ”Afslöjanden från Kongo”.

296 Bösch 2009, 247–249, 262–263. Yksi skandaali myös toteutui, kun kävi ilmi, että Britannia yritti nostattaa Transvaalin brittiläistä väestöä kapinaan. Salajuoni oli kuitenkin epäverrannollinen tapaus käsiteltävässä kontekstissa, eikä sitä tässä analysoida.

297 NP 28.7.1896 ”Matabeleupproret”.

Kirje oli käännetty saksalaisesta *Vossische Zeitungista*, mutta kommentin alkuperästä ei ole varmaa tietoa. Ottaen huomioon Nya Pressenin radikaalisuuden siirtomaakysymyksessä 1890-luvulla, se saattoi olla peräisin myös lehden omasta toimituksesta. Kirjoitus kopioitiin useampaan suomalaislehteen, kuten ajan tapa oli, mutta suurta skandaalia kirjoitus ei onnistunut herättämään. Ongelmaksi muodostui ilmeisesti tiedon vähäisyys, jota edellämainittu byrokratisoituminen pahensi. Kuvaavaa oli, että kuvauksessa rauhansopimuksen tekemisestä matabelet jälleen mainitsivat, että heitä oli kohdeltu väärin erään hallinnon jäsenen toimesta, mutta eivät nimenneet kyseistä henkilöä.²⁹⁸

Ranskan suuri skandaali sattui vuonna 1899, kun Tsadia valtaamaan matkalla ollut kolonna alkoi ryöstellä kyliä ja murhata niiden asukkaita Ranskan puolella rajaa. Kolonnaa johtaneet kapteeni Paul Voulet ja luutnantti Julien Chanoine eivät ilmeisesti uskoneet, että heidän ruokavaransa olivat riittävät marssille aavikon yli, eivätkä onnistuneet hankkimaan lisävarusteita armeijalta. Aluksi tieto kolonnan toimista levisi vain armeijan sisällä, ja eversti Jean-François Klobb lähetettiin vangitsemaan Voulet ja Chanoine. Yksittäiset toimittajat olivat yrittäneet paljastaa Vouletin ja Chanoinen toimia jo aiemmin, mutta suureksi skandaaliksi kolonnan toiminta yltyi vasta, kun Voulet ja Chanoine murhasivat Klobbin (ja, ensimmäisten virheellisten raporttien mukaan, luutnantti Meynierin). Murhan jälkeen Voulet ja Chanoine joutuivat lähtemään kolonnasta, ja pyrittyään myöhemmin nälkäisinä ja janoisina takaisin sen leiriin, heidät ammuttiin.²⁹⁹

Koska Vouletin ja Chanoinen toiminta ylitti uutiskynnyksen Ranskassa vastan Klobbin murhan jälkeen, minkäänlaisia johtopäätöksiä ei voi tehdä siitä, ettei kolonnan aiemmista edesottamuksista kirjoitettu Suomessakaan. Heti ensimmäiset uutiset kuitenkin mainitsivat, miksi Klobb oli lähetetty Vouletia ja Chanoinea vangitsemaan, mutta nämä jäivät Klobbin ja Meynierin murhien varjoon.³⁰⁰ Tapausta koskevat uutiset otsikoitiin ”verinäytelmäksi” tai ”murhanäytelmäksi”³⁰¹, joka olikin osuvaa, sillä kuvauksissa käytettiin runsaasti kirjallisia

298 Aamulehti 2.9.1896 ”Matabelen sota päättynyt”.

299 Taithe 2009, 18, 30–34, 137, 184.

300 NP 26.8.1899 ”Blodsdramat i Sudan”; PL 27.8.1899 ”Verinäytelmä Sudanissa”.

301 NP 8.9.1899 ”Dramat i Sudan”; NP 22.9.1899 ”Morddramat i Sudan”; NP 8.10.1899 ”Sorgespelet i Sudan”.

keinoja, silmiinpistävimmin dialogia. Tämän voisi nähdä saksalaisia ja ranskalaisia lähteitä koskeväksi kulttuurieroksi, mutta kuvaa sekoitti hieman vuotta myöhemmin tullut kuvaus, joka oli ainoa, jonka fokuksessa oli alkusukkaisiin kohdistuneet rikokset. Tämä muistutti taas huomattavan paljon saksalaisten skandaalien kuvauksia makaabeereine ilmauksineen (*”Kun Voulet lähti pysähdyspaikastaan, ei hänen leiriinsä saattanut tulla sieltä lähtewän kamalan ruumislöyhkän wuoksi”*) ja hiljaisine subjekteineen.³⁰² Klobbin murha oli lehdistölle selkeä tragedia tai jännittävä rikostarina, mutta alkusukkaiden summittainen joukkomurha oli jotakin muuta. Niistä yritettiin saada psykologisia näytelmiä tarjoamalla kuvauksia rikollisten luonteenlaadusta, mutta varsinaista suoraa yhtäläisyyttä vaikkapa julmuuden ja äkkipikaisuuden ja murhien välille ei onnistuttu luomaan. Yleensä tällaiset kuvaukset päätyivätkin omaan kappaleeseensa ja itse kohtauksesta tuli *sui generis* vailla juonta tai mieltä.

James Epstein on todennut 1800-luvun alun siirtomaaväkivaltaa koskevan keskustelun tutkimuksessaan, että humanitaariset diskurssit paitsi herättivät sympatiaa lukijoissaan myös tuottivat väkivallan pornografiaa ja tyydyttivät salaisia nautintoja³⁰³. 1890-luvun väkivallan keskustelussa on samoja piirteitä, näkyvimmin ruumiillisuuden korostuminen osana afrikkalaisten aistillisuuden diskurssia, mutta kuvauksia on kuitenkin vaikea pitää pornografisina. Pikemminkin diskurssi kritisoi afrikkalaisten ruumiin siirtymistä työtä tekevästä nautintoa antavaksi. Luultavasti Suomessa 1890-luvun alussa käydyllä moraalireformisella keskustelulla, joka halusi muun muassa rajoittaa prostituutiota, on ollut tähän vaikutuksena³⁰⁴.

5.3 Fin de siècle näkemykset sivistystyöstä ja Suomen roolista siinä

Viimeiseksi on syytä tarkastella, millainen vaikutus skandaaleilla oli näkemyksiin siirtomaista yleisesti. Kuten edellä nähtiin, julkitulleet väärinkäytökset saivat aikaan sarkastisia huomautuksia alkusukkaiden sivistämisestä, mutta tämä ei kuitenkaan johtanut

302 US 5.12.1900 ”Lisiä Vouletin ja Chanoinin tekoihin”.

303 Epstein 2012, 33–34.

304 Tästä keskustelusta ks. Nieminen 1951.

sivistämistyön yksipuoliseen hylkäämiseen. Kritiikki koski enemmän sitä, että suurvallat oikeuttivat taloudellisten etujensa ajamisen sivistämisen retoriikalla, mutteivat todellisuudessa täyttäneet velvollisuuksiaan alkuasukkaita kohtaan. Samalla skandaalit mahdollistivat myös aiempaa monipuolisemman käsityksen alkuasukkaista ja näiden tavoista, mikä välittyi varsinkin Nya Pressenin kirjoituksista. Yksistään monipuolistuvaa kuvaa ei voi laittaa skandaalien ansioksi, ja kenties merkittävämpi rooli oli parantuneilla tieto- ja kulkuyhteyksillä, mikä näkyi esimerkiksi siinä, että NP sai vuonna 1899 ensimmäisen suomalaisen kirjeenvaihtajan Saharan eteläpuoliseen Afrikkaan.

Nimimerkki H. L., samoin kuin edellä mainittu ”ruotsalainen upseeri”, pyrki kuvauksillaan Kamerunista kumoamaan yleisiä Afrikkaa koskevia harhaluuloja. H. L.:n kohdalla yritys tosin jäi kovin pintapuoliseksi. Hän totesi, että ne seudut, missä Baselin lähetykseura oli päässyt työtä tekemään olivat varsin sivistyneitä, ja niitä seikkailuja, joista Afrikan-matkaajat tyypillisesti kertoivat täytyi etsiä syvältä sisämaasta. Hänen käsityksensä lähetyksen sivistävästä vaikutuksesta ei kuitenkaan ulottunut asukkaisiin, vaan hän ihaili ennen kaikkea Bonacon kylän markkinoiden tarjontaa, jossa saattoi *”muutamalla pullolla Münchenin olutta huuhtoa alas aterian ja ottaa muistoksi mukaan keisari Vilhelm II:n muotokuvan”*.³⁰⁵ Bonacosta H. L. siirtyi sisämaahan, jossa hän sitten saikin innoitusta kovin tyypillisille kuvauksille äärettömästä kuumuudesta ja salaperäisistä kuumetaudeista, jotka sattoivat yhtäkkiä syöstä eurooppalaisen hautaansa. Missään kohtaa kuvauksessaan hän ei viitannut saksalaisiin skandaaleihin ja kuvasi saksalaista (ennen kaikkea Baselin lähetyksen) vaikutusta alkuasukkaisiin positiivisena. Vasta pimeimmässä Afrikassa, missä asukkaat eivät koskaan olleet nähneet eurooppalaista ja suhtautuivat näihin pelokkaasti, löytyi aihetta sääliittäviin afrikkalaiskuvauksiin: *”Emme koskaan tule unohtamaan rampa-parkaa, joka kulki jonossa viimeisenä. Oli tuskallista katsoa, kuinka hän hyppi kainalosauvoillaan kuin henkensä edestä.”*³⁰⁶

Skandaalien ollessa pahimmillaan vuosina 1895–97 huomattava osa Afrikasta tulleista uutisista sisälsi jonkinlaisen viitteen eurooppalaisten epäonnistuneisiin sivistämisyrityksiin.

305 NP 4.3.1899 ”Från Kamerun”.

306 NP 10.5.1899 ”Från Kamerun”.

Tuon jälkeen sivistämisen käsitettä ei juuri tapaa suomalaisten kirjoittamissa kuvauksissa siirtomaista – lukuunottamatta yhä toisinaan ilmaantuneita sarkastisia huomautuksia sekä lähetystyötä, joka sekin pyrki määrittelemään sivistämisen henkisenä projektina sen materiaalisen sivistyksen vastakohtana, jonka H. L. ja Nya Pressen yleisemmin näkivät olevan sivistämiselle keskeistä³⁰⁷. Käännytyissä teksteissä ajatusta yhä tapaa, mutta vaikuttaa siltä, että suomalaisessa retoriikassa käsite menetti lähes kaikki positiiviset merkityksensä. Yllättäen tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että siirtomaat itsessään olisi yksiselitteisesti tuomittu. Vuosien 1895–99 suuret siirtomaasodat – ja merkittävimmät afrikkalaiset uutistapahtumat – olivat Abessinian sota (1895–96), toinen Sudanin sota (1896–99) ja toisen buurisodan alkaminen vuonna 1899. Ne eivät siis koskeneet sitä pimeintä Afrikkaa, jossa skandaalit olivat pääasiassa sattuneet, eivätkä pakanallisia afrikkalaisia, jonka vuoksi ne eivät täysin kuvaa skandaalien mahdollisia vaikutuksia, mutta antavat kuitenkin käsityksen niistä positiivisista vaikutteista, joita siirtomaavallalla yhä katsottiin voivan olla.

Abessinian ja Sudanin sotien tulkinnassa täytyy pitää mielessä, että ne nähtiin osana jo 1870-luvulla aloitettua taistelua Koillis-Afrikan orjakauppaa vastaan. Tämä näkemys oli vallalla varsinkin Sudanin sodasta, mutta on löydettävissä myös kristityn Abessinian kohdalla, kuten Uuden Suomettaren arvioissa:

”Nyt ratkaistaan europalaisuusko waiko raakalaisuus siellä tulee wallitsemaan. Ja tämä nykyinen sota opettaa ehkä Europan kansoja näkemään paremmin kuin tähän saakka millä tawoin siwistystä ja wiljelystä on Afrikaan lewitettävä, tulella ja miekalla waiko rauhan työllä.”³⁰⁸

Huolimatta skandaalien aikaisesta roolien vaihdoksista ei eurooppalaisen sivistyksen ylemmyyttä vakavissaan epäilty. Metodit sen sijaan olivat kyseenalaistettavia. Suomalaisen lehdistön suhtautumisesta Abessiniaan puolestaan on vaikea muodostaa yhtenäistä kuvaa. Jotkut kirjoitukset asettivat Abessinian selkeästi samaan puolisivistyneeseen kategoriaan

307 NP 7.12.1898 ”Finska missionssällskapet”; NP 8.12.1898 ”Missionsfrågan”.

308 US 19.1.1896 ”Makallen tapaukset”.

arabien kanssa,³⁰⁹ toiset puolestaan saattoivat suhtautua siihen hyvinkin myötätuntoisesti³¹⁰. Tämä ambivalenssi oli luultavasti heijastumaa eurooppalaisista mielipiteistä laajemmin: Nya Pressen kertoi lukijoilleen, että italialaisilla oli tapana pitää abessinialaisia barbaareina, kun taas ranskalaiset suhtautuivat heihin hyvin myönteisesti³¹¹.

Sudanin kohdalla tällaista ambivalenssia ei ollut. Mitä tahansa mieltä eurooppalaisen sivistyksen levittämiseen käytetyistä metodeista sitten oltiin, niin oli selvää, että Sudanin kalifi oli vielä pahempi. Skandaalien synkimpään aikaan tietoisesti yritettiin löytää vikaa myös eurooppalaisista valtioista ja niinpä esimerkiksi Rudolf Slatinin kuuluisa kertomus vankeudestaan Sudanissa, *Fire and Sword in the Sudan*, osoitti että myös englantilaisilla oli osasy s Sudanin tilanteeseen³¹² – tämä siitä huolimatta, että kirja oli ensisijassa brutaali kuvaus kalifin hallinnon verisyydestä. Siirtomaiden vastaisuus sai hetken aikaa ensimmäisen sijan Afrikan kuvauksissa, mutta jo vuonna 1898 painopiste oli siirtynyt takaisin barbaarien barbaarisuuteen³¹³ ja suurvalloilla oli, jos ei sivistävää vaikutusta, niin ainakin sivilisaatiota puolustava vaikutus: *”Yksi sivilisaation pahimpia vihollisia, kalifi Abdullah (Mahdi) on – sähkeen mukaan – kaatunut taistelussa Gedidissä, Sudanissa.”*³¹⁴

Siirtomaiden hankkimisen poliittiset motiivit olivat kansallisia, mutta sivistäminen, jonka varjolla koloniat oikeutettiin oli leimallisesti yleiseurooppalainen projekti. Viimeiseksi onkin syytä katsoa, kuinka suomalaiset näkivät oman osuutensa tässä eurooppalaisessa kutsumuksessa. Suomalaisen pakanalähetyksen puolesta oli argumentoitu jo 1860-luvulla sillä ajatuksella, että myös suomalaisilla oli velvollisuus osallistua luonnonkansojen käännättämiseen kristinuskoon. Vaikuttaa siltä, ettei tämä ajatus koskaan saanut täydellistä hyväksyntää, mutta C. G. Töttermanin ollessa lähetysjohtajana kritiikki onnistuttiin vaimentamaan. Joitakin kriittisiä kirjoituksia saattaa löytää myös Töttermanin kaudelta,

309 Esim. ÅU 14.10.1896 ”Från italienarnes fälttåg i Abessinien”; NP 25.11.1896 ”De italienska fångarne i Abessinien”.

310 Esim. PL 18.3.1896 ”Menelikin rauhanrakkaus”; HBL 21.3.1896; PL 21.11.1896 ”Abessiinian rauha”.

311 NP 9.7.1896 ”En intervju hos Menelik”.

312 NP 17.4.1896 ”Eld och svärd i Sudan”.

313 Esim. US 10.8.1898 ”Tuli ja miekka Sudanissa; NP 4.9.1898 ”Khalifa Abdullahis välde i Sudan och hans europeiska fångar”.

314 FAT 1.12.1899.

mutta ne keskittyivät maaseudun lehtiin,³¹⁵ ja vasta hänen kuolemansa vuonna 1895 avasi laajemman keskustelun suomalaisen pakanalähetyksen mielekkyydestä. Tämän jälkeen keskustelua käytiinkin lähes vuosittain.

Tällä uudella kritiikin aallolla oli epäilemättä aiempaa suurempi vaikutus myös siksi, että se oli lähtöisin kirkon sisältä. Ensin eräs ”Pappi” totesi Uudessa Suomettaressa Ambomaan lähetyksen perustuvan päätöksiin, jotka oli tehty kolme vuosikymmentä aiemmin puutteellisten tietojen perusteella. Tämän vuoksi lähetys yhä tänä päivänä oli tehotonta ja tuhlassi suuria määriä rahaa.³¹⁶ Kuukautta myöhemmin toinen pappi, Abraham Amirchanjanz, julkaisi vielä huomattavasti kärkkäämmän kritiikin Ambomaan lähetyksestä, jonka keskiössä oli vielä selvemmin lähetyksen tehottomuus ja rahan tuhlaaminen. Amirchanjanz ei myöskään liittänyt tehottomuutta kokemattomuuteen, vaan näki Lähetysseuran toiminnan tarkoituksen olevan ennen kaikkea luoda *”rahakkaita, ei vaativia, riippumattomia ja kunniaa tuovia pestejä Helsinkiin, hengellisen elämän keskukseen konsertteineen, kauniine putiikkeineen, koulutuslaitoksineen ja kirjastoineen!”* Hän laski, että 60–70 prosenttia Lähetysseuran tuloista käytettiin hallintoon.³¹⁷

On syytä mainita, etteivät Amirchanjanz ja ”Pappi” suinkaan olleet yksimielisiä ja Amirchanjanz kritisoi myös viimeksimainittua kirjoituksessaan. Heidän kritiikkiensä sisältö olikin erilainen: ”Pappi” kritisoi Ambomaata lähetyksen kohteena, Amirchanjanz puolestaan koko Lähetysseuran toimintakulttuuria; ensinmainitulle, ja suurimmalle osalle kirjoittajista, keskeistä oli suomalainen konteksti, Amirchanjanzille kansainvälinen. Kuitenkin syy kritiikkiin oli kummankin kohdalla lähetyksen tehottomuus. Tämä tuli ilmi käytetyn rahan määrässä, vaatimattomissa tuloksissa sekä lähetyssaarnaajien koulutuksessa, jonka ”Pappi” katsoi olevan riittämätön ja Amirchanjanz puolestaan turhaan (ja turhamaisesti) Suomeen keskittyvää. Hänen mukaansa suomalainen lähetys olikin itsekeskeistä, mikä on tulkittava niin, että suomalaisille lähetystyö ei ollut, ainakaan yhtä selvästi, käännytystyötä ja afrikkalaisten sielujen pelastamista, vaan itsetarkoituksellista.

315 Esim. Vasabladet 20.9.1893 ”För hednamissionen”.

316 US 11.6.1895 ”Suomen kirkon pakanalähetys”.

317 NP 30.6.1895 ”Den finska hednamissionen”.

Tätä lähetystyön puolustajat eivät koskaan kyenneet kiistämään, koska rahoituksen takaamiseksi pakanalähetysten täytyi hyödyttää myös Suomea. Lähetystyön puolustajan roolin ottanut Emil Murén (pappi hänkin) toki vastasi kritiikkiin luettelemalla lähetysten saavutuksia, kuten ovambokielellä painettuja kirjoja ja muistutti Jumalan roolista maallisessa menestyksessä toteamalla, että *"kun "siemenet" ovat kylwetyt ja maa on sopiwasti muokattua, niin on toiwo, että wielä hywiä "satojakin" saadaan"*,³¹⁸ mutta keskeinen viesti oli, että Jumalan antaman lähetyskäsken toteuttaminen toisi siunausta Suomelle.

Yksi tehokkuuden diskurssin piirre kriitikoiden kohdalla oli metatekstina liikkunut vaade siirtyä pois nöyrän työn ja Jumalaan luottamisen aatteista kohti aiempaa suunnitelmallisempaa ja pragmaattisempaa lähestymistapaa. Murén katsoi, samoin kuin ensimmäiset lähetysaarnajat 1870-luvulla, että Ambomaan oli Jumala suomalaisille osoittanut työkentäksi. "Papin" mukaan taas Ambomaa valikoitui, *"Kun eräs saksalainen lähetysaarnaja sattumalta sai kuulla puuhista täällä ja ehdotti ensimmäisen kansan, mikä hänen mieleensä sattui, Suomen kirkon työalaksi, pidettiin sitä Jumalan wiittauksena."* Hän katsoi myös, ettei kristinusko yksistään riittänyt, kun lähetystä tehtiin *"kansan luona, joka on täysi- tai puoliwilli."* Tällöin oli tarpeen ensin sivistää kansa, jotta he voisivat ottaa vastaan kristinuskon.

Kuinka yleisiä Murénin näkemykset sitten olivat vielä 1890-luvulla on vaikea sanoa, mutta vaikuttaa siltä, että myös Lähetysseuran sisällä oli liikuttu pois päin tällaisesta katsannosta, sillä uusi lähetysjohtaja Akseli Hirn³¹⁹ sekä Lähetysseuran johtokunnan puheenjohtaja Robert Hermanson³²⁰ keskittyivät omissa kirjoituksissaan ennen kaikkea Amirchanjanzin ja "Papin" esittämien faktojen kumoamiseen, eivät väittelemään lähetystyön periaatteista. Tämä oli osittain pakon sanelema lähestymistapa, sillä vaikka kritiikki oli vaimentunut Töttermanin aikakaudella, oli lähetystyötä syytetty alusta alkaen rahan tuhlaamisesta afrikkalaisten sielunhoitoon suomalaisen köyhälistön kustannuksella. Tämä oli se

318 US 18.6.1895 "Missä ja miten on olewa Suomen kirkon pakanalähetys?"

319 US 13.6.1895 ""Suomen kirkon pakanalähetys" nimisen kirjoituksen tekijälle"; NP 1.9.1895 "Prästemötet i Sordavala".

320 NP 12.7.1895 "Till Red. för Nya Pressen" .

vastakkainasettelu, joka myös 1890-luvun keskusteluissa nousi lopulta esiin.

Nya Pressenin toimituksen sisältä lähtöisin ollut kannanotto puolestaan viittasi Ruotsissa huomiota kiinnittäneeseen H. H. von Schwerinin kirjaan *Muhammedanismen i Afrika* (1892), jonka mukaan lähetystyöllä ei alun alkaenkaan ollut mahdollisuuksia voittaa puolelleen afrikkalaisten sieluja, koska islamin moraalisäännöstö oli löyhempi ja siten lähempänä alkuasukkaiden lähtökohtia. Ainoa mahdollisuus kristinuskon levittämiseksi oli Afrikan rauhanomainen jakaminen eurooppalaisten suurvaltojen kesken, mikä tekisi myös lähetystyöstä enemmän kuin *”tyhjän eleen”*. Näin ollen Nya Pressen katsoi, että pakanalähetys, erillään poliittisesta vallasta, oli tuomittu epäonnistumaan ja rahat tulisi sijoittaa sisälähetykseen ja työväen moraaliseen kasvatukseen.³²¹ Uskon menetys sivistystyön yleiseurooppalaisuuteen oli ilmeistä.

Amirchanjanzin vastaus von Schwerinin näkemyksille oli äärimmäisen islaminvastainen, jossa hän sanoi taistelun islamia vastaan ja afrikkalaisten pelastamisen islamin vallasta olevan jokaisen kunnan kristityn velvollisuus. Suomen Lähetysseuran tuhlailevaisuus puolestaan oli kapula tämän yleiskristillisen taistelun rattaissa.³²² Rahaa ja tehokkuutta koskevan keskustelun rinnalla kulki myös toinen keskustelu, joka koski Lähetysseuran suhdetta siirtomaavaltoihin. Saksa oli virallisesti omistanut Ambomaan vuodesta 1884, mutta vasta 1890-luvun jälkimmäisellä puoliskolla tämän merkityksellisyydestä alettiin käydä keskustelua. Sekä Nya Pressenin että Amirchanjanzin näkemys oli, että Lähetysseuran keräämiä varoja tulisi ohjata jollekin ulkomaalaiselle, asiansa osaavalle lähetysseuralle ja suomalaisten keskittyä omien kansalaistensa kasvattamiseen.

Lähetyskeskustelun sytyttyä uudelleen kahden vuoden kuluttua kyseenalaistettiin Uudessa Suomettaressa jo suurin sanoin Lähetysseuran toimintaa saksalaisessa siirtomaassa: *”Minä en näe mitään syytä, jonka tähden meidän, niinkuin Owambossa tapahtuu, pitäisi saksalaisille kasvattaa kristittyjä alamaisia, saksalaisilla kun itsellään on sekä varoja että*

321 NP 7.7.1895 ”Finlands ställning till missionsarbetet”.

322 NP 30.7.1895 ”Några faktiska upplysningar om den finska hednamissionen”.

kykyä sitä tehdä, jos wain haluawat.”³²³ Vastauksen antoi taas Emil Murén toimittamassaan lehdessä, Isänmaan Ystävä. Hänen mukaansa se, ettei Suomella ollut aineellisia etuja ajettavana Afrikassa teki suomalaisesta lähetyksestä puhtaampaa kuin jos niitä olisi ollut³²⁴. Ajatusta tuki myös Robert Hermanson myöhemmin toteamalla, että Ambomaan lähetystyö oli itse asiassa hämmästyttävän hyvin menestynyt, kun otettiin huomioon kaikki ne julmuudet, joita siirtomaavallat jatkuvasti tekivät kristinuskon nimissä³²⁵. Mielenkiintoinen on myös Murénin kannanotto sisälähetyksen ja pakanalähetyksen vastakkainasetteluun, joka on yhdistelmä kristillisyyttä ja hegelismiä:

”Tämä [lähetysharrastus] todistaa, että Jumalan Henki tekee woimallisesti työtä kansamme sywissä riweissä, joka on ilahuttawa asia. Tuo Henki vaikuttaa puhdistawasti ja jalostuttawasti *kansallishenkeen*, ettei se itsekkäänä oman edun ja oman kansalaisuuden palweluksessa Jumalasta irtaannu ja kuole. [...] Itsekkäisyys eroittaa kansat toisistansa, eroittaa kansalaiset keskinäiseen wihamielisyyteen ja wie lopulta perikatoon. Pakanalähetystyö on kansalle hyödyllistä jo senkin tähden, että se on kansallisen itsekkäisyyden wastapainona.”

[...]

Pakanalähetystyö on maassamme kehittynyt ja wahwistunut suureksi kansalliseksi työksi. Suomen kansan arwoa alentawaa olisi tästä työstä luopuminen. Missä olisi sitten tuo kehuttu suomalainen kestäwyys, jota ”Saarijärwen Paawo” suurimman runoiliamme kirjassa niin hywin kuwaa? [...] Kauniin muiston jättää Suomen kansa ihmiskunnan historiaan, kun sille ansioksi luetaan Afrikan sisämaassa olewan raakalaiskansan siwistäminen ja Jumalan yhteyteen saattaminen.”³²⁶

Lähetystyö oli Murénille lähetyksäkyn toteuttamisen lisäksi myös Suomen osuus maailmanhengen syntymisessä.

323 US 13.6.1897 ”Kirje Helsingistä”. Käytännössä sama argumentti myös esim. PL 24.6.1897 ”Suomen pakanalähetys”.

324 Isänmaan Ystävä 2.7.1897 ”Pakanalähetyksestä”.

325 NP 8.12.1898 ”Missionsfrågan”.

326 IY 9.7.1897 ”Pakanalähetyksestä”. Harvennus korvattu kursivilla.

Vuodenvaihteessa 1898–99 esitettiin keskustelun kärkkäimmät lausunnot lähetystyötä vastaan, tosin eri näkökulmista. Nya Pressen ilmoitti ensin, että oli moneen kertaan todistettu, etteivät afrikkalaiset – osittain rodullisista, osittain poliittisista syistä – kyenneet omaksumaan kristinuskoa. Päivälehdessä nimimerkki M. S. puolestaan totesi, että lähetystyön tarkoitus oli yksinkertaisesti ”kesyttää” alkuasukkaat ja estää heitä kapinoimasta, samalla kun suurvalta ryösti heidän maansa.³²⁷ Nämä aatteet edustivat ääripäätä, mutta tuovat kuitenkin ilmi, että Suomessa tiedostettiin aiempaa selvemmin lähetystyön imperialistinen konteksti. Se, mitä mieltä tuosta kontekstista oltiin vaihteli suuresti, mutta Nya Pressenille, joka oli kaikkein vähiten uskonnollinen lehti, lähetystyöllä oli merkitystä vain osana siirtomaan hallintaa ja lähetystyön merkittävimmät tulokset olivat materiaalisia. Afrikkalaisten henkiseen kasvuun se suhtautui skeptisesti. Päivälehti ja Hufvudstadsbladet jakoivat NP:n kanssa käsityksen, että lähetys tulisi jättää suurille kulttuurikansoille, mutta samanlaiseen Euroopan ihailuun ne eivät lähteneet. Päinvastoin ne katsoivat, ettei Suomen tulisi tehdä lähetystyötä sen moraalisen arveluttavuuden vuoksi ja pyrkivät loitontamaan Suomea niistä toimista, jotka *”tuovat eurooppalaiselle kulttuurille kaikkea muuta paitsi kunniaa.”* Eri kirjoittajien ilmaisemissa näkökulmissa oli vivahde-eroja, mutta pääsanoma oli, että *”Suomen Lähetysseuraa wihätti liian kauniit ja liian yleismaailmalliset aatteet ja ihanteet”*.³²⁸ Tämä oli jatkoa koko vuosikymmenen ajan käydylle keskustelulle pienten kansojen erityistehtävästä ja pyrkimyksille löytää Suomen oma rooli Euroopassa. Tuloksena oli vahva kansallinen itsetietoisuus, mutta myös ekseptionalismia korostava diskurssi Suomen suhteesta Afrikkaan.

6 Taudinkuva – Yhteenvetoja

Sanomalehdillä on merkittävä rooli mielikuvien luomisessa ulkoisesta maailmasta. Näiden mielikuvien kautta lukeva kansakunta positioi itsensä suhteessa maailmaan, ja 1800-luvun lopulla suomalaiset positioivat itsensä selkeästi pieneksi kansakunnaksi, jolle suuret imperiumit muodostivat etäisen, mutta todellisen uhkan. Toisaalta aikakaudella usein toistettu iskulause kuului, että pienten kansojen voima oli niiden sivistyksessä. Tätä

327 NP 20.12.1898 ”Missionsfrågan”; PL 20.1.1899 ”Pakanalähetys ja kansanopistot”.

328 Tampereen Sanomat 29.1.1899 ”Suomen Lähetysseura”.

toteuttaen suomalaiset myös henkisesti sitoutuivat aikakauden suurimpaan sivistykselliseen tehtävään: valon tuomiseen pimeään Afrikkaan.

Suomalaisen lehdistön siirtomaakirjoittelu voidaan jakaa siirtomaavalloista ja siirtomaista itsestään ilmaistuihin näkemyksiin. Kummankin kohdalla kirjoituksista voidaan lisäksi erottaa kolme olennaista kontekstia: poliittinen, taloudellinen ja uskonnollis-eettinen (eli humanitaarinen). Näkemyksissään suomalainen lehdistö oli huomattavan yksimielinen ja kaikkein keskeisin konteksti oli uskonnollis-eettinen. Ainoan poikkeuksen tähän muodosti Helsingfors Dagblad, jonka näkemyksiä hallitsi siirtomaiden taloudelliset mahdollisuudet. Koska uskonnollis-eettinen paradigma oli suomalaisessa keskustelussa niin vahva, alkoi sen sisällä muodostua eriäviä näkemyksiä 1890-luvulle tultaessa ja keskustelun uskonnosta muuttuessa maallisemmaksi. Tämän myötä erityisesti Nya Pressen irtaantui kristillisestä lähetyskäskyyn perustuvasta eetoksesta.

Suomessa ei koskaan kiistetty, että siirtomaista oli hyötyä Euroopalle. Hyödyn lisäksi Afrikkaan kuitenkin liitettiin hyvin vahvasti myös riskejä ja pelkoja, näkyvimpänä siirtomaakiistojen kärjistyminen sodaksi. Toisaalta uusien suurvaltojen astuminen Afrikan areenalle nähtiin mahdollisuutena haastaa Britti-imperiumin hallitseva asema. Myös kolonisaation kehityksen taloudellisen aspektin nähtiin ratkaisuksi olemassa olevaan ongelmaan, jonka pitkin Afrikkaa kulkevat kauppiaat muodostivat. Suomessa sivistyksen käsitys liitettiin vahvasti valtioiden ja kansakuntien toimintaan, joista irrallaan kulkevien kauppiaiden ajateltiin levittävän pikemminkin paheita alkuasukkaiden keskuudessa. Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen mukaan sivistys oli paitsi kansallista myös kristillistä, mikä näkyi siinä, että lähetysaarnaajien välittämällä käsityksillä oli huomattavan suuri vaikutus siihen, millaisiksi käsitykset afrikkalaisista muodostuivat. Itse siirtomaavaltujen kommentoinnista lähetysseurat yleensä pidättäytyivät, minkä vuoksi heidän merkityksensä oli vähäisempi varsinaisen kolonisoinnin ymmärryksessä. Kommentoimattomuus vaikutti myös siihen, että siirtomaavallat, erityisesti Leopold II:n Belgia, saattoi perustella omia toimiaan kristillisellä humanitarismilla ja saavuttaa suurta suosiota myös Suomessa.

Kommentoimattomuus ei kuitenkaan ollut vain välinpitämättömyyttä, vaan ainakin osa myös suomalaisista lähetyssaarnaajista näki kristinuskon kehityksen Afrikassa olevan erottamattomassa yhteydessä materiaaliseen kehitykseen. Juuri materian ja hengen yhteys oli hallitseva kaikelle siirtomaita koskevalle kirjoittelulle: henkinen kehitys edellytti sivistynyttä ympäristöä ja sivistyneen ympäristön ajateltiin johtavan myös ihmisten sivistymiseen. Hegelin näkemyksillä afrikkalaisten sivistyksellisestä tasosta ja sen syistä vaikuttaa olleen huomattavan suuri vaikutus myös suomalaisten käsityksiin. Afrikkalaiset yhteiskunnan muodot eivät olleet eurooppalaisten vastaaviin verrattavissa olevia kansakuntia tai sivilisaatioita, koska niillä ei ollut 1800-luvun lopun länsimaisen ymmärryksen mukaista historiaa. Kansakuntien ja historian puutteessa afrikkalaiset olivat luonnon ja luonnollisten aistien armoilla. Kuitenkaan afrikkalaiset eivät väistämättä olleet barbaarisia, vaan varsinkin lähetyssaarnaajien keskuudessa käytettävissä oli yhä myös valistuksen aikainen jalon villin malli. Ylipäättään voitaisiin sanoa, ettei Suomessa ollut vallalla vain yhtä tapaa kuvata afrikkalaisten luonteenpiirteitä, vaan kontekstista riippuen käytettävissä oli monenlaisia stereotyyppisiä malleja – toisinaan afrikkalaiset olivat laiskoja ja kannibaaleja toisinaan älykkäitä ja urheita sotureita.

Siirtomaavallan väkivaltaisuus oli piirre, johon alettiin kiinnittää suurempaa huomiota vasta 1890-luvulla. Kuitenkin afrikkalaisten oikeuksia puolustavia yksittäisiä kirjoituksia oli löydettävissä myös sitä edeltäviltä vuosikymmeniltä. Sanomalehdet tekivät selkeän eron sellaisen väkivallan välillä joka kohdistui siirtomaavaltojen omiin alamaisiin ja sellaisen joka kohdistui kapinoiviin ja sotaan heimoihin, jotka elivät afrikkalaisen valtiovallan alla. Väkivalta oli hyväksyttävää ja odotettavaa tuotaessa afrikkalaisia sivistyneiden kansojen alaisuuteen, mutta itse sivistämisen täytyi olla rauhanomaista. Afrikkalaisten oikeutta omaan hallintoon ei sen sijaan missään vaiheessa puolustettu. Hegeliläisen näkemyksen mukaan afrikkalaiset olivat kykenemättömiä muodostamaan mitään muuta kuin despoottisia hallinnan muotoja, minkä vuoksi heiltä voitiin kieltää itsemääräämisoikeus humanitarismin nimissä.

Johdannossa esiteltiin aiempaa tutkimusta, jossa keskeiseksi kysymykseksi on noussut Suomen positio kolonialismin kontekstissa – tulisiko Suomi nähdä yhtenä eurooppalaista siirtomaavaltaa tukeneista toimijoista vai olleen itse siirtomaan omaisessa asemassa Venäjän vallan alla. Tämän tutkimuksen johtopäätös on, että tällainen bipolaarinen näkemys kolonialismista ei vastannut aikaisten käsitystä omasta elinympäristöstään, vaan on anakronistinen. On kiistämätöntä, että Suomessa levitettiin, yleisesti hyväksyttiin sekä uudelleentuotettiin afrikkalaisia toiseuttaneita, rasistisia ja kolonisaation oikeuttamiseen tähdänneitä tekstejä ja diskursseja. Kuitenkaan lehdistö ei Suomessa koskaan nähnyt suurvaltojen imperiumien rakentamista ainoana, tai edes parhaana tapana tuoda sivistystä Afrikkaan. Sen sijaan korostettiin erityisesti lähetystyötä sekä Afrikan tiukempaa sitomista maailmantaloudelliseen järjestelmään, mieluiten kansainväliseksi nähdyn Kongon seuran toimesta.

Toiseuttaminen oli kuitenkin todellinen ilmiö myös Suomessa, jonka kautta luotiin raja ”meidän” ja ”heidän” välille, mutta aiemmassa tutkimuksessa kysymättä on jäänyt, ketä ”me” ja ”he” ovat. Suomalaisessa diskurssissa afrikkalaiset kuvattiin yleisesti suhteessa sivistysihanteeseen, jota sivistystyöntekijät kantoivat, ei suhteessa suomalaisiin erityisesti. Toisin sanoen suomalainen koloniaalinen diskurssi ei koskenut vain afrikkalaisia, vaan afrikkalainen-eurooppalainen (Afrikassa) -käsiteparia, jonka molemmat osapuolet essentialisoitiin. Aivan kuten suomalaiset olivat vakuuttuneita siitä, että afrikkalaiset olivat heitä alempana sivistyksellisesti, olivat he varmoja, että länsieurooppalaiset olivat heitä ylempänä. Bhabha on kuvaillut siirtomaadiskurssia ahdistuneeksi toistoksi (”anxious repetition”), jonka tarkoitus on pitää yllä alati liukuvaa rajaa kolonisoidun ja kolonisoijan välillä³²⁹. Ahdistunutta toistoa esiintyi suomalaisessa diskurssissa myös kuvauksissa siirtomaavalloista ja niiden positiivisista sivistyksellisistä motiiveista. Myös suomalaiset siis aktiivisesti ylläpitivät kolonisoijan ja kolonisoidun välistä diskursiivista rajaa, mutta se tapahtui alistamisen oikeuttamisen lisäksi myös Suomen oman, länsieurooppalaiseen ihanteeseen perustuneen kansansivistystehtävän puolustamiseksi. Tässä ihanteessa sivistys ja kansakunta olivat riippuvaisia toisistaan, ja juuri kansattomuus sivistymättömyyden sijaan oli

329 Bhabha 1994, 77.

tärkein afrikkalaisia toiseuttanut diskurssi. Kansakunta loi mahdollisuuden valtiolle, joka puolestaan oli sivistyksen perusta ja tätä mahdollisuutta suomalaiset itse hyödynsivät, mikä teki Suomesta osan ”sivistynyttä maailmaa”.

Bhabha kutsuu toiseuden liukuvaa rajaa koloniaalisen diskurssin ambivalenssiksi. Suomessa ambivalenssia esiintyi suhteessa afrikkalaisiin, mikä on erityisen huomattavaa lähetys- ja matkakirjailijoiden teksteissa, mutta myös suhteessa siirtomaavaltoihin, mikä puolestaan korostuu uutisaineudessa. Mikäli suomalaista siirtomaadiskurssia tulkitaan vain sanomalehtien perusteella, voitaisiinkin sen sanoa olleen yhtäältä vakiintuneempi rodullisissa käsityksissään kuin suurvaltojen diskurssin, koska päivittäiset kohtaamiset kolonisoidun subjektin kanssa eivät kyseenalaistaneet syntyneitä käsityksiä ja, toisaalta, kriittisempi kolonialismia kohtaan yleisesti. Afrikkalaisia koskeneet ambivalenssit ovat selkeämmin nähtävissä lähetysaarnajien ja matkailijoiden kirjeissä, koska afrikkalaisia koskeneiden diskurssien todenmukaisuus tuli kyseenalaiseksi vasta kohtaamisessa kolonisoidun subjektin kanssa.

Siirtomaavaltaa koskenut ambivalenssi johtui myös Suomen omasta asemasta pienenä kansana, jonka täytyi korostaa kansojen oikeuksia. Tämä tarkoitti, että siirtomaita saatettiin puolustaa kansallisena oikeutena niin kauan kuin siirtomaita hankittiin afrikkalaisilta, jotka eivät kansoja muodostaneet, mutta kun ekspansio tapahtui esimerkiksi buurien kustannuksella, asetuttiin sorrettua puolustamaan. Alistetun viisus nationalistisessa mielessä ei siis suhteessa afrikkalaisiin ollut edes mahdollista. Siirtomaajärjestelmän kritiikki oli pikemminkin peräisin yksilön oikeuksiin kohdistuvista rikkeistä.

1890-luvulla elämä siirtomaissa oli selkeästi sekä osoitus kulttuurisen rappion vaaroista että sivistyksen ja kulttuurin edistykselle välttämätön tehtävä. Vaikkei sitä koskaan näillä sanoilla ilmaistu niin voidaan sanoa, että kysymys joka suomalaisia eniten askarrutti 1890-luvun lopussa oli, kuinka sivistystehtävä voitaisiin järjestää niin, että kulttuuriset vaikutteet virtaisivat vain yhteen suuntaan, Euroopasta Afrikkaan. Muussa tapauksessa vaikutti siltä, että se sairaus, jota Afrikkaan oli lähdetty parantamaan tarttuisi eurooppalaisiin.

Lähdeluettelo

Alkuperäislähteet

Sanomalehdet:

	Aamulehti	1896
FAT	Finlands Allmänna Tidning	1870–1899
	Folkwännen	1884–1885
HDB	Helsingfors Dagblad	1870–1889
HBL	Hufvudstadsbladet	1870–1899
	Ilmarinen	1884
IY	Isänmaan Ystävä	1897
MBL	Morgonbladet	1871–1884
NP	Nya Pressen	1882–1899
	Oulun Wiikko-Sanomia	
PL	Päivälehti	1889–1899
	Rauman Lehti	1886
SWL	Suomalainen Wirallinen Lehti	1870–1899
	Tampereen Sanomat	1899
	Tapio	1879
US	Uusi Suometar	1870–1899
	Vaasan Sanomat	1879
	Vasabladet	1893
	Åbo Posten	1879
ÅU	Åbo Underrättelser	1870–1899

Aikakauslehdet:

MTF	Missionstidning för Finland	1862–1879, 1886
SLS	Suomen Lähetysseurien Sanomia	1862–1879, 1886

Kaiken sanomalehtiaineiston lukemiseen on käytetty Kansalliskirjaston digitoituja aineistoja (<https://digi.kansalliskirjasto.fi/>).

Kirjallisuus

- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London – New York, NY: Verso. Alkuperäisjulkaisu 1983.
- Arendt, H. (1998). *The human condition*. Chicago: University of Chicago Press. Alkuperäisjulkaisu 1958.
- Armitage, D. (2012). John Locke: Theorist of empire? Teoksessa S. Muthu (toim.) *Empire and modern political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arnold, D. (2000). *The new Cambridge history of India: Science, technology and medicine in colonial India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bhabha H. K. (1994). *The location of culture*. London – New York, NY: Routledge.
- Bösch, F. (2009). *Öffentliche Geheimnisse: Skandale, Politik und Medien in Deutschland und Grossbritannien 1880–1914*. München: Oldenbourg.
- Cannadine, D. (2001). *Ornamentalism: How the British saw their Empire*. London: Penguin.
- Cleall, E. (2012). *Missionary discourses of difference: Negotiating otherness in the British Empire, 1840–1900*. London: Palgrave Macmillan.
- Conrad, S. (2012). *German colonialism: A short history* (käänt. S. O'Hagan). Cambridge, MA: Cambridge University Press. Alkuperäisjulkaisu 2008.
- Cooper, N. (2004). French colonial thought. Teoksessa C. J. Murray (toim.). *Encyclopedia of modern French thought*. New York – London: Fitzroy Dearborn.
- Cornelis, S. (2007). *L'Exposition du Congo* and Edouard Manduau's *la Civilisation au Congo* (1884–1885). (Käänt. M. Moreno & J. Pepper). *Critical Interventions: Journal of African Art History and Visual Culture* 1/2007.
- Drescher, S. (2010). Emperors of the world: British abolitionism and imperialism. Teoksessa D. R. Peterson (toim.) *Abolitionism and imperialism in Britain, Africa, and the Atlantic*. Athens, OH: Ohio University Press.

- Dunn, K. C. (2003). *Imagining the Congo: The international relations of identity*. New York, NY – Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Eboussi Boulaga, F. (1984). *Christianity without fetishes: An African critique and recapture of Christianity* (käänt. R. R. Barr). Maryknoll, NY: Orbis Books. Alkuperäisjulkaisu 1981.
- Eirola, M. (1992). *The Ovambogefahr: The Ovamboland reservation in the making: Political responses of the kingdom of Ondonga to the German colonial power 1884–1910*. Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- Epstein, J. (2012). *Scandal of colonial rule: Power and subversion in the British Atlantic during the Age of Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ewans, M. (2002). *European atrocity, African catastrophe: Leopold II, Congo Free State and its aftermath*. London: RoutledgeCurzon.
- Fransen, H. & Cook, M. A. (2004). *A guide to the old buildings of the Cape. A survey of extant architecture from before c. 1910 in the area of Cape Town–Calvinia–Colesberg–Uitenhage*. Johannesburg – Cape Town: Jonathan Ball.
- Glassman, J. (2010). Racial violence, universal history, and echoes of abolition in twentieth-century Zanzibar. Teoksessa D. R. Peterson (toim.) *Abolitionism and imperialism in Britain, Africa, and the Atlantic*. Athens, OH: Ohio University Press.
- Haggard, H. R. (1900). *The last Boer war*. London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co.
- Hall, S. (2001). Foucault: Power, knowledge and discourse. Teoksessa M. Wetherell, S. Taylor & S. J. Yates (toim.) *Discourse theory and practice: A reader*. London: SAGE Publications.
- Halmesvirta, A. (1990). *The British conception of Finnish 'race', nation and culture, 1760–1918*. Studia Historica 34. Helsinki: SHS.
- Hammond, R. J. (1966). *Portugal and Africa 1815–1910. A study in uneconomic imperialism*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Heikkinen, S., Heinonen, V., Kuusterä A. & Pekkarinen, J. (2000). *The history of Finnish economic thought 1809–1917*. The history of learning and science in Finland 1828–1918 17a. Tammissaari: Societas Scientiarum Fennica.
- Hopper, M. S. (2015). *Slaves of one master: Globalization and slavery in Arabia in the age of empire*. New Haven, CT: Yale University Press.

- Hujanen, T. & Koironen, K. (1990). *Siirtolaisuus suomalaisissa sanomalehdissä vuosina 1880–1939 ja 1945–1984*. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (1993). *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.
- Jokinen, A., Juhila, K. & Suoninen, E. (1999). *Diskurssianalyysi liikkeessä*. Tampere: Vastapaino.
- Judd, D. & SurrIDGE, K. (2013). *The Boer War: A history*. London – New York, NY: IB Tauris & Co. Alkuperäisjulkaisu 2002.
- Juva, M. (1950). *Suomen sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848–1869*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 51. Helsingin yliopisto. Väitöskirja.
- Juva, M. (1960). *Valtiokirkosta kansankirkoksi: Suomen kirkon vastaus kahdeksankymmentäluvun haasteeseen*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 61. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.
- Kannisto, P. (2008). *Suolatut säkeet: Suomen ja suomalaisten diskursiivinen muotoutuminen 1600-luvulta Topeliukseen*. Ladattu 9.7.2017. <https://kirjatohtori.blogspot.fi/2007/06/suolatut-sakeet.html>
- Kemiläinen, A. (1981). J. V. Snellman ja kansallisuusajattelu. Teoksessa K. Huovinmaa (toim.) *J. V. Snellman ja nykyaika: Kirjoituksia ja esitelmiä J. V. Snellmanin ajallemme jättämästä henkisestä perinnöstä*. Helsinki: Suomalaisuuden liitto.
- Kemppinen, L. (2001). *Sivistys on Suomen elinehto: Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen kasvatuserä ja koulutuspolitiikka vuosina 1850–1882*. Scripta Lingua Fennica Edita 168. Turku: Turun yliopisto.
- Kena, K. (2000). *Eevat apostolien askelissa: Naislähetit Suomen Lähetysseuran työssä*. Helsinki: SLS.
- Klinge, M. (1982). *Kaksi Suomea*. Helsinki: Otava.
- Koller, C. (2001). *„Von Wilden aller Rassen niedergemetzelt“: Die Diskussion um die Verwendung von Kolonialtruppen in Europa zwischen Rassismus, Kolonial- und Militärpolitik (1914–1930)*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Koskenniemi, M. (2002). *The gentle civilizer of nations: The rise and fall of international law*,

- 1870–1960. Cambridge: Cambridge University Press.
- Krebs, P. M. (1999). *Gender, race and the writing of Empire: Public discourse and the Boer War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laag, M. (1999). *Die deutsch-burische "Kolonialpartnerschaft" im südlichen Afrika bis zum Burenkrieg (1899–1902)*. GRIN Verlag.
- Laband, J. (2014). *The Transvaal rebellion: The First Boer War 1880–1881*. New York, NY: Routledge.
- Leino-Kaukiainen, P. (1984). *Sensuuri ja sanomalehdistö Suomessa vuosina 1891–1905*. Historiallisia tutkimuksia 126. Helsinki: SHS. Helsingin yliopisto. Väitöskirja.
- Liikanen, I. (1995). *Fennomania ja kansa: Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*. Historiallisia Tutkimuksia 191. Helsinki: SHS.
- Loftsdóttir, K. & Jensen, L. (toim.) (2012). *Whiteness and postcolonialism in the Nordic region: Exceptionalism, migrant others and national identities*. Farnham: Ashgate.
- Louis, W. R. (1965). The Stokes affair and the origins of the anti-Congo campaign, 1895–1896. *Revue belge de philologie et d'histoire* 43 (2), s. 572–584.
- Luukkanen, T-L. (2016). *Mitä maalaiskansa luki? Kirjastot, kirjat ja kirjoja lukeva yhteisö Karstulassa 1861–1918*. Helsinki: SKS.
- Lyytinen E. (1978). Piirteitä suomalaisen lähetystyön alkuvaiheista ja sen välittämästä Afrikka-kuvasta. Teoksessa M. Heikkilä (toim.) *Aate ja yhteiskunta: Mikko Juvalle omistettuja tutkielmia*. Helsinki: Otava.
- Löytty, O. (2006). *Ambomaamme: Suomalaisen lähetyskirjallisuuden me ja muut*. Tampere: Vastapaino. Turun yliopisto. Väitöskirja.
- McLeod, J. (2000). *Beginning postcolonialism*. Manchester: Manchester University Press.
- Mikkeli, H. (1996). Kulttuurikriisi sotienvälisessä Suomessa – mikä oli kriisissä? *Historiallinen Aikakauskirja* 2/1996, s. 122–140.
- Mudimbe, V. Y. (1988). *The invention of Africa: Gnosis, philosophy, and the order of knowledge*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Muir, S. & Worthen, H. (toim.) (2013). *Finland's Holocaust: Silences of history*. London: Palgrave Macmillan.
- Muthu, S. (2003). *Enlightenment against empire*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Mäntynen, A. & Pietikäinen, S. (2009). *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Nelson, S. H. (1994). *Colonialism in the Congo Basin, 1880–1940*. Athens, OH: Ohio University Press.
- Newman, J. L. (2004). *Imperial footprints: Henry Morton Stanley's African journeys*. Washington, D. C.: University of Nebraska Press.
- Nieminen, A. (1951). *Taistelu sukupuolimoraalista: Avioliitto- ja seksuaalikysymyksiä suomalaisen hengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle*. Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 6. Porvoo – Helsinki: WSOY.
- Nygård, T. (1998). *Erilaisten historiaa: Marginaaliryhmät 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*. Jyväskylä: Atena.
- Oermann, N. O. (1999). *Mission, church and state relations in South West Africa under German rule (1884–1915)*. Missionsgeschichtliches Archiv Band 5. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Paasivirta, J. (1978). *Suomi ja Eurooppa: Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808–1914)*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Paunu, U. (1908). *Suomen pakanalähetystoimi 1: Lähetysharrastuksen herääminen ja Suomen Lähetysseuran synty*. Helsinki: SLS.
- Paunu, U. (1909). *Suomen pakanalähetystoimi 2: Suomen Lähetysseura vuosina 1859–1876*. Helsinki: SLS.
- Peltola, M. (1958). *Sata vuotta suomalaista lähetystyötä 1859–1959 II: Suomen Lähetysseuran Afrikan työn historia*. Helsinki: SLS.
- Pratt, M. L. (1992). *Imperial eyes: Travel writing and transculturation*. London: Routledge.
- Pynnönen, A. (2013). *Diskurssianalyysi: Tapa tutkia, tulkita ja olla kriittinen*. Jyväskylän yliopisto.
- Rantala, H. (2013). *Sivistyksestä sivilisaatioon: Kulttuurikäsitys J. V. Snellmanin historiallisessa ajattelussa*. Scripta Lingua Fennica Edita 362. Turku: Turun yliopisto.
- Rantanen, P. & Ruuska, P. (2009). Alistetun viisaus. Teoksessa A-H. Anttila, et al. (toim.) *Kuriton kansa: Poliittinen mielikuvitus vuoden 1905 suurlakon ajan Suomessa*. Tampere: Vastapaino.

- Rantanen, T. (1990). *Foreign news in Imperial Russia: The relationship between international and Russian news agencies, 1856–1914*. Dissertationes humanarum litterarum 58. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia. Helsingin yliopisto. Väitöskirja.
- Rash, F. (2017). *The discourse strategies of imperialist writing: The German colonial idea and Africa, 1848–1945*. New York, NY – Abingdon: Routledge.
- Saarilahti, T. (1989). *100 vuotta suomalaista lähetystyötä 1:3: Lähetystyön läpimurto: Suomen Lähetysseuran toiminta kotimaassa 1895–1913*. Kirjaneliö.
- Said, E. W. (1978). *Orientalism: Western representations of the Orient*. New York: Vintage Books.
- Short, J. P. (2012). *Magic lantern empire: Colonialism and society in Germany*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Short, J. R. (1993). *An introduction to political geography*. London – New York, NY: Routledge.
- Siiskonen, H. (2000). The Seven Year War (1863–1870) in Namibian historiography. Teoksessa U. von der Heyden & J. Becher (toim.) *Mission und Gewalt: Der Umgang christlicher Missionen mit Gewalt und die Ausbreitung des Christentums in Afrika und Asien in der Zeit von 1792 bis 1918/19*. Missionsgeschichtliches Archiv 6. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Smith, W. D. (1978). *German colonial empire*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Soikkanen, H. (1991). ”Siikajoella tehtiin pastorin paikka köyhäin koiksi”: Papit ja kansa hätäaikana. Teoksessa A. Häkkinen, et al. (toim.) *Kun halla nälän tuskan toi: Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*. Porvoo: WSOY.
- Spurr, D. (1993). *The rhetoric of empire: Colonial discourse in journalism, travel writing and imperial administration*. Durham, NC – London: Duke University Press.
- Stanley, H. M. (1878). *Through the dark continent, Vol. 1*. London: Sampson Low, Marston, Searle & Rivington.
- Taithe, B. (2009). *The killer trail: A colonial scandal in the heart of Africa*. Oxford: Oxford University Press.
- Tibebu, T. (2010). *Hegel and the third world: The making of eurocentrism in world history*.

Syracuse, NY: Syracuse University Press.

Tommila, P. (1963). *Suomen sanomalehdistön levikki ennen vuotta 1860*. Porvoo: WSOY.

Valtonen, S. (1998). Hyvä, paha media. Diskurssianalyysi kriittisen mediatutkimuksen menetelmänä. Teoksessa A. Kantola, I. Moring & E. Väliverronen (toim.) *Media-analyysi: Tekstistä tulkintaan*. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus.

Vandersmissen, J. (2011). The king's most eloquent campaigner: Emile de Laveleye, Leopold II and the creation of the Congo Free State. *Journal of Belgian History* 2011, 1-2.

Vuorela, U. (2009). Colonial complicity: The 'postcolonial' in a Nordic context. Teoksessa S. Keskinen, et al. (toim.) *Complying with colonialism: Gender, race and ethnicity in the Nordic region*. Farnham: Ashgate.

Young, R. J. C. (2001). *Postcolonialism: An historical introduction*. Oxford: Blackwell.